

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

küreselleşme çağında kapitalizm

Samir Amin

Türkçesi: Vasıf Erenus

GÜNDÜZ
Basım Yayım Dağıtım
Ticaret ve San. Ltd. Şti.

Künreselleşme ve Kapitalizm
Samir Amin
Birinci Baskı: Nisan1999
Türkçe Yayın Hakları Gündüz Basım Yayım
Dağıtım Ticaret ve San. Ltd. Şti.'ne Aittir.
ISBN 975-8304-21-6

Türkçesi
Vasıf Erenus
Yayına Hazırlayanlar
Işitan Gündüz / Işık Ergüden
Kapak Düzeni
Ender Öndeş
Baskı-Cilt
Kayhan Matbaası

SARMAL YAYINEVİ

Çatalçeşme Sk. Meriçli Apt. 52/3 Cağaloğlu - İstanbul
Tel: (0 212) 513 94 23 - 513 95 21 Fax: (0 212) 522 45 78

Samir Amin

küreselleşme ve kapitalizm

Türkçesi
Vasıf Erenus

Samir Amin 1931 yılında Mısır'da doğdu. Yüksek öğrenimini Paris'te politika, istatistik ve ekonomi alanlarında sürdürdü. Geçtiğimiz otuz yıl boyunca, kapitalizmin değişen doğası, Kuzey-Güney ilişkileri ve gelişme teorisi üzerine konularda önde gelen radikal düşünürlerden biri olarak dünya çapında ünlendi. IDEP'in ve Birleşmiş Milletler Afrika Planlama Enstitüsü'nün yöneticiliğini yaptı. Şu anda, Senegal, Dakar'daki Üçüncü Dünya Forumu'nun başında bulunmaktadır.

Çok sayıda dile çevrilen Fransızca ve Arapça eserlerin yazarıdır. En önemli eserleri *Accumulation on a World Scale* (1974) ve *Unequal Development* olan Amin'in diğer eserlerinden bazıları şunlardır: *The Arab Nation: Nationalism and Class Struggle* (1978); *The Arab Economy Today* (1992); *Eurocentrism* (1989); *Maldevelopment: Anatomy of Global Failure* (1990); *Delinking: Towards a Polycentric World* (1990); *Re-reading the Post-War World: An Intellectual Itinerary* (1994); *Empire of Chaos* (1993).

İÇİNDEKİLER

Giriş 7

I

Küresel Kutuplaşmanın Geleceği 13

II

Çağdaş Toplumdaki Krizin
Kapitalist Ekonomik Yönetimi 27

III

Krizin Uluslararası Para
Yönetiminin Düzeltilmesi 69

IV

Etniliğin Yükselişi: Ekonomik
Küreselleşmeye Siyasi Bir Yanıt 81

V

Güney’de Gelişmeyi Yeniden
Başlatmanın Koşulları Nelerdir? 127

VI

Küreselleşmenin Tehditleri
Avrupa Örneği 145

VII

İdeoloji ve Toplumsal Düşünce:
Intelligentsia ve Gelişme Krizi 177

Giriş

Bu çalışma şimdilerde insanlığın kendisini içinde bulduğu kapitalist kriz yönetimini irdeleyen yedi araştırmayı bir araya getirmektedir.

Birinci bölümde, dünya sistemini geçmişte olduğundan çok farklı biçimlendiren “gelişme yılları”nın (1950’le ve 1960’lar) muazzam değişimlerinin neden olduğu yeni kutuplaşma biçimleri ele alınacaktır. Üretici sistemin küreselleştirilmesi, şimdi çeşitli ülkelerin, toplumlarındaki “aktif” ve “yedek” işgücü ordularının göreceli ağırlığına göre sınıflandırılmaları gerektiği anlamına gelmektedir. Bu kavramlar, küreselleşmenin mantığıyla uyuşan, dünya düzeyinde az ya da çok rekabet halindeki üretici sistemin parçalarına gönderme yapılarak tanımlanabilir. Bu kriterden hareketle, merkez ekonomilerinin bugün bir kez daha yinelenemeyecek elverişli kurallar içinde biçimlenmiş olmalarından ötürü önemli ülkelerin (yani merkez) işgücünün büyük kitlesi aktif ordusunun içindedir. Latin Amerika’nın, Doğu Asya’nın (komünist ve kapitalist) ve eski-Sovyet dünyanın sanayileşmiş çevre ülkelerinde üretici sistemin parçaları yukarıdaki anlamda rekabetin içindedirler (ya da girmektedirler.) Buralarda aktif işgücü ordusu vardır ve büyümesini sür-

dürmektedir. Ama hiçbir zaman kırsal ve gayriresmi (informal) ekonomilerdeki yedeklerden ememeyecektir - hem bugün küresel rekabetin üretim tekniklerinde gerçekleşmesi böylesi bir emiş olmaksızın kıldığı hem de kitlesel göçün emniyet subobu kapalı olduğu için. Afrika ve Arap dünyasının sanayileşmemiş ve/veya rekabet dışı çevre ülkelerine gelince durum çok daha çarpıcıdır; aktif ordu yok denecek kadar azdır ve neredeyse tüm ulus dünya açısından yedek durumundadır.

Böylece Üçüncü Dünya'nın sanayileşmesi gerçekte dünya kapitalizminin yapısında var olan kutuplaşmaya son vermeyecektir. Fakat bu, biçim ve mekanizmaları, kutuplaşmayı üreten küreselleştirilmiş değer yasasının yeni biçimleri olan merkezin finansal, teknolojik, kültürel ve askeri tekelleri tarafından yönetilecekleri başka düzleme çekecektir. Dahası böylesi sanayileşme gelişmiş Batı'nın imajında toplumsal evrim üretmeyecektir. İma ettiği refah devleti ve sermaye/emek uzlaşması toplumun geçtiği uzun bir sürecin sonunda dönüşmesinin ardından ortaya çıkmıştır. Bu hazırlık evresinde büyük ölçekli makineleşen sanayi sürekli tarımsal devrimle desteklenmiş, bu arada Amerika'ya göç Avrupa'daki nüfus patlamasının basıncını dışarıya akıtan bir çıkış oluşturmuş ve sömürgeci fetihler içeriye ucuz hammadde akışı sağlamıştır. Böylece ortaya çıkan refah devleti, merkez ülkelerdeki yedek ordunun azalmasının kolaylaştırdığı sermaye ile emek arasında bir tarihi uzlaşmayı güçlendirdi. Öte yandan sanayileşen Üçüncü Dünya kapitalist büyümenin vahşi biçimlerini engelleyebilecek bu elverişli koşulların hiçbirine sahip değildi. Ve kimilerine Dördüncü Dünya olarak adlandırılabilen o dönemden bu yana sanayileşmenin dışında tutulanlara gelince toplumsal sistem karikatürlere konu olacak aşırı uçlara savrulmuştur; burada yedek ordu nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturur - marjinalleşmiş yoksul ve köylü kitleler herhangi bir tarımsal devrimin meyvelerini reddederler.

2. ve 3. Bölümler çağdaş dünya kapitalizminin krizinin *ekonomik* yönetimini ele almaktadır. Kriz kendini, üretimden elde edilen

kârların, üretim kapasitesini daha fazla geliştirmeye uygun kârlı yatırımlar biçiminde yeterli kanallar bulamama olgusunda göstermektedir. Bu nedenle kriz yönetiminin ani değer kaybından kaçınabilmek için *dalgalı sermayenin** bu fazlasına başka başka kanallar bulması gerekmektedir.

Bu yönetim, ulusal düzeyde, sözü edilen bakış açısından tam anlamıyla rasyonel görünen neoliberal politikalar uygulamaya zorlar. Elbette ekonomiyi durgunluğun deflasyonist sarmalına kilitler ki bu da politikalarını krizi çözmekten çok onu yöneten ya da frenleyen durumuna sokar.

Ayrıca küreselleşme, kriz yönetiminin dünya düzeyinde de işlemesini ister. Brotton Woods kurumları - özellikle Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası - bu amaca hizmet etmektedirler böylece Kuzey ve Doğu'nun ekonomileri bu buyurganların (imperatives) emri altına verilmiştir. Bu bağlamda zorla kabul ettirilmeye çalışılan yeniden yapılanma programları onların adını taşımaz, istedikleri yapısal uyumdur. Bunun arkasında yatan düşünce, yapıları yeni bir genel piyasa canlılığına (boom) ve pazar genişlemesine yol açabilecek doğrultuda değişikliklere uğratmadan sadece sermaye fazlasının finansal kârlılığını sağlamanın kısa dönemli mantığına itaat edecek konjektürel uyumlar yapmaktır. Doğal olarak böylesi dünya bunalım yönetimi iler tutar yanı olmadığını kanıtlamıştır: kontrol edemediği çatışmaların sayılarını artırmıştır çünkü modası geçmiş bir para sistemi düzeninde çalışmaktadır.

Bölüm 4, ütopik ve düşsel (gerçek dışı) “dünyayı bir pazar gibi yönetmek” projesinin *siyasal* yönetim kaosuyla ilintili çeşitli sorulara eğilmektedir.

Çok yakın zamana kadar sermaye birikiminin ekonomik yönetim alanının siyasal ve toplumsal boyutları örtüşmekteydi. Bu ulu-

* Dalgalı Sermaye (Floating Capital) Bankaların, finans kuruluşlarının ya da işletmelerin henüz kredi, yatırım olarak dağıtmadıkları fakat her an plase edilebilecek sermaye.

sal burjuva devleti, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Üçüncü Dünya'nın içe dönük ulusal kalkınma (yine de uluslararası ekonomiye açık) ve devletin inşası/modernleştirilmesi yoluyla kopyasını çıkarabileceği modernite modelini sağladı. Bu bağlamda Asya'nın, Afrika'nın ve Doğu Avrupa'nın yönetici sınıfları (çoğunlukla çok-uluslu), meşruiyetlerini ekonomik gelişme üzerine temellendirdiler. 1980'lere kadar, güçlü bir genişleme gösteren dünya kapitalizmi gözdeydi.

Küreselleşmenin derinleşmesi alanların bu örtüşmesine son verdi. Şimdi dünya kapitalizmini iki çelişki nitelendirmektedir: bir yanda birikimi yöneten ekonomik güçlerin ağırlık merkezleri tek ülkenin sınırları dışına çıkartıldı; öte yanda tüm sistemin yönetilmesinde bağdaşım sağlayacak (coherence) dünya düzeyinde siyasal, toplumsal, ideolojik ve kültürel bir çatı yok. Bunun siyasal boyutunda, kriz yönetimi çelişkinin ikinci ayağını –devleti– toplumun “piyasa” tarafından yönetilmesinin tek yol olduğunu kabule zorlayarak bastırma çabasına dayanmaktadır. Kapsamlı devlet karıştı ideoloji ve uygulamalar bu mantığın parçalarını oluşturur.

Eski büyüme modellerinin aşınması, çoğunlukla etnik ifadelerle merkezden kopma eğilimi taşıyan hareketleri canlandırarak Kuzey ve Doğu'nun çevre ülkelerini ulusal-devlet bunalımına soktu. Bu krizlerin yönetimi –demokratik özlemlerin ve ulusal hakların manipülasyonu yoluyla– küreselleşme koşullarını etkili biçimde ayarlama yetisine sahip devletin yıkılmasını öngören bağımlılaştırılmış toplumların pazar talebine ilişkin projelerini körükledi.

5, 6, 7. bölümler sorunun, sermayenin mantığına top yekün teslim olmaya bir alternatif bulma yanını ele alıyor.

Liberal (ütopya peşinde koşmak öylesine feci sonuçlar üretmiştir ki söylemi coktan beri güç yitirmektedir. Rüzgâr yönünü değiştirmeye, akıldan yana esmeye başlamıştır.

Bu günlerdeki tüm kriz yönetimi politikalarının tersine, gelişmeyi bir toplumsal model olarak düşünmek gereklidir. Büyüme,

piyasa yönetimi ile genişleme politikalarının doğal ürünü değildir; tüm boyutları düşünülmüş dönüşüm politikalarının olası sonucudur.

Savaş sonrası genişleme, 1945'de faşime karşı zaferin verdiği şevk ve heyecanla dolu demokratik halk güçlerinin üzerinde baskı kurabildiği sermayenin toplumsal koşullarla stratejik uyumu tarafından üretilmiştir. Bu günümüzün uyum politikalarıyla taban tabana zıttır. Her ne kadar belirli üniversite profesörleri hayal etse de tarih kaçınılmaz olarak “saf iktisat” yasalarınca yönetilmez. Tarih, bu yasaların yol açtığı gerginliklere toplumsal karşı tepkiler tarafından üretilir ki bu karşı tepkiler daha sonra yasaların içinde işlediği toplumsal ilişkileri tanımlarlar.

Bizim eğilimimiz burada küreselleşmenin kaçınılmazlığına ilişkin basite indirgenmiş egemen söylemin sistematik bir eleştirisini yapmaktır. Karşılıklı bağımlılığın tartışılması gerektiği akıldan çıkartılmamalıdır. Ulusça kalkınmanın gerekli biçimleri kurulup desteklenmeli ve başlangıçtaki eşitsizlikler, daha da büyümesine izin vermek yerine düzeltilmelidir. Bu gereklilikleri kavrayabilmek için gelişmenin pazar büyümesiyle eş anlamlı olmadığını kavramak gerekir. Ama egemen söylem her zaman bu ayrımı yapmayı red eder. Pazar genişlemesinin zorunlu olarak toplumsal ilerleme ve demokrasiye “yol açtığını” ve “zorluklar”ın (onların adlandırmasıyla, yoksulluk, işsizlik ve toplumsal kutuplaşma “kümeleri”) gerçekten “geçici” olduklarını ima eder. Ama hiç kimse, bu geçiciliğin birkaç yıl mı birkaç yüzyıl mı süreceğine ilişkin doğru dürüst bir düşünce ileri sürememektedir.

Bu noktalardan hareketle 5. Bölümde Üçüncü Dünya'nın gelişmesinin gelecekteki canlanma açılımları, 6. Bölümde Avrupa yapılanmasının karşılaştığı karşıtlıklar ve Üçüncü Dünya entelektüellerinin sorumlulukları ele alınmaktadır.

Küresel Kutuplaşmanın Geleceği

Eşitsiz Gelişme ve Kapitalizmin Tarihi Biçimleri

Tarihi antik çağlardan bu yana bölgesel eşitsiz gelişme betimler. Ancak sadece modern çağda kutuplaşma tüm gezegenin kapitalist sistem içinde bütünleşmesinin içkin yan ürünü olmuştur.

Modern (kapitalist) kutuplaşma kapitalist üretim biçiminin evrimi sırasında ardışık biçimlerde ortaya çıktı:

1. Merkantilist Biçim (1500-1600) başat Atlantik ülkelerinde ticaret sermayesinin egemenliği ile işlevi ticaret sermayesinin birikim mantığına tam bir itaat gerektiren çevre bölgelerin yaratılmasının biçimlendirdiği sanayi devrimi öncesi.

2. Klasik diye adlandırılan dönem sanayi devriminin sonucu olarak gelişti ve bundan sonra kapitalizmin temel biçimlerini tanımladı. Bunun tersinde ise, çevreler –Tüm Asya (Japonya hariç) ile Afrika ve ek olarak Latin Amerika– kırsal, sanayileşmemiş kal-

dı ve bunun sonucu olarak dünya işbölümünde tarım ve maden üretimleriyle yer aldı. Kutuplaşmanın bu önemli özelliğine aynı derecede önemli bir başka özellik daha eşlik ediyordu: Ulusal burjuva devletlerin kurulmasına koşut merkezi ulusal sistemler olarak çekirdek sanayi sistemlerinin billurlaşması. Birlikte ele alındığında bu iki özellik kutuplaşmanın sorgulanmasına yanıt olan ulusal liberal ideolojinin başat çizgilerini açıklar: (i) Sanayileşme hedefi özgürleştirici ilerleme ve “aynı düzeye çıkma”nın araçlarıyla eşanlamlıdır (ii) Ulusal devlet kurma hedefi çekirdekte bulunan örnekler tarafından esinlendirilir. Bu modernleşme ideolojisinin tasarlanmasıdır. Sanayi devriminden (1600 sonrası) İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar dünya kutuplaşmanın bu klasik biçimi tarafından tanımlandı.

3. Savaş sonrası dönem (1945-90) Yukardaki iki özelliğin gittikçe artan aşınmasına tanık olundu. Bu dönem çevrelerin sanayileşme dönemiydi –elbette eşitsiz ve dengesiz. Ulusal kurtuluş hareketinin kısa süre önce siyasal bağımsızlığını kazanan çevre devlette süreci hızlandırmak için elinden gelenin en iyisini yapmak için çabalaması Asya ve Latin Amerika’da başat etmendi. Bu dönem, eşzamanlı olarak merkezi ulusal üretim sistemlerinin gittikçe artan biçimde parçalanması ve bunların bütünleşmiş dünya üretim sistemini oluşturan unsurlar olarak yeniden birleşmeleri idi. Bu çifte aşınma kutuplaşmanın derinleşmesinin yeni görüntüsüdür.

4. En yakın dönem (1990’dan sonrası) bu dönüşümlerin birikimi, savaş sonrası dünya sisteminin dengesi niteliğinin çökmesiyle sonuçlandı.

Bu evrilme kutuplaşmanın yeni biçimlerince betimlenen yeni bir dünya düzenine değil küresel düzensizliğe yol açtı. Bugün karşı karşıya kaldığımız kaos, sistemin üçlü çöküşünden kaynaklanmaktadır: (i) Ulusal devletin ötesine geçen yeni siyasal ve toplumsal bi-

çimler geliştirememek - küreselleşmiş üretim sisteminin gereksindiği (ii) Asya ve Latin Amerika'nın yeni rekabeti çevre bölgelerindeki sanayileşmenin yükselişini küresel büyümeyle uzlaştırmaya elverişli ekonomik ve siyasal ilişkileri geliştirememek (iii) hiçbir zaman rekabetçi sanayileşmeyle tanışmamış olan Afrikalı çevreyi dışlamadan başka ilişki geliştirememek.

Bu kaosu dünyanın her köşesinde ve siyasal, toplumsal ve ideolojik krizlerin tüm yönlerinde görebiliriz. Bugünkü Avrupa'nın kuruluşunun temellerinde yatan zorluklarda ve kıtanın pazar bütünlüğünün sağlanmasıyla paralel bütünleşmiş siyasal yapılar kurmadaki yetersizliklerin kökünde bu kaos vardır. Bu aynı zamanda Doğu Avrupa'daki tüm çevre ülkelerde, yarı sanayileşmiş Üçüncü Dünya'da ve yeni marjinalize olan Dördüncü Dünya'da görülen sarsıntıların nedenidir. Küreselleşmenin ilerlemesini sürdürmek bir yana yaşanmakta olan kaos onun büyük zayıflıklarını sergilemektedir.

Bu kausun egemen olması, gelecek için birçok farklı “dünya düzeni” olasılığı bulunsa bile yine de bizi yeni “dünya düzeni”ne ilişkin alternatif senaryolar düşünmekten alakoymamalıdır. Burada benim yapmayı denediğim şey küreselleşmenin, aynı zamanda istikrarsızlığını da sergileyen, kaçınılmazlığının zaferiyle üstü örtülmeye çalışılan sorunlara dikkat çekmektir.

Kuşkusuz okuyucu dünya kapitalizminin bu çözümlemesinin hegemonya sorununu merkeze koymadığını fark etmiştir. Ben tarih yazımı okulunun ardışık hegemonyalarını onaylamıyorum. Hegemonya kavramı çoğunlukla kısır ve bilim dışıdır. Çünkü üstünkörü tanımlanmıştır. Bana hiç de tartışmanın merkezine konulacak gibi gelmemektedir. Ben tam tersine hegemonyanın düzenden bir sapma olduğuna ilişkin bir görüş geliştirdim. Düzen, ortaklar arasında hegemonyayı sona erdiren bir çatışmadır. ABD'nin hegemonyası – bugün rakipsiz görünmektedir– çalıştırdığı küresel yapılar kadar kırılgan ve istikrarsızdır.

Günümüzün Dünya Sistemi ve Merkezin Beş Tekeli

Bence tartışmaya eskisinin aşınması sonucu üretilen bugünkü dünya sisteminin yeni unsurlarının derinlemesine irdelenmesiyle başlanmalıdır. Bana göre iki yeni unsur vardır:

- (1) Merkezi ulus-devletin erozyonu ve yeniden üretim ile birikim alanı arasındaki bağlantının izleyen yitişine ek olarak bugüne kadar bu merkezi ulus-devletin kurucularınca kesin hatlarıyla tanımlanan siyasal ve toplumsal denetimin zayıflaması.
- (2) Büyük bölünmenin aşınması: Sanayileşmiş merkez/ sanayileşmemiş çevre bölgeler ve yeni kutuplaşma boyutlarının belirmesi.

Küresel hiyerarşi içinde bir ülkenin konumu onun dünya pazarındaki rekabet kapasitesiyle tanımlanır. Bu bilindik sözü (malumu ilanı) kabullenmek, kesinlikle sözü edilen konumun akılcı önlemler sonucu- anılan akılcılık, “pazarın nesnel yasaları” denilen ölçüt tarafından belirlenir - elde edildiğine ilişkin burjuva ekonomistlerinin görüşlerini paylaştığım anlamına gelmez. Tam tersine, bence bu rekabetçilik birçok ekonomik, siyasal ve toplumsal etmenin karmaşık ürünüdür. Bu eşit olmayan kavgada merkezler “beş tekeli” adını verdiğim şeylerini kullanırlar. Bu tekeller, toplumsal kurama bir bütün olarak tehdit oluşturur. Bunlar:

1. Teknolojik Tekel: Bu ancak büyük ve zengin bir devletin göze alabileceği devasa bir harcama gerektirir. Devlet desteği olmaksızın, özellikle de askeri harcamalar -liberal söylemlere kulak asmayan- olmaksızın bu tekellerden birçoğu ayakta kalamazdı.

2. Dünya Finans Pazarlarının Finansal Denetimi: Bu tekeller kuruluşlarını yöneten kuralların liberalizasyonu sayesinde benzersiz bir etkinliğe sahip olmuştur. Daha kısa süre önce ulusun biriktirdiklerinin (ulusun tasarruflarının) en büyük parçası finansal kurumlar ara-

sında sadece ulusal alanda dolaşıma girmişti. Bugün bu tasarruflar dünya ölçeğinde çalışan kurumlarca merkezi olarak kullanılmaktadır. Yani finans kapitalden söz etmekteyiz: Sermayenin en küreselleşmiş parçasından. Buna rağmen bu küreselleşmiş finansın mantığında, finansal transferlerin alanını sınırlayan bağlantısız yönünde yönünde basit bir siyasal kararlar şüphe yaratılabilir. Dahası, bence finans kapitalin serbest dolaşımını yöneten kurallar çöktü. Geçmişte paranın pazarda serbest dolaşımına dayanan bu sistemde (paranın da öbürleri gibi bir ticari mal olduğuna ilişkin kurama göre) dolar de facto evrensel para gibi görev yapıyordu. Ne var ki parayı bir ticari mal gibi görmek bilimsel olmayan bir kuramdı ve doların üstün konumu sadece faute de mieux'(*)ydü. Parasının uluslararası para hizmeti yaptığını böylece öbür ülkelerdeki yapısal uyumları finanse ettiğini iddia eden ülkede ihracatı fazla vermedikçe ulusal parası uluslararası para işlevini yerine getiremez. Bu İngiltere'nin geç 19. yüzyıldaki durumuydu. Ancak dünyanın geri kalanı kabule zorlansa da, bütçe açığını borçlanarak kapatan ABD için aynı durum söz konusu değildir. Aslında ne de ABD'nin rakipleri bu konumdadır: Japonların artı veren ihracatları (Almanya 1991'deki birleşmeden sonra yitirdi) diğerlerinin yapısal uyumlarının yol açtığı finansal gereksinimleri karşılamaya yeterli değildir. Bu koşullarda “doğal” bir süreç olmaktan çok uzak olan finansal küreselleşme son derece kırılgandır. Kısa vadede bu sadece uyum sürecinin etkili bir biçimde işlemesi için gerekli olan istikrardan çok sürekli bir istikrarsızlığa yol açar.

3. Gezegenin Doğal Kaynaklarının Tekelci Kullanımı: Bu kaynakların pervasızca sömürülme tehlikesi bugün artık dünya ölçeğindedir. Kısa dönemli rasyonelliğe dayanan kapitalizm bu pervasız davranışın yol açtığı tehlikenin üstesinden gelemez, bu nedenle gelişmiş ülkelerin tekellerini destekler. Bu ülkelerin göklere çıkartılan çevresel ilgileri ötekilerin aynı derecede sorumsuz davranmalarını engellemek içindir.

4. Medya ve İletişim Tekelleri: Bu sadece kültürün bir örnekliği ni sağlamakta kalmaz, aynı zamanda siyasal manipulasyonlar için yeni

* daha iyisi olmadığından.

araçlarda sunar. Modern medya pazarının genişlemesi, Batı'daki demokratik uygulamaların erozyonunun en önemli ögelerinden biridir.

5. Kitlesele Yok Etme Silahları Üzerinde Tekel: Savaş sonrası iki kutupluluk tarafından denetim altına alınan bu tekel tıpkı 1945'teki gibi yeniden sadece ABD'nin uzmanlık alanı içindedir. Nükleer yayılmanın risklerinin denetimden çıkmakta olduğu bir gerçekse de hâlâ savaşmanın tek biçimi olan bu istenmeyen ABD tekeli uluslararası demokratik denetimden uzaktır.

Bu beş tekel bir bütün olarak alındığında küreselleştirilmiş değer yasasının işlediği yapıyı tanımlar. Değer yasası tüm bu kuralların özetlenmiş ifadesidir, “saf” ekonomik rasyonelliğin nesnel ifadesi değil. Tüm bu işlemlerin koşullandırılması çevre ülkelerde sanayileşmenin etkisini bozar, üretken çalışmaların değerini düşürür ve merkezlerin kâr sağladığı yeni tekellerin faaliyetleri sonucu var sayılan katma değeri abartır. Sonuçta çevre ülkelerin sanayilerini ikincilleştirip onları taşaron rolüne indirerek dünyadaki gelir dağılımında daha öncekilerden çok daha eşitsiz yeni bir hiyerarşi doğurur. Bu kutuplaşmanın gelecekteki biçimlerinin habercisi, yeni temelleridir.

Bir Alternatif İnsancıl Küreselleşme Projesi

Egemen ideolojik söylemin aksine pazar yoluyla küreselleşmenin tepkici bir ütopya olduğunda ısrar ediyorum. Bizler buna sosyalist perspektifle uyumlu bir alternatif insancıl küreselleşme projesi geliştirerek karşı çıkmalıyız.

Böyle bir projeyi gerçekleştirmek için, küresel pazarın hizmetine girmemiş, parametrelerini ulusal pazarın toplumsal iskeletini tarihsel olarak temsil eden ve onu *sadece pasif bir kullanım alanı olarak almayan* ulus devletle aynı biçimde tanımlayan bir küresel

siyasal sistemin kurulması gerekir. Bu nedenle bir küresel siyasal sistem aşağıdaki dört alanın her birinde büyük sorumluluklar taşır:

- (1) Küresel silahsızlanma ilkesinin en uygun düzeylerde örgütlenmesi ve böylece insanlığın nükleer ve öbür kitle kırımlarının tehdidinden kurtulması.
- (2) Gezegenin kaynaklarına eşitsizliği en aza indirecek adaletli bir biçimde girmenin örgütlenmesi. Daha adaletli bir yarar ve gelir dağılımı ile atıklarda zorunlu bir azalma sağlayacak olan kaynakların değerinin saptanması (tarifelendirilmesi) için bir küresel karar verme süreci olması gerekir. Bu aynı zamanda küreselleşmiş mali sistemin ilk adımı da olabilir.
- (3) Dünyanın halen eşitsiz gelişmiş başlıca bölgeleri arasında açık, esnek ekonomik iyi ilişkiler için görüşme. Bu giderek merkezin teknolojik ve mali tekeline azaltacaktır. Elbette bunun anlamı, günümüzde küresel pazarı yöneten kuramların tasfiyesi (Dünya Bankası, IMF, Dünya Ticaret Merkezi, vs.) ve küresel ekonomiyi yönetmek için başka sistemlerin yaratılmasıdır.
- (4) İletişim, kültür ve siyasal, politika alanında küresel/ulusal diyalektiğinin doğru yönetilmesi için görüşmelerin başlaması. Bu küresel ölçekte toplumsal çıkarları temsil edecek siyasal kurumların yaratılmasını gerekli kılar – bugün var olan Birleşmiş Milletlerin devletlerarası mekanizmasının ötesine geçen dünya parlamentosuna ilk adım.

Bu Projenin Gerçekleştirilmesinin Önündeki Engeller

Halihazırdaki eğilimlerin yukarda anlatılan doğrultuda gelişmediği ve o insancıl amaçların bugün uğruna dövüştüklerimiz olmadığı apaçık ortadadır. Bu beni şaşırtmıyor. Aşınan eski küreselleşme sistemi kendi ardıklarını hazırlayamaz ve sadece kaosa yol açabilir. Egemen güçler kısa dönemli kazançlar için kaosu derinleştiren zor oyunlara giriştikleri etkinliklerini bu çatının sınırları içinde gerçekleştirir. Tercihlerini, bayatlamış *“kendi kendini düzenleyen”* pazar ideolojisiyle, *“alternatif yol”* iddiasını öne sürerek ya da saf ve ba-

sit kinizmle meşrulaştırma girişimleri çözüm değildir, tersine sorunun parçasıdır. Halkın yaşadığı daha kötüye gidişe verdiği kendiliğinden yanıtların ne yazık ki artık yardımı dokunmaz. Karmaşa dönemlerinde kökten dincilik ya da şövenizm gibi aldatıcı çözümler siyasal bir ivme kazanır. Meşruluk tartışmasına kuramda ve uygulamada insancıl bir yanıt formüle etmek Sola düşer - aslında bu onun tarihsel misyonudur. Bunun yokluğunda ve formülasyon gerçekleşene kadar geriletici ve tümüyle kriminal senaryolar gündemi oluşturacaktır.

Şu anda AB'nin Avrupa projesinin karşı karşıya geldiği zorluklar piyasa mekanizmaları yoluyla küreselleşmenin yarattığı çözüm-süzlük örnekleridir. Avrupa projesinin ilk günlerindeki heyecan içinde kimse bu zorlukları öngöremedi. Ancak Ortak Pazar'ın kendi başına birleşik Avrupa yaratabileceğine hiçbir zaman inanmayan kişilerce bunlar mükemmel bir biçimde önceden kestirilebiliniyordu. Bu kişiler, proje ne kadar tutkulu olursa olsun ona toplumsal ve kültürel ilericilik aşılayabilecek bir Sol olmaksızın başarı sağlayamayacağını dile getirdiler. Bu durumun yokluğunda, proje kırılganlığını sürdürecektir ve en ufak bir siyasal kaza ölümcül sonuçlar doğurabilecektir. Öyleyse birçok Avrupa Solu'nun her entegrasyon adımına bir çift önlem kümesinin eşlik ettiğinden emin olması gerekmektedir; bir yanda bu kârların işçilere gitmesini sağlayarak onların toplumsal güçlerini ve birliklerini güçlendirmek ve öbür yanda ulusal devletin yerini alacak ve piyasayı yönetip genişletebilecek tek birim olarak bir siyasal sistemin kurulmasına başlamak. Bu gerçekleşmedi. Sağ'ın elinde Avrupa projesi tümüyle merkantalist ilişkilere indirgendi ve Sol er ya da geç herhangi bir koşul öne sürmeksizin buna destek verdi. Sonuç bizden öncekiler gibi oldu: ekonomik kötüye gidiş Avrupalı ortakları rakip durumuna getirir. Sadece sorunlarına (özellikle işsizlik) diğerlerinin zararına olacak çözümler düşleyebilirler, ne var ki bu düşlerini gerçekleştirecek etkili araçlara bile sahip değildirlere. Giderek ulusal sınırların arkasına çekilme arzuları kabarı. Böylesi bir eylemden sakın-

mak için Sağ'dan ve Sol'dan Fransız ve Alman politikacılarının içten çabaları, etkili bir Pan-Avrupa hareketi yaratmaktan çok söylevlerde kaldı.

Avrupa Birliği'nin Avrupası bu sorunları yaşarken, Avrupa'nın geri kalanı onu kaplayan kuşkuyla yeni anlamlar veriyor. Bu Sol için Avrupa projesini bir bütün olarak yeniden gözden geçirmek ve konfederal siyasal ve ekonomik "büyük" Avrupa'yı kurmaya başlamak için bir fırsat olmalıdır, ki Sol'da bu, Avrupa emek güçlerini yeniden oluşturup birleştirerek sağlanabilir. Ama Sol bu fırsatı kaçırmış ve tam tersine, yerine bir tür denetim dışı, tehlikeli bir kapitalizm koyarak Sovyet İmparatorluğu'nun çöküşünden kâr sağlama telaşındaki Sağ güçleri desteklemiştir. Açıktır ki bugünkü Doğu Avrupa'nın Latin Amerikalılaştırılması sadece Sol eğilimli Pan-Avrupa projesinin başarı şansını zayıflatabilir.

Avrupa projesinin bunalımı yeni küreselleşmenin kurulmasında karşılaşılan en büyük meydan okumalardan biridir. Bu içsel görüntüler, bu yenilenmiş küresel sistemin kurulmasına karşı meydan okumalara yetersiz ve trajik yanıtlar sadece Avrupa'da bulunmaktadır. Bunlara, özellikle eski dünya düzeninin çökmesiyle marjinalleşen (Arap-İslam bölgeleri ile Afrika'da aşağı Sahra) eski Üçüncü Dünya ile meydan okumaya geçerli kanıtlar yerine kendi kendini yok edici karışıklıklar gördüğümüz doğunun yeni Üçüncü Dünya'sında (eski SSCB ile eski Yugoslavya gibi) rastlıyoruz.

Olası Gelecek Senaryoları ve Bunların Yetersizlikleri

Bu arka plan göz önüne alındığında önerilebilecek az sayıda gerçekçi senaryo buluruz. Bunlardan birkaç tanesini inceleyip bunların kabul edilebilir ve istikrarlı bir dünya düzeni kurmak için yöneltile taleplere yeterli yanıtlar oluşturmadığını göstereceğim. Bu nedenle bunlar kaostan başka bir şey sağlamamaktadır. Avrupa sorunu küreselleşmenin geleceğine ilişkin kuramsallaştırmanın mer-

kezindedir. Avrupa projesinin çökmesi ve onun parçalanma tehdi-
di, Avrupa düşüncesine bağlı güçlerin ikinci en iyi konumda, yani
bir Alman Avrupa etrafında yeniden gruplaşmayı yararlı ve olası
görmelerine yol açabilir. Bu senaryoda İngiliz gemisinin “Kıta Av-
rupası”ndan uzaklaşarak Amerika sahillerine yakın yüzeceğini dü-
şünmek için neden var. Bu yola daha şimdiden girdik ve hatta ki-
mileri “paranın tarafsız yönetimi” (para yönetiminin siyasal anla-
mını yok sayma üzerine oturan teknokratik kavram) düşüncesine
üstünlük vererek ve onu Bundesbank'a bağışlayarak (başka nere-
ye?) bu seçimi meşrulaştırdı bile! Birçok Avrupa ülkesi bunun zor-
ladığı konumlarının aşınmasını kabul etmeyeceği için ilk Avrupa
projesinin bu karikatürünün gerçekten kalıcı olabileceğine inanmı-
yorum.

Almanya önderliğinde Avrupa senaryosunun ABD'nin ayrıca-
lıklı durumu ile çatışmaması işleri içinden çıkılmaz hale getirmek-
tedir. Bu projede yukarda irdelediğimiz beş tekel alanından her-
hangi birinde Amerika ile çatışabileceği bir şeyin olmadığı da açık.
Almanya önderliğinde Avrupa, Amerika yörüngesinde kalmayı
sürdürecektir.

Bir tür ikinci baskı olan (alternatif yokluğundan) bir başka olası
senaryo, Amerikan hegemonyasıdır. Bunun çeşitli varyasyonları
vardır. En bilinenlerden bir tanesi neo-empyralist bölgelere böl-
menin eşlik ettiği “sorumlulukları paylaşma”dır: Latin Amerika'yı
ABD ve Afrika'yı Alman-Avrupa katarına bağlamak (Fransa'ya
birkaç kırıntıyla) ve Körfez petrol bölgesi ile “Orta Doğu Ortak Pa-
zarı”nın Amerika egemenliğinde kalması. Amerika'nın varlığı çok-
tandır Körfez'deki askeri işgali ve İsrail ile yaptığı ittifakla dolaylı
olarak hissedilmektedir. Sonuçta Kuzey ve Kuzey-Doğu Asya'nın
Japon genişlemesine bırakılmasıyla kesin bir simetri sağlanabile-
cektir. Ancak üç merkez arasındaki bu dağılımda eşitlik yoktur:
Amerika ayrıcalıklı konumunu korumaktadır. Burada böylesi neo-
empyralist seçeneklerin sistemin istikrarını garanti edeceğine
inanmıyorum. Bunlar belirli aralıklarla Latin Amerika, Asya ve

Afrika'daki başkaldırılarla mücadele içinde olacaklardır.

Şu halde biz dikkatlerimizi, büyük oranda Avrupa-Amerika çatışması dışında kalan Asya'ya odaklamalıyız. Çoğunlukla Asya'nın –Japonya'dan Komünist Çin, Kore ile güney doğu Asya'nın daha alt derecedeki belli ülkeleri (Singapur, Tayland ve Malezya) ve hatta Hindistan'a– var olan bunalımdan etkilenmediği ve bu ülkelerin büyüme ve verimlilik yönünden başarı kaydettikleri –dünya pazarındaki rekabetçi konumları açısından– gözlemlenir. Bununla beraber hiç kimse bunun üzerine atlayıp Asya'nın bir sonraki hegemonya yeri olacağını söyleyemez. Asya dünya nüfusunun yarıdan çoğunu barındırmaktaysa da, bu nüfus farklı devletler arasında bölünmüş bulunmaktadır. Belirsiz küresel hegemonya kavramı yerine kapitalist birikimin temel bölgesi haline gelmekte olan Asya nosyonunu koyabiliriz. Bunun nasıl meydana geldiğini ayrıntılarıyla daha sonra göreceğiz: Farklı Asya ülkeleri arasında dünyanın geri kalanıyla eklemlenme. Ayrıca bu modelin farklı biçimleri bulunmaktadır. Bana göre tasavvur etmenin en kolay yolu –bölgede Japon emperyalizminin egemenliğini– en az doğru ve akla uygun görünümdür. Japonların yakın geçmişteki başarılarının hayranları onların zayıflıklarını pekçok kere hafife almaktadır. Bu zayıflıktan ötürü Japonya ABD'ye bağımlılığını sürdürmektedir. Ne Çin hatta ne de Kore Japonların emrine girmeyi kabul eder. Bu koşullar altında Asyalılar arasındaki dengenin devamı bölgenin dışındaki güçlere dayanmakta ve birkez daha bu role sadece dünya sahnesinde üstünlüğünü sürdüren ABD soyunmaktadır. Bununla birlikte büyük bir olasılıkla bu Asya ülkeleri konumlarını, kapitalist dünya sisteminin içinde güçlendireceklerdir. Peki ABD'nin buna tepkisi nasıl olacaktır? Bence tüm ittifak stratejileri bu sorunun çevresinde dönmektedir. Bu Çin'in gelecekteki gelişmesinin tüm küresel dengeyi tehdit ettiği dile getirilmeksizin olmaz. Bu yüzden ABD bu ülkenin gelişmesinden tedirgin olmaktadır. Bana kalırsa ilerdeki herhangi bir küresel çatışmada ABD ile Çin en büyük iki düşman olacaklardır.

Küresel Sosyalizm Perspektifini Canlandırmak

Bu günlerdeki gelişmeler değişik uygun senaryolar akla getirir de bunların hiçbiri Kuzey-Güney kutuplaşmasının gerçeklerini sorgulamaz. Kapitalist sistemin buyurgan mantığı merkez/çevre kutuplaşmasını sürdürmektedir. Çalışma biçimleri devamlı yenilenmektedir ve gelecekte argümanımı yapılandırıdığım beş tekelin üzerinde kurulacaktır.

Biri çıkıp da pekâlâ tüm bu söylenenlerde yeni bir şey olmadığını, kutuplaşmanın eşyanın doğal düzeninin bir parçası olduğunu söyleyebilir. Ben bu sava hiç de katılmıyorum; çünkü söz konusu kutuplaşma iddiasının üzerinden beş yüzyıl geçti. Halklar genişleyen kapitalist dünya tarafından çevreleştirildi ve uzun yıllar kaderlerini kabullenmiş görünenler 50 yılı aşkın bir süredir bu kabullenmeye son verdiler ve ilerde çok daha fazlasını da red edecekler. Kapitalizmin başlattığı –ve bugünkü budanmış versiyonunun ötesine geçemeyen– evrenselleşmenin olumlu siyasal yanı kendi içindeki kurttur. Rus ve Çin devrimleri, çevre halkı devrimleri temeline oturan sistemin ötesine geçme girişimi başladı ve bu yeni versiyonlarıyla sürecek. Yapılandırılmakta olan dünya sisteminin istikrar-sızlığına ilişkin son açıklama burada yatmaktadır. Elbette gelecekte uluslararası dikkati işgal edecek çelişkiler, her zamanki gibi aynı önemde olmayacak. Ben duygusal olarak belirlemede önceliği Asya halkları ile egemen sisteme veriyorum. Elbette bu, kutuplaşmaya karşı genelleştirilen devrime katılmayacaklar anlamına gelmez, tıpkı dönüşümlerin hatta ilerlemenin sistemin göbeğinden doğacağı gibi.

Kısaca kapitalist yayılmayla başlayan küreselleşmenin meydan okumasına insancıl yanıt idealistçe olabilir ama ütöpik değildir. Tam tersine bu olası en gerçekçi projedir. Yeter ki onu biraz geliştirmeye başlayalım, dünyanın dört bir yanında toplumsal güçler ona katılacaktır.

Küresel sosyalizm perspektifini canlandırmanın yolu budur. Hazırlanma sırasında ideolojik ve politik güçler, kapitalizmi yeniden üreten beş tekelle savaşılabilmesi için yeniden gruplandırılmalıdır. Bu mücadele karşılıklı uyum kurallarını yaratacaktır. Bunun içinde ideolojik kültürel cephedeki temel sorunları yeniden irdelemeliyiz: (1) tümel ile tikel arasındaki diyalektik; (2) siyasal demokrasi ile toplumsal ilerleme arasındaki ilişki; (3) ekonomik verimlilik (ve ifade edildiği biçimiyle “pazar”) diye anılanla eşitlik ve kardeşlik değerlerinin diyalektiği; ve (4) tüm yukardakilerin ışığı altında küresel sosyalist amacın tanımı.

Siyasal cephede eşitsizliği azaltma temelinde ekonomik ilişkileri yeniden şekillendirebilecek çok daha güvenilir demokratik, dünya ölçeğinde örgütsel biçimler geliştirmeliyiz. Bu açıdan, bana göre, çevrelerin dağıtılmış parçalarını bir araya getirip kümелendirecek geniş alanlar çerçevesinde küresel sistemin yeniden düzenlenmesine öncelik vermek gerekmektedir. Bu Latin Amerika, Arap, Afrika, Güney-Doğu Asya'nın yanı sıra Çin ve Hindistan (gezegimizin tek kıtasal ülkeleri) bölgelerinin kurulacağı yerler olacaktır. Bağlantısızlar hareketinin herhangi yeni gündeminde bu amacın öncelikli yerini korumasını öneriyorum. Bu bölgesel gruplaşmalar Avrupa ya da ilk dönemlerdeki Sovyetler Birliği gibi diğerlerini dışlamazlar. Bu siyasal çağrının nedeni basittir: çözümlememizin beş tekeliyle bu ölçekte çalışarak etkin mücadele edilebilir. Gerçekten küresel ekonomik ve finansal sistemin yapılandırılması bu temelde olasılık kazanır.

Elbette dünyayı dönüştürme her zaman tabanındaki mücadelelerle başlar. Ulusal düzeyde ideolojik, siyasal ve toplumsal sistemler değişmedikçe küreselleşme ile kutuplaşmaya ilişkin temel tartışmalar alıcısız mektup olarak kalmaya mahkûmdur.

II

Çağdaş Toplumdaki Krizin Kapitalist Ekonomik Yönetimi

Özellikle IMF, Dünya Bankası grubu ve GATT-WTO gibi başta gelen dünya ekonomik kurumları birçok eleştirel çalışmayla belli bir etki yaratmıştır. Bu çalışmaların birçoğu, bilgilerinin kesinliği ve çözümlemelerinin titizliğiyle göze çarpmaktadır. Ayrıca bu eleştirilerin çoğunun 1980'lere kadar tarafsız kalması dikkat çekicidir. Kuşkusuz eleştiriler, bu kurumlar tarafından izlenen politikaların kapitalist genişleme mantığının, çokuluslu şirketlerin çıkarlarına hizmetin, çevreye duyarsızlığın (iddialar yetersiz bir biçimde ölçülmeye başlanılmıştır) “gelişmenin” etkisiyle “zenginlerin cebinde” azalmaya yol açacağı düşüncesini tartışmasız kabul etmenin bir parçası olduğunu göstermektedir. Ancak öbür yandan küreselleşmenin açıklığı ve ilerlemesi ve bu nedenle desteklenen ülkelerin IMF'den ödemeler dengesi zorluklarını çözmede, önemli dövizlerin konvertibilitesine geri dönüşte ve giderek gümrük tarifelerini

düşürmede yardım alması olumlu görüntülerdir. Bu kurumların, devletlerin, yabancı sermayeyi zaptı rapt altına almak, denetimlerini sıkılaştırmak hatta bazı durumlarda “sosyalizm”i seçmek ve iç fiyatlar ile ücretleri dünya kapitalizminin mantığından kurtarıp ulusal geliri sistematik olarak yeniden dağıtmak için ekonomide önemli rolü kamu sektörüne verme doğrultusundaki tercihlerine saygı gösterdikleri de unutulmamalıdır.

Bu nedenle o günlerde bu kurumlara yöneltilen eleştiriler müdahalelerindeki çekingenliklerine ilişkindi. Bu anlaşılır görünmektedir örneğin IMF büyük kapitalist güçlerle ilişkisinde çaresizdi, ABD Dünya Bankası Avrupa'nın yeniden yapılanmasından dışlanmış, onun yerine Marshall planını uygulamıştı, daha ileri gitmeye korkan GATT-WTO düşük gümrük tarifleri için harekete geçmişti.

Meksika'nın 1982'de ödemeleri durdurma tehdidiyle başlayan dış borç bunalımı bu perspektifi köklü bir değişime uğratmadı. Bu kurumlar, özellikle IMF her şeyden önce yeni duruma ilişkin hiçbir şey yapmamakla suçlanmaktadır: Fon, borcun nedenlerinin ya da üretimini ve genişlemesini sağlayan mekanizmaların (yüksek faiz oranı, denetimsiz açıklık, vb.) üstüne gitmeden sadece borç “ödemelerini erteleme”yi örgütledi.

Uluslararası ekonomik kurumlara yönelik eleştiriler 1981'de çok daha yoğunlaştı. Bu noktada Ronald Reagan'ın –aşırı neoliberal doktrinleri ilke edinmişti– iktidara gelmesiyle bu kurumlar da, sanki Beyaz Saray'daki her üslup değişimini izlemeleri gerekliymiş gibi, hızla bu doktrinlere döndü. Bu dönüş hemen “yapısal uyum programları” (YUP) olarak adlandırılan basit ve evrensel bir eylem programında somutlandı. Bu program önce kriz içinde olduğu düşünülen Üçüncü Dünya ülkelerine uygulandı (sanki kapitalist ülkelerde krizyokmuş gibi!); bu, söz konusu ülkeleri –tek yanlı olarak– yeni koşullara “uyum”a zorladı. 1980'lerin sonlarında YUP, “normal” kapitalizme hızla geri dönüşlerini sağlamak için Doğu bloku ülkelerine doğru genişletildi.

Bu “uyum” programının değişik biçimlerine yöneltilen eleştiri-

leri teker teker sıralamayacağım. Hem ulusal deneyimlere hem de geniş çözümlemelere dayanan somut araştırmaları içeren mükemmel ve kapsamlı eleştiriler bir daha tekrarlanmaya gerek duyulmayacak biçimde gerçekleştirildi. Ancak burada 67'nin 1993 Tokyo kararlarını yargılayan International People's Tribunal'ın (Halkların Uluslararası Mahkemesi) tarafından formüle edilen eleştirilerin özetini vermekte bir sakınca görmüyorum. Mahkemeye göre YUP'un genel sonuçları şunlardı: işsizlikte hızlı bir yükselme, ücretlerde düşme, gıda bağımlılığında artma, çevrede ölümcül kirlenme, sağlık sisteminde bir bozulma, eğitim kurumlarına girmede bir düşme, birçok ulusun üretim kapasitesinde gerileme, demokratik sisteme sabotaj ve sürekli büyüyen dış borçlar.

Bu yargı –hâlâ geçerli ve sağlıklı– ilki açık ikincisi üstü kapalı iki etkili ve önemli sonuç içermektedir: (i) Uluslararası kurumlarca oluşturulan 7'ler tarafından benimsenen stratejileri izleyen politikalar özellikle Kuzey ile Doğu'da halkın çoğunluğunun acımasızca ve kitlesel olarak yoksullaşmasına neden oldu ve (ii) bu politikalar çağdaş toplumun genel bunalımına herhangi bir çözüm getirmedi; tersine deflasyonist sarmala sokarak gelişmelerini yavaşlattı.

Söz konusu yargının bence tartışılması son derece önemli bu ikinci yanını aşağıda sunacağım. Eleştirilerin büyük çoğunluğu aşırı bölünmüş bir yapının Hükümet Dışı Örgütler (HDÖ) tarafından formüle edilmektedir. Bunların birçoğunun, kapitalizmin mantığını bilmemesinin sonucu eleştirileri tümüyle ahlâksaldır. Sanki sistemin mantığıyla bir ilgisi yokmuş gibi, yoksulluğun artmasından, uygulanan politikalar sorumlu tutulur. Yoksulluk “düzeltilebilecek” “hataların” ürünü olarak görülür.

Kimi eleştirilerin, bir bütün olarak sistemin mantığına ait sorumlulukları göz ardı etmediği ve aslında Dünya Bankası son birkaç yıldır 1980'ler boyunca göklere çıkarılan neoliberal politikaların sınırlı bir özeleştirisini yaparak adını temize çıkartma eğilimi içine girdiği doğrudur. Art niyetli bir kafa Dünya Bankası'nın yalnızca Clinton Beyaz Saray'ının yeni retoriğine uyum sağladığını

söylemeye kalkabilir. Gene de ne parasal profesyonelliğin arkasına gizlenen IMF ne de müşterilerine egemen olan uluslar ötesilerini “ticari sırları” nca her zaman zor anlaşılır kılınan ve kalkan olunan GATT-WTO aynı şeyi yaptı. Bir kez daha art niyetli diller Beyaz Saray ile değişik kurum görevlilerinin bu ikili ifadesinin yalnızca bu konudaki çalışmaların dağıtımını yaptığını söyleyebilir.

Ne olursa olsun Banka'nın özeleştirisi ve yoksulların hüznünlü durumlarına döktüğü gözyaşı okuyucularının tümünü aldatamamaktadır. Uluslararası Gönüllü Ajanslar Komitesi (UGAK, International Committee for Voluntary Agencies ICVA) genel sekreteri Marcus Arruda ironik bir biçimde aşağıdaki noktalara değinmiştir: Dünya Bankası 1980 öncesi yürütölen politikaların gündeminde yoksulların bulunmadığı gerçeğini red etmeyi sürdürmektedir bu nedenle sorun “yeni” değildir; Güney'in Kuzey'e sermaye ihracatçısı olmasıyla borç bunalımı sonunda çözülmüştür; banka tarafından savunulan dış satıma yönelik büyüme sağlıklı ve kabul edilemezdir ve demokrasi ile halkın katılımını SAP'ların dışlaması doğası gereğidir.

“Tarihin Yasaları”: Kapitalist Genişleme, Gelişme ile Eşanlımlı Değildir.

Tüm aynı şeyi yineleme riskine rağmen kapitalizmin mantığını bir kez daha özetlemede yarar olduğı kanısındayım. Kapitalizm “sosyalist doktrin”in tam tersine “bir gelişme sistemi” değildir. Bence burada kapitalizmin ne ürettiğı gerçeğı yani sermayenin genişlemesi ile gelişme kavramı arasında bir ayrım yapmak gerekiyor. Bir toplumsal gerçeklik olarak incelenen ilk fenomen iki düzeyde enine boyuna ele alınmalıdır: İçkin (soyut) eğilimi ve tarihsel (somut) gerçekliği. Öte yandan gelişme kavramı doğası gereğı siyasaldır. Bu sonuçların a priori konulmuş kriterlere göre yargılanmasına yol açabilir -aynı kriter toplumsal projenin tanımına da

katkıda bulunmaktadır. Bu projeler az ya da çok radikal olabilir, özgürlük ve eşitliğin, insanlığın kurtuluşunun, verimlilik vb. farklı kavramlarını öne sürebilir.

Bu iki kavramın birleşimi (ya da karmaşası) –gerçeklik (kapitalist genişleme) ile arzulanan (önceden belirlenen doğrultuda gelişme)– var olan politikalarla eleştirilen birçok kör noktanın nedeni- dir. Söz ettiğimiz kurumlar düzenli olarak kavram karmaşası yaratırlar – sermayenin genişlemesine yardımcı olacak ve sonucu özdeşleştirecek yollar öne sürerler ya da onlara göre sonuç gelişme- dir.

Henüz kapitalist genişleme mantığında gelişme olarak adlandırılabilir herhangi bir sonuç görülmemektedir. Örneğin bu mantık tam istihdam, ya da gelir dağılımında önceden belirlenmiş bir eşitlik derecesi çağrıştırmamaktadır. Genişlemeyi kâr peşinde koşan şirketler yönlendirmektedir. (ya da daha doğrusu bunları kontrol eden burjuvazi tarafından yönlendirilmekte ve bu amaçla özel mülkiyet tarafından temsil edilen tekelle beslemektedirler). Bu mantık belli koşullarda genişlemek istihdam yaratılmasına ya da diğerleriyle birleşmelere neden olmaktadır; bu gelir eşitsizliklerini azaltabilir ya da bunu vurgular.

Bir kez daha yinelersem, “piyasa ekonomisi” ile “kapitalist ekonomi” arasında yaratılan kavram karmaşası, var olan politikalara yöneltilen eleştirilerin tehlikeli bir biçimde zayıflamasına yol açmaktadır. Doğası gereği rekabeti çağrıştıran bir terim olan “Piyasa”, içeriği özel mülkiyet tekeline (başkaları dışarıda bırakılırken kimilerinin üyesi olduğu) ifade edilen retabet sınırlamasının kesin olarak tanımladığı “kapitalizm” değildir. “Piyasa” ve kapitalizm iki farklı kavramdır. Piyasanın “avantajları”nı savunmakta direnen Walras bizim neoliberal bebelerin bilinçsizce her gün içine düştükleri karmaşaya düşmez. Walras bile kapitalizmin uygun olmayan (non-optimal) piyasa uyarlaması sunduğu gerçeği ile doğru piyasa yönetiminin özel mülkiyetin yok edilmesine varacağı gerçeğini kavramıştı. Bu nedenle, “kapitalistsiz kapitalizm” idealini düşle-

miştir – Engels'in II. Enternasyonal projesini betimlemek için formüle ettiği ve Novossibirsk okulunun post-Stalinist Sovyet reformistlerinin kaldığı yerden srdrdği kavram. Yetersizliği, pazar sosyalizmi olarak bilinen son Sovyet reformunun başarisızlığı tarafından doğrulan bu projenin ütopik yapısı bize sadece Marks'ın ekonomizme yönelttiği eleştirileri anımsatmaktadır.

Gerçek, şu anda var olan kapitalizmin mülkiyet tekelinden yararlanırlar arasında bir rekabet sistemi olarak –kendi aralarında ve diğerlerine karşı– işlememesidir. İşlemesi için kapitalizm, sermayeyi bir bütün olarak temsil eden ortak otoritenin müdahalesini gereksinir. Bu nedenle devleti kapitalizmden ayıramayız. Sermayenin politikalarının, yani sermayenin temsilcisi olarak hareket eden devletin politikalarının evreleri kendi (somut) mantığına sahiptir. Bu mantık biçimleri sermayenin genişlemesinin niçin belirli zamanlarda istihdamın genişlemesine diğerlerinde ise daralmasına yol açtığını aırlar. Bu mantık biçimleri “piyasa yasaları”nın somut ifadesi değil, belirli tarihsel koşullarda sermayenin kârlılığının gereksinimidir. Son yirmi beş yıldır yükselen işsizlik piyasaca değil sermaye stratejileri tarafından üretilmiştir. Kapitalist devlet tarafından işsizlik işçi hareketlerinin başarısını yok etmek için zorunlu bir araç olarak arzulanmaktadır. Bu nerme Batı'nın gelişmiş ülkeleri için olduğu kadar Doğu'nun yeniden işgal edilmiş ülkeleri için de geçerlidir. İktidarı elinde tutanların işsizlik karşısındaki çırpınışlarını dile getiren konuşmalarına inanmak için hiçbir neden yoktur. Kapitalist sistemin evre ülkelerinde yoksulluk ve eşitsiz gelir dağılımı özgün koşullar ve yanlış politikalar tarafından üretilen olumsuz etkiler değildir. Bunlar sistemin mantığının, sisteme içkin kuttuplaşma mantığının ürünüdür. Bu nedenle kimi zaman azalıp kimi zaman artsa da bu etkiler sürekli dir.

Kapitalist genişleme dünya sisteminde hem bu değişimleri üretti hem de bunlara uyum sağladı. Bu durumda bence, önce devletler sonra uluslararası kurumlar tarafından öne sürülen politikalar hem bütünleyici hem de çelişkili olan bu katlanmış gereksinim ışığında

incelenmelidir. Sonuç olarak ahlâksal yargılar ya da başarı ve başarısızlık gibi terimlere sıkıca bağlı olarak ifade edilen şeyler gelişmeye ilişkin elde edilen sonuçlara dayandırılmak yerine bu mantığın görüş açısından gözden geçirilmelidir.

Benim burada kapitalist genişlemenin mantığı olarak ifade ettiğimi “tarih yasası” düşüncem determinist değildir. Örneğin savaş sonrası dönemde çevrenin sanayileşmesi kapitalist büyümenin doğal ürünü değil sanayileşmenin zorladığı ulusal kurtuluş zaferlerince yaratılan ve dünya ölçeğinde sermayeye uyum sağlayan koşulların ürünüdür. Bir başka örnek: Kapitalist küreselleşmenin yol açtığı ulusal devletlerin itibarının aşınması geleceğin kararlı ve geri dönüşü olmayan belirlenmesi değildir. Tersine bu küreselleşmeye karşı ulusal tepkiler dünyadaki genişlemesini beklenmedik yönlere götürebilir.

Buradan gelişecek düşüncelerin savaş sonrası dönemin ayrıntılı bir araştırılmasına, onun başarılı evrelerinin saptamasına ve bu bağlamda söz konusu kuramlar tarafından öne sürülen politikaların (refah dönemi [1945-75] ve 1975'te kriz dönemi olarak ikiye bölünen savaş sonrası evrede hem kapitalist genişlemeyi destekleyen hem de döneme özgü toplumsal ilişkilerce dayatılan koşullara uyuma yardımcı olan politikalar) değerlendirilmesine gereksinim vardır. Benim çözümlememe göre ilk dönemin refahı üç toplumsal projenin bütünselliği üzerine kurulmuştur: (i) edimini bağımsız ulusal sistem üzerine oturtan ulusal sosyal demokrat proje(ii) benim “Bandung Projesi” olarak adlandırdığım 1955'te toplanan konferansın ardından “gelişme” ideolojisi olarak sistemin çevre ülkelerinde ulusal burjuvazi oluşturmayı kapsayan Bağlantısızlar Hareketi'nin ve Üçüncü Dünya'nın modernizasyonu ile sanayileşmesinin ilk kez biçimlenmesi (iii) egemen dünya sisteminden görece bağımsız Sovyet kapitalistsiz kapitalizm projesi.

Bu ilk dönemde, piyasadaki canlılığa bağlantılı olarak uluslararası kurumlar açık işlevler yerine getirdi. Birçok nedenle sistemin birleşenlerinin kapışmasını engelleyerek küreselleşmenin ilerleme-

sine yardımcı olmuşlardır. Bunların müdahaleleri her zaman Sağ'da değişikliklere yol açmıştır. İkinci dönem daha önceki refah temeline oturan sistemlerin önce aşınmasını, ardından bunalım ve çöküşünü kapsar. Bu dönem, ki henüz sona ermemiştir, çok sık ve fazlasıyla kolayca öne sürüldüğü gibi yeni dünya düzeninin kurulduğu bir dönem değildir. Tersine son ermesi uzak görünen bir kaos dönemidir. İşte bu 1970 sonrası uluslararası kurumların edimlerini yerleştirdiğini bağlamdır. Benim çözümlememe göre bu edimler sermayenin genişlemesine ilişkin stratejinin olumlu bir parçası değildir; daha çok bu genişlemeye ilişkin koşulları yaratmaya yöneliktir. Bunlar başarılı olamamışlardır çünkü; kapitalist egemenliğin “kendiliğinden” projesi –dünyayı pazar, bir başka deyişle sermayenin egemen güçlerinin ivedi ve kısa dönemli çıkarları, yoluyla yönetme projesi– ütöpikliğini korumaktadır. Bu çok özgün durum bizi sermaye tarafından kendiliğinden yönetilme eğilimini yeniden düşünmeye itiyor. Bu açıdan yolun gelecekte merkezin çevre üzerindeki egemenliğinin benim beş tekel adını verdiklerimle gelişebileceğine odaklanmanın yararlı olacağı kanısındayım.

Kurumsal Yapı: Bretton Woods Kurumları

Uluslararası büyük ekonomik kurumlarla (IMF, Dünya Bankası GATT-WTO, Birleşmiş Milletler kurumları) büyük bölgesel kurumlara (Avrupa Topluluğu, EC-ACP, Afrika için Comé Anlaşması) ilişkin epeyce çok şey yazıldı. Aşağıda bu kurumlara çok sık yöneltilen eleştirileri vurgulayan bir özetleme yapıp bunlardan çıkardığım sonuçları aktaracağım.

IMF

IMF'nin asıl görevi açık dünya ekonomisinde paranın istikrarını sağlamaktır. Bu işlevi, Birinci Dünya Savaşı'na kadar altına dayalı

para sistemi başarıyla yerine getirmiştir. Bu, İMF müdahalelerinin, ödeme dengeleri ister fazla versin ister açık, tüm katılımcılar üzerinde uyumu zorla kabul ettirmek için yapıldığı izlenimi vermektedir. Kurulduğu ilk dönemlerde IMF, Avrupa'da tedavüldeki paraların konvertibilitesinin yeniden oluşmasına katkıda bulunmuş (1948-57) ardından Avrupa ekonomilerinin düzeltilmesine yardımcı olmuştur (1958-66). 1967'den sonra Özel Çekme Hakları^(*)'nin yaratılmasına karşın Fon istikrarı sağlamada başarılı olamamıştır. 1973'te genel dalgalanmalı döviz sisteminin benimsenmesi belki de Bretton Woods yönetiminin sonu olarak düşünülebilir. Bu noktada IMF'nin sürmekte olan varlığı sorgulanmaya başlandı. Kurum yeni işlevler üstlenerek yaşamını devam ettirmiştir: gelişmekte olan ülkelerde tek yanlı yapısal uyumun yönetimi ve 1980'lerin sonlarından itibaren Doğu-bloğu ülkelere uluslararası para sistemiyle bütünleşmelerini sağlama doğrultusunda müdahale.

Kuruma yöneltilen eleştiriler (hemen hemen tüm dünya ekonomisi çözümleyicilerince yaygın biçimde paylaşılan) aşağıdaki noktalarda kesişmektedir.

1. IMF (tıpkı öteki Bretton Woods kurumu Dünya Bankası gibi) gerçekleştirdiği müdahalelerde ABD'ye tam bir denetim sağlayacak biçimde tasarımlanmıştır. Keynes tarafından savunulan dünya merkez bankası seçeneğinin reddiyle ABD kendine bağımlı, üzerinde daha etkili olabileceği ve sorumlulukları öbür ülkelere paylaşılabileceği daha güçsüz bir kurumu yeğlemiştir. Bu yüzden IMF'nin kaynakları her zaman, borçlanmasına karşın kısıtlandırılmıştır. IMF katalizör olarak davranabilmekte (koşullara bağlı kurallar koyarak) ama daha ileriye gidememektedir.

2. Kurallarında dile getirilen mantığa karşın IMF ister artı ister açık versinler büyük kapitalist güçlere (özellikle ABD) baskı yapamaz ya da yapısal uyumu uygulamada Üçüncü Dünya ülkelerini zorladığı ka-

* Özel Çekme Hakları (SPR) 1970 yılında, dünya likitide gereksinmesini karşılamak üzere IMF tarafından geliştirilen ve ülkelere otomatik çekme hakkı sağlayan karşılığı olmayan uluslararası rezerv para.

dar sert olamaz. Bunun nedeni bir önceki paragrafta açıklanmaktadır.

3. Üçüncü dünya ile ilişkilerinde IMF ne 1970'lerde borcun aşırı boyutlara ulaşmasını engelleme ne de bu borçtan indirim yapma eğilimi içinde olmuştur. Onun görevi, bu özel amaç için tasarlanmış (borç faizlerinin ödenmesi) yapısal uyumları zorla benimseterek borcu yönetmektir - bunlar ekonomik büyümeye zarar verseler bile.

4. Doğu Bloğu ülkeleriyle yeni ilişkilerinde IMF en yüksek açıklık bağlamında dövizle çevrilebilirliğe geçişi hızlandırma amacını gütmektedir. Fon tarafından önerileri çözümlen son derece acımasız olduğu açıktır: Konvertibilite bir yıl içinde gerçekleştirilecektir. Batı Avrupa'nın 1945'ten sonra bu noktaya ulaşması 15 yılını almış olsa da.

5. Tüm bu işlevlerine karşın IMF'nin hedefleri tanımlamakta gerçek bir yetkisi yoktur. Fon daha çok G7 tarafından tanımlanan stratejilerin yürütücüsüdür - bu stratejiler ABD, Japonya ve AT'nin konumları arasında en küçük ortak payda üzerine oturur.

Eğer alternatif önerilerin ciddiye alınıp tartışılmasını istiyorsak bu eleştirilerin ötesine geçmemiz gerekir. Yukarda sıralanan zaaf-
ların düzeltilme ve böylece IMF'nin sahici bir dünya merkez bankasına dönüştürülebilme olasılığının olup olmadığını sormalıyız – elbette uyumlar düzenleyen ama dikkate değer sonuçlar içeren (istihdamın genişlemesi, yoksulluğun azalması gibi), çevreye saygılı, küresel ölçekte eşitsizliği azaltan ve açıklık sağlayan büyüme ve gelişme için bir stratejinin parçası olan herkes tarafından uygulanan uyumlar. Bunun gerçekleşmesinden aşağıdaki nedenlerden ötürü kuşkuluyum.

1. Büyümenin başarılı evreleri ile kapitalizmin geçmişinin/durgunluk özelliği bir olayda, “iyi” bir başka olayda “kötü” olan para sistemi tarafından üretilmemiştir. Ben (Baran ve Sweezy ile birlikte) kapitalizmin doğası gereği görece bir üretim fazlası yaratma yönelimi taşıdığını ve ekonomik durgunluk eğilimine bu aşırı üretimin eşlik etmesinin ağırlaştığını, büyüme evrelerinde her dönemin nedenlerinin özgünlüğünü iddia ediyorum. Savaş sonrası dönemde üçlü-sistem (three-part system) olarak çözümlediğim koşullar şunlardan oluşur: Ulusal “For-

dizm”; Avrupa'nın yeniden yapılanması ve gelişmecilik; ulusal kurtuluş, Sovyetizm ve “bağılantısızlık - tümü dönemin devasa askeri harcamaları tarafından desteklenmiştir. Bu koşullarca üretilen güçlü büyüme, çarpıklıkları ne olursa olsun, para sisteminin çok daha düzgün işlemlerini sağlamıştır.

2. Bu koşullar altında döviz kurlarının istikrarı Bretton Woods sisteminin yeterliliği sayesinde değil ABD'nin ekonomik gücüyle yaratılmıştır. Kendini “dolar açlığı” olarak gösteren bu güç, yeniden yapılanmanın tamamlanmasına ve Avrupa'nın açık duruma gelmesine kadar süren doların altına çevrilebilirliği ile Avrupa'da sermaye hareketleri üzerindeki yönetsel denetim tarafından güçlendirilmiştir. Bu hareket ABD zarar görene (yani görelî bir gerileme) ve dünya sistemi dolar açığından kullanılabilir dolar fazlasına geçene kadar sürmüştür. Aynı zamanda 1960'ların sonlarında üretici yatırım fırsatlarının çökmesine yol açan savaş sonrası refahın temellerinin aşınmasıyla bir bunalım başlamıştır (1973'deki ilk petrol şokundan önce) ABD'nin açığı (piyasada kullanılabilir fazla doların oluşmasına yol açan) ile üretici yatırımlardaki kriz beraberce büyük miktarda akacak yeri olmayan bir dalgalı sermayenin oluşmasına yol açtı. 1973'teki dalgalı döviz kuru bu nedenle son derece akılcıydı: Bu devasa boyutlara ulaşan dalgalı sermayenin finansal spekülasyonlara akmasına bir çıkış deliği sağladı. Bugün dünya ticaret hacmi 2 milyar dolar olarak belirlenirken, uluslararası sermaye hareketleri 50 milyar dolar olarak tahmin edilmektedir. Finansal açıklık ve dalgalı döviz kurunun yokluğunda bu kitlenin doğurduğu ölü ağırlık, krizi şiddetlendirdi. Böylece bugünkü mantık, bunalımı sona erdirmekten çok onu “yönetmeye” odaklanmaktadır.

3. Uyum politikaları tek yanlı olarak yoksul ortaklara (Üçüncü Dünya ve Doğu Bloğu) zorla kabul ettirilmekte ve buna krizin yönetimi için gerek duyulmaktadır. Bunlar saçma bir ideolojiyi izlemenin doğurduğu yanlışlar ya da sapmalar değildir. IMF 1970'lerde aşırı borçlanmayı engellemek için herhangi bir şey yapmadı; çünkü artan borçlar krizi ve onun ürettiği gereğinden fazla atıl sermayeyi yönetmede yararlı bir araçtır. Uyum mantığı şimdi gereksinimler dayatmakta, böylece ücretlerde ve toplumsal harcamalarda azalma, fiyatların serbest bırakılması ve teşviklerden vazgeçme, develüasyon, vb. nedenlerle daralma gereksinimi ve gelişme olasılıklarında gerileme doğursa bile sermayenin serbest dolaşımı baskın çıkmaktadır. Bu kurumlarca yapılan kalıplaşmış açıklamalar uygulamada tüm kriz yönetimini tüm düşüncelerin üs-

tüne koymaktadır. “Yoksullar”ın yürek parçalayan durumlarına dök-tükleri gözyaşı, “arzin canlandırılması”ndan yana büyüü sözleri reto-rikten başka bir şey değildir ve onların içtenliğine inanmak ya da onla-rı güvenilir bulmak için herhangi bir neden yoktur.

4. Yüksek faiz hadleri yanlış değildir. Oluşturulan esnek sistemin kur risklerin karşı güvence isteyen dalgalı sermayenin geri dönüşünü sağ-layan en etkili yoldur. Bu, krizi yönetmede uygun bir dizi politika oluşturur.

5. Görüldüğü gibi bu suçu IMF'ye yüklemeyi düşünmüyorum. Bretton Wood kurumları, yukarda değinilen bütünleyici üçlü sisteme dayandı-rılan savaş sonrası ekonomik canlanmaya göre uyarlanmış ve bunu desteklemiştir. Bu sistem bunalıma girince Bretton Woods sistemi de çökmüştür. Yeni durumla baş edebilmek için yeğlenen seçenek (dalga-lı kur, yüksek faiz haddi ve sermaye akışında serbestlik) bugüne kadar krizi etkili bir şekilde yönetmek üzere (sermayenin bakış açısından) donatıldı. Aynı zamanda bu, doların uluslararası rolünü alternatifsiz olarak sürdürerek ve ABD'nin ortaklarından zorla borç alıp açığını ka-patmasını sağlayarak ABD'nin yıpranmış hegemonyasına yeni bir ya-şam gücü verdi. Bu seçenek hiç de akıldışı değildi; bu ülkenin hege-monik askeri konumunu sürdürmesini olanaklı kılarak (pahalıya patla-yan) ABD çıkarlarını mükemmel bir biçimde destekledi. Bugün olan-larla, Büyük Britanya'nın baskın ekonomik gücünü yitirirken gerçek-leşenler arasında çarpıcı bir benzerlik vardır. İngiltere 1880'lerde ve-rimliliği en yüksek endüstriyel güç olmaktan çıkmıştı; ancak Sterlin ölçütü (Standart) ülkenin 1931'e kadar süren uzun gerileyişi boyunca ayakta kaldı. Bu bizim Walter Russel Mood tarafından çizilen, borç-landırmanın tüm diğer yaklaşımların üstüne konduğu bugünkü sistem ile I. Dünya Savaşı sonrası galiplerin Versailles'daki tutumları arasın-daki çarpıcı benzerliği anlamamızı sağlar. Benzerliğin çok daha geniş-letilebileceğine ve bunun uluslararası borçla daha fazla ilgili olduğuna inanıyorum.

6. Doğü ülkelerinde müdahale siyasal mantık tarafından zorla kabul ettirilir. Kabul edilen sert önlemler açıkça siyasal amaçlara yöneliktir: Doğü Avrupa ve eski SSCB ülkelerini eşit ortaklar olarak değil ikinciil çevre olarak dünya kapitalizmiyle yeniden bütünleştirmek için üretici yapılarını parçalara ayırmak; işçi sınıfının kendine olan güvenini sars-mak ve yeni komprodor burjuvaziyi güçlendirmek. Amaç ayrıca bu ül-

kelerin kendilerini de parçalamak –SSCB, Yugoslavya, Çekoslovakya– ve aralarındaki dayanışmayı kırmaktır. Marshal Planı'nın daha sonra Avrupa Ekonomik Topluluğu biçimini alacak olan yapının ilk adımlarını destekleyip Doğu Avrupa ülkeleri arasındaki işbirliğini teşvik ederken Batı politikasının bölge ülkelerinin geri dönüşü çok zor olmasına karşın yine de eski CEMA'nın (CIA'nın Comecon'a takdığı lâkap) parçalanmasını hızlandırmayı amaçlamasının nedeni budur.

Bu düşüncelerin ışığında reformcuların ana önerisi, yani IMF'nin bir dünya bankasına dönüştürülmesi bana hiç de gerçekçi gelmiyor. Düşünce kesinlikle mantıklı. Küreselleşme ulus devletlerin gücünü aşındırdı, bu nedenle talep küreselleşmiş ekonomik, finansal ve parasal yönetimdir. Ancak küreselleşme olgusunun kabulünden çıkaracağımız sonuç (bu biçimde kurulduğunda) yetersizdir. Politika ve devlet olmadan hiçbir ekonomi var olamaz. Bu yüzden ekonomik küreselleşme mantığa göre, meydan okumalara karşılık verebilmek için bir dünya siyasal sisteminin, dünya ölçeğinde toplumsal uzlaşmaları (ulusal devletlerin kendilerini yönetmeleri gibi) yönetebilmeye muktedir bir güç sisteminin oluşmasına gereksinim duyar. Yine de bu alanda yeterli bir olgunluk ortaya çıkmamıştır –ne başat kapitalist ülke gurubu içinde –OGCD– ne de Avrupa'da AT'de. Şu halde evrensel bir sürüm aracı ve böylece dünya merkez bankası nesnel olarak olanaksızdır. Sürüm aracı ve banka siyasal sorunun çözüldüğü izlenimi verir ki böyle bir şey söz konusu değildir.

Dünya merkez bankasına ilişki öneri 1945'de Keynes tarafından başlatılan tartışmayı alevlendirdi. Projeyi o günlerde utopik yapan aynı nedenler ekonomik küreselleşmenin ilerlemesine karşın bugün de geçerli. YUED (Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen, NİEO) ile uluslararası sürüm aracının emisyonu ve gelişme aynı mantık üzerine oturtulmuştu. Proje hiçbir yere ulaşmadı. Bence kapitalizm, giderek artan küreselleşen alanın ekonomik yönetimi ile bunun siyasal ve toplumsal yönetimi (ki ulusal alanlara parçalanmışlığını koruyan) arasındaki çelişkinin üstesinden gelmeye muktedir değildir. Alternatif ya (dünya ölçeğinde) sosyalizm ya da barbar-

lıktır.

Bununla birlikte yanıtlamak ve çözüm önerileri sunmak zorunludur. Aşağıda utopik olmadığına inandığım bu çözümlerin (çünkü yukarda tanımlanan çelişkilerin sergilenmesine yer ayrılmıştır) bazılarını formüle edeceğim. Çok merkezli dünyanın oluşturulması perspektifinden hareket eden bu öneriler kontrollü bağımlılığın ve eşitsiz gelişmiş geniş bölgelerin özerkliğinin ekonomik ve siyasal örgütlenmesi üzerine odaklanmıştır. Bu nedenle bunlar bölgesel para sistemlerini ve onların eklemlerini çağırıştırır. Bence bu öneriler dünya merkez bankası ya da en azından Avrupa merkez bankası olayında olduğu gibi arabayı atın önüne koşmaz. Onlar bugünkü bunalımlı kapitalizmden dünya sosyalizmine öyle sihirli bir değneğin dokunmasıyla bir anda gerçekleşemeyecek (değnek dünya sürüm aracının yaratılması bile olsa) çok uzun bir geçiş mantığının parçalarıdır. Kalkınmayı destekleme fonları, Bretton Woods'da kurulan ve B.M. tarafından oluşturulan kurumlarla bölgesel ve Avrupa'nın yapılanmasına ilişkin komisyonları kapsayan bir küme oluşturur. Stratejinin, karşılıklı bağıllık içinde modernize edilmiş özerk ulusal yapıyla aynı düzeye ulaşmak olduğu ("muasır medeniyet seviyesine" Ç.N.) Bandung döneminde (1955'den 1975'e kadar) bir grup olarak bu kurumlar altın çağlarını yaşadılar. Bandung'un göçüşü anlamına gelen ulusal burjuva projesinin çökmesi bu kurumları bunalımla yüz yüze getirdi. Aynı anda sermaye birikim sistemi de dünya ölçeğinde bir krize girmekteydi.

Dünya Bankası

Kuruluşundan 1992'ye kadar geçen sürede 290 milyon dolar transfer gerçekleştiren Dünya Bankası toplam fon yönetiminde grubun diğer üyelerini çok gerilerde bırakmıştır ve bugün yıllık tahhüdleri 20 milyar doların üstündedir. Buna bölgesel gelişme bankaları tarafından her yıl ödenen 11 milyar dolar da eklenmeli-

dir. B.M. sisteminin tüm pançaları çok az benzeşir. Bununla birlikte B.M. 1978'de Gıda ve Tarım Örgütü tarafından oluşturulan tarımsal gelişmeye destek fonuyla kendisini Dünya Bankası'na rakip duruma getirdi.

1955'den 1975'e kadar B.M. kurumları, Üçüncü Dünya Ülkele-ri'nin Bandung Projesi için temel siyasal ve ideolojik işlevleri ger-çekleştirdi. Latin Amerika Ekonomik Komisyonu ile daha sonra gelişme ideolojisi haline gelen şeyin öncülerinden Raul Prebisch'in rolü ve B.M. Ticaret ve Kalkınma Konferansı'nın (UNCTAD) payı –1975'de Üçüncü Dünya tarafından önerilen YUED projesinin bi-çimlenmesinde önemli bir katgıcıdır– göz ardı edilemez. Bu ku-rumların girişimlerinin Dünya Bankası'nın politikaları üzerinde pek fazla bir etkileri yoktur, öteyandan bu kurumlar altın çağlarını yaşadıkları dönemlerde Birleşmiş Milletler Gelişme Programı ve ihtisas kurumları üzerinde açık bir etkileri vardı.

Ne olursa olsun o günler herkes için geri dönmemek üzere bitti gitti. Gelişme ideolojisi Bandurg Projesi'nin çöküşüyle öldü. Şimdi Yapısal Uyum. Programlarıyla çevrenin yeniden kompradolaştırıl-masına sıra geldi. Dünya Bankası, kaynaklarının üçte birini IMF tarafından G7 ve ABD yönetimlerinin kanatları altında uygulanan stratejilerin tümleşmesinde zorunlu olan sektörel uyum programla-rına ayırmaktadır. Hâlâ Dünya Bankası'nın tarihi, Üçüncü Dün-ya'nın gelişmeci projesinin genişleme tarihine sıkı sıkıya bağlıdır. Bildiğimiz gibi Avrupa'nın yeniden inşaatı döneminde, Washing-ton ünlü Marshall planının yönetimi süresince doğrudan Banka'nın rolünü üstlenmişti. (Avrupa Kalkınma ve Gelişme Bankası'nın ku-rulmasından sonra Doğu Avrupa konusunda da benzer şeylerin olup olmayacağını kimse bilemez.) Bunun hemen ardından Mac-Namara yönetimindeki (1968-91) Dünya Bankası genişlemesini son noktaya erdirmiş bu arada dünya sistemi bunalıma adımını at-mıştır. Dünya Bankası'nın edimlerini dikkatle inceleme uğraşına girişen eleştirel kafalı kişilerin sayesinde Banka'nın hiçbir zaman Washington'un stratejik kararlarından ya da en azından o anda Be-

yaz Saray'ı yöneten eğilimden uzaklaşmadığını biliyoruz.

Banka hiçbir zaman kendisini özel sermaye ile rekabet eden ya da çatışma potansiyeli taşıyan bir kamu kurumu olarak görmemiştir. Tam tersine kendisini, görevi uluslararasılar aracılığıyla sermayenin Üçüncü Dünya'nın içine sokulmasını desteklemek olan bir aktör olarak betimlemektedir. Onun yatırımını destekledi projeler donanım satıcılarına geniş pazarların açılmasına yardımcı olur. Bu alanda çok büyük bir matlık hakimdir ancak bu pazarların uluslararasılar için sadece önemli olmadığı ama iştah kabartıcı da olduğu bilinmektedir. Bankanın faaliyetlerinin maliyeti her zaman, ulusal otoriteler ile çok yanlı ya da karşılıklı yardım kurumları (özellikle Doğu Bloğu ülkelerinin) tarafından yürütülen benzeri yüklenimlerden önemli ölçüde yüksek olmuştur –tıpkı Sovyet yardımıyla, Banka'nın öngördüğünden çok daha düşük maliyetle tamamlanan Asuvan Barajı'nda olduğu gibi. Bu gibi aşırı maliyetler ayrıcalıklı faiz oranlarıyla verilen borçların tüm etkisini silmektedir.

Bankanın madencilik sektöründeki müdahaleleri doğrudan bu uluslararasılarınkine eklemlenir. Banka ulusallaştırma riskine karşı güvenceler alır ve alt yapı (yollar, elektrifikasyon, tüneller, demiryolları, limanlar) projelerinin sorumluluğunu üstlenerek maden şirketlerine dolaylı mali destek verir. Tarımda köylülüğün özerkliğini yok etmeye; geçimlilik ekonomiyi kırmaya odaklanan banka bunu bu sonucu doğuracak kredi biçimleri tasarlayarak ve yeşil devrim yoluyla kırsal dünyanın farklılaşmasına ön ayak olarak yapar. Öbür alanlarda Üçüncü Dünya ekonomilerinin bağımlı bütünleşmesini güçlendirmek için aynı önemde işlevler yerine getirir. Sistemik olarak karayollarının kullanımını destekler (demiryoluna karşıt olarak), petrol ihracatçılarına pazar açar ve petrol bağımlılığına ön ayak olur (bu birçok ülkenin ticaret açığını ağırlaştırır.) Ülkeyi ve onun geleceğini nasıl harap ettiğine, çevreyi yıkıma uğrattığına aldırmaksızın ihracat için ormanların yok edilmesini destekler. Öte yandan Banka, sanayileşmeye çok az katkıda bulunma konusunda son derece tutarlıdır– Hatta ülkeler, övgüyle sözedilen ba-

şarıları Banka'nın sanayiye yabancı sermayeye açma, subvansiyonlardan kaçınma vb. kurallarını red etmesi sonucu gerçekleşen Güney Kore gibi sanayileşse bile.

Tabii ki, bugün sözünü ettikleri gibi Banka'nın küresel stratejisi ne 1980'den önce ne de sonra yoksulların durumuyla ilgilenmişti. Ayrıca konuya ilişkin retorığı ne olursa olsun çevreyle de ilgilenmemiştir. Ekolojik denge ve halk sınıflarının büyük çoğunluğunun refahı pahasına ormanların imhasıyla kamusal alanın yıkıma uğratılması her zaman desteklenmiştir. Dahası Banka apolitikmiş gibi davranırken, Washington ve muttefikleriyle en çok uyuşan rejimlere ayrıcalık göstermiş– Mabut, Marcos, Pinochet, Suharto ya da Tontons Macoutes– bu rejimler altında ki ülkelerde demokrasi sorununu ya da yozlaşma ve verimsizlik gibi konular tarafından pek fazla rahatsız edilmeksizin müdahalelerini gerçekleştirmiştir.

Tarihinin belli evresinde, “planlama ideolojisi”ni etkisizleştirmede “proje çözümlemesi”ne dayandırılan bir karşı-ideoloji dayatarak ideolojik bir işlev yerine getirmiştir. Kuram çok güçlü değildi. “Gölge fiyatlar”ın kullanılmasının etkisi çok az olmuştur: kararları ancak dayandıkları doğmalarla çelişen fiyat kontrolü ve subvansiyonların “gölge fiyatlar”a eşlik etmesiyle etkileyebilirler. Aslında vasıfsız işçilere verilen “sıfır” gölge fiyat düşük ücret politikasını haklı çıkarmak bir başka deyişle yoksullukla savaşmak yerine onu yaygınlaştırmak için bahane olarak kullanılmıştır.

Aynı zamanda Banka bütün olarak da alındığında her zaman egemen sermayeyi meşrulaştırma eğilimi taşıdıkları için pek bir değer taşımayan akademik tarzda uygulamalarda da bulunmuştur. Bu konuda bir örnek yeterli olacaktır. 1965'de Fildişi Sahili üzerine bir kitapda ben 1985'de sistemin “tıkanacağı”nı ve dış borçları öngörmüştüm. Ülkede neokolonial stratejiyi destekleyen Banka, maliyeti benim çalışmamın en az 50 katı olan ve bugün okunduğunda kahkaha ile güldüren bir araştırmayı gerekli görmüştü.

Burada göz önüne alınan “kalkınmayı destekleme fonu” kurumlarıyla aslında çok daha önemli olan karşılıklı yardım fonları ser-

maye piyasasının önemsiz olmayan ama kesinlikle küçük bir fraksiyonunu oluştururlar (kendimizi, üretici alanda yatırım alanı arayan sermaye -madencilik, petrol ve enerji, tarım, sanayi, taşımacılık ve iletişim, oteller, turizm ve diğer hizmetler ile kısa dönemli finansal yatırım alanı arayan sermaye gibi değişik kategorilere yönlendirilmiş sermaye ile sınırlanmış olsak bile).

Her şeyden önce bu pazarlar, özellikle “yeniden konuşlandırma”nın tüm hızıyla sürdüğü 1970’ler boyunca, ABD, Japonya ve bunlardan daha az yayılmış olan Avrupa sermayesi için hiç de önemsiz değildi. Bununla birlikte Avrupa zenginliğini kendi sınırları ardında yalıtılmış bölgelere (İtalya, İspanya) değil de doğrudan bağımlı bölgelere yatırmayı yeğlemiştir. Bu, Büyük Sahra’nın altındaki ülkelerde kalkınmanın biçimlenmesinde Lomé Convention (AT-ACP^(*) ortaklığı) tarafından oynana özel rolü açıklamaktadır. Geleneksel ana ihraç mallarına verdiği destek (tarım ve madencilik) ve bunun sanayileşmeye verdiği zararla bu anlaşma, Afrika’nın uğradığı felaketin ve kıtanın daha sonraki marjinalizasyonu ile Dördüncü Dünyalaşmasının sorumluluğunda dikkate değer bir paya sahiptir.

1970’lerden bu yana ilk pazarın büyümesini engelleyen *dalgalı* sermaye Üçüncü Dünya’ya çok az ilgi göstermektedir. Ancak Latin Amerika, Afrika ve Orta Doğu’nun birçok bölgelerinde biriken sermayenin büyük bölümünün finans ve banka sistemlerinin liberalizasyonu ve küreselleşmesi (ki Doğu ve Güney Doğu Asya ile Hindistan direnmeye çalışmaktadır) sayesinde bu sermaye tarafından toplandığı unutulmamalıdır. Öte yandan bu sermayenin büyük bölümü bir finansal merkezden ötekine dolaşarak yatırım peşinde ko-

* ACP African, Caribbean and Pasific Countries (Afrika, Karayib ve Pasifik ülkeleri) Avrupa Ekonomik Topluluğu il tercihli ticaret ilişkisi sürdüren ülkeler. Lomé Antlaşmaları eli kurulup sürdürülen bu ilişkilerde amaç AT’nin söz konusu ülke kalkınmalarına katkıda bulunması ve bu ülkelerin de AET’ye ucuz ve sürekli hammadde sağlamasıdır.

şar Üçüncü Dünya finans sistemine ise çok seyrek uğrar. Bu alanda bir şeylerin değişmesi birkaç Üçüncü Dünya ülkesini sermaye için yeniden çekici kılabilir. Dünya Bankası ve diğerleri bu olguyu, içeri akan söz konusu sermayenin büyük kısmının finansal yatırım biçiminde olduğuna ve üretime yönelik yatırımı amaçladığına hiç değinmeden desteklerler (kimi Latin Amerika ülkelerinde olduğu gibi). Dış dengenin kırılganlığının ulaştığı nokta bu koşullar altında söz konusu hareketi destekli kalkınmanın başlama noktası olarak görmemizi engeller.

GATT-WTO

Ticaretin düzenleyicisi GATT-WTO düzenleme sisteminin üçüncü boyutunu oluşturur. GATT-WTO'nun dayandığı ilkeler açıklık ve serbest ticarettir: Ulusal üreticilerden yana ayrımcılığı yasaklarken ihracatçıların saldırgan davranışlarını (damping) engellemek, gümrük tarifelerini indirmek ve başka nicel sınırlama biçimlerine (kota gibi açık ve anlamsız sağlık ya da yönetimsel düzenlemeler gibi üstü kapalı uygulamalar) engel olmak.

GATT-WTO'yu destekleyenler argümanlarını basit ama o kadar da yanlış olan serbest, ticaretin ticaret hacminin genişlemesini desteklediği ve bu genişlemenin de büyümeye yararlı olduğu savı üzerine oturturlar. Tarih bu önermenin doğruluğunu göstermekte başarılı olamamıştır. Özellikle savaş sonrası dönemde ticaretin genişlemesi bu dönemdeki hızlı büyümenin (aslında yukarda değinilen üçlü-sistemin alt sistemlerinden türetilmiş) nedeninden çok sonucudur. Bu genişleme yüksek gümrük vergileri ile diğer korunma önlemlerine karşın ilk yıl çok hızlı olmuştur. Sistemin daha sonraki bunalımları dünya ticaretinde gerilemeye yol açtı; daha düşük gümrük vergileri ve liberalizasyon önlemlerine karşın 1970'ler boyunca ticaret hacmindeki büyüme %7'ye düştü. Toparlarsak, gerçek tarih ne serbest ticaret ile ticaret hacminin genişlemesi (birinci-

si ikincinin sonucudur ve tersi söz konusu değildir), ne de büyüme dönemleriyle uygulanan korumacı ya da serbest ticaret rejimleri arasında bir ilişkinin varlığını göstermektedir. Söylenebilecek şey büyümenin serbest ticaret politikalarını teşvik ettiği buna karşılık korumacılığın çoğunlukla bunalıma bir tepki olduğudur.

Serbest ticaretin savunucuları kendi savlarını, neo-liberal ekonominin, gümrük tarifeleri sonucu tüketicilerin uğradığı zararın, korunan üreticilerin sağladığı kazançdan ve devletin topladığı vergilerden çok daha büyük olduğuna ilişkin ünlü kuramına başvurarak ayakta tutmaya çalışmaktadırlar. Kotalar ithalatı engellediği için çok daha kötü kabul edilir. Elbetde ki mükemmel bir rekabetin düşsel dünyasını gösteren bu açıklama dahası durağan bir çözümlemeye dayanmaktadır. Tarih, rekabet avantajlarını en iyi koşullarda elde edenler için verimlilik artışının neden olduğu kazanımların son derece yüksek olduğunu göstermektedir. Ayrıca tarih, göreceli fiyatların pazar tarafından değil üretimin gerçekleştiği arz ve talebin ardındaki toplumsal koşullarla belirlendiğini de göstermiştir. Bunun, küresel kutuplaşmanın zorunlu olarak dış ticaret hadlerinin çifte komisyonunun çevre ülkeler zararına (işgücü ücretlerinin dağılımındaki eşitsizliğin verimliliğin dağılımındaki etkisizlikten daha fazla olması anlamında) gerilemesine yol açması (kendini bu yolla ifade eder) izler. Hatta ben bu olgunun kutuplaşmış küresel kapitalist genişlemeye özgü olduğunu ve bunun sadece geçmişteki ticaretin değil (merkezin üretilmiş malıyla çevrenin hammaddesinin değiştirilmesi) aynı zamanda üretilmiş mal ithal eden sanayileşmiş çevre ile beş tekelden gelen gücünü kullanan merkezler arasında gelecekteki ticaretin de özelliği olduğunu iddia ediyorum.

Üçüncü Dünya ülkeleri serbest ticaretin temel ilkelerini savunma eğilimindedirler. Rahatça anlaşılabilecek nedenleri vardır: sanayileşme evresine girmiş olan bu ülkeler için Kuzey pazarlarına girmek hem olanaklı (bunlar rekabetçidir) hem de yaşamsaldır (teknoloji ithali gibi kalemlere ödeme yapmak için); hâlâ hammadde ihraç eden Dördüncü Dünya ülkelerinin ise kaybedecekleri bir

şey yoktur ama kazanabilecekleri bir şeyler olabilir. Ulusal kurtuluş hareketleri (sosyalist kanat olarak bilinen) dışında hiçbir yerden yankı bulmayan bu kısa-dönemli bakış, her zaman uzun dönemli düşünceleri gözardı eden çevre komprador burjuvazisinin özelliğidir.

Üçüncü Dünya devletleri her ne kadar liberalizmin ilkelerini savunuyorlarsa da GATT-WTO'nun retoriğine karşın uygulamanın bu ilkelerle uyum içinde olmadığını hatta çok uzak olduğunu bilmektedirler.

Aslında dünya ölçeğinde hakiki (Authentic) bir liberalizmin doğru programı 1975'de Grup 77 ve Bağlantısızlar Hareketi tarafından YUED (Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen, adıyla ortaya konulan programda somutlanmıştır. Bu program şunları içermektedir:

- (1). Kuzeyin pazarlarını Güney'in ithal sanayi ürünlerini açmak (Kuzey bunu, tekstili GATT-WTO kapsamından çıkararak yanıtladı.)
- (2). Dış ticaret hadlerini tropik tarım ürünleri ile madencilikten yana iyileştirmek (bu çevreyi korumanın en iyi yollarından biriydi ama GATT-WTO konuya ilişkin sessizliğini sürdürdü.)
- (3). Uluslararası finansmana daha iyi giriş sağlamak (GATT-WTO bunu Güney'den Kuzey'e sermaye akışını kolaylaştırmak için bankacılığı liberalleştirerek yanıtladı.)
- (4). Teknoloji transferleri için çok daha normal koşullar yaratmak (GATT-WTO'nun yanıtı sözde "entellektüel" mülkiyet adına tekelleri desteklemek oldu.)

Bildiğimiz gibi YUED Projesi Kuzey tarafından hemen hemen oybirliğiyle reddedildi.

Bu arada biz GATT-WTO'ya sahibiz. İlk tartışma toplantıları hemen hemen sadece gümrük tarifelerinin indirilmesine yönelik düzeltmelere ayrıldı. Dönemin başında (1945-47) bunlar herkezin kabul ettiği gibi hâlâ engelleyiciydi: Ortalama Avrupa gümrük tari-

fesinin %40'ı (bunlar dürüstçe eşit olarak dağıtılıyordu) ve yaklaşık aynı olan ABD gümrük tarifeleri (ki bunlar pürüzlü bir görünüm sergiliyordu çünkü tehdit edilen sektörler sözde tam koruma sağlamak için bu ayırım yapıyordu). Daha önce de söylediğim gibi engelleyici gümrük tarifeleri 1953'den 1963'e kadar ortalama yıllık %6.1 oranında gerçekleşen –Gayrisafi milli hasılanın %4.3'üne karşı– ticaret genişlemesine ciddi bir sınırlama getirmeydi.

Uruguay Toplantısı sırasında (1993'de 'sona erdi) Batılı güçler ortak hedeflere yönelirken aynı zamanda kimi anlaşamadıkları konularda uzlaşmaya çalışıyorlardı. Şunu önemle vurgulayabiliriz: tüm batılı güçlerin ortak paydası Üçüncü Dünya'ya karşı düşmanlık olarak tanımlanabilir. Uruguay Toplantısı'nın gerçek amacı sanayileşmiş Üçüncü Dünya'nın rekabetini liberalizmin kutsal ilkele-ri pahasına da olsa engellemek ve böylece egemen merkezlerin beş tekeli- ni desteklemektir. Tüm öbür alanlarda ve her daim olduğu gibi bu alanda da çifte standart vardı. Kanıt olarak aşağıdaki gözlemleri sunuyorum:

- (1). GATT-WTO tarafından düzene sokulan ticaret dünya ticaretinin yalnızca %7'sini oluşturur. Dışlanan önemli mallar tekstil (Multifiber Antlaşması uyarınca bu "geçici" dışlama 25. yılına ulaşmış bulunuyor), tarımsal ürünler (ılıman iklim kuşağındaki ülkelerin yağlarına rakip olan tropikal yağları da kapsayarak) madencilik ürünleri vb.'dir. Bunu dengelemek için gelişmekte olan ülkelerin birbirlerine karşılıklı öncelikler sunmalarına izin verilmiştir - aslında önemsiz bir ödün.
- (2). Topraklarında faaliyet gösteren uluslararası rekabet kurallarına uymaya zorlamak ve ulusal kalkınmayı sürdürmek isteyen Üçüncü Dünya ülkelerinin kullandığı araçlara bir saldırı gerçekleştirilmiştir: üretimde en az ulusallık, en az ihracat vs. içeren anlaşmalar yaparak. Uluslararası rekabet istemeyip yerel pazardaki tekeli durumlarının desteklenmesini arzu ettiklerinde GATT-WTO anında yardım için orada bitiverir. Uruguay Toplantısı'nda geçirilen ünlü TRIM'in (Trade Related Investment Measures) mantığı budur.

(3). TRIP (Trade Rights in Intellectual Property) ile rekabeti güçlendirmek için değil tam tersine teknolojik tekellerin gücünü artırmak için bir saldırıya girişildi –elbetde gelişmekte olan ülkelerin ilerlemek için gereksindikleri teknolojiyi elde etme olasılıklarının çok daha belirsiz hale gelmesi pahasına. GATT-WTO'nun bu kategori içine katmak istediği “ticari sırlar” bizi 300 yıl öncesinin merkantilist tekeli deneyimine geri mi götürecektir? Konuyu tartışmada kullanılan dil bile yansız değil. Artık bilgiden insanlığın ortak malı olarak söz etmiyoruz aksine birisi onu elde etmek istediğinde onu korsanlıkla suçluyoruz. Bu politika kimi zaman edepsizliğe çok yaklaşıyor: Örneğin GATT-WTO yaşamsal önemi olan Üçüncü Dünya'nın ilaç yapımına ilişkin ürünlerin ucuz üretimini bu sektördeki tekellerin çokbüyük kârlarını korumak adına yasaklamak ister.

(4). Egemen medya soygunculukları gün ışığına çıkarmakla uğraşırken, GATT-WTO Üçüncü Dünya ülkelerinin Batılılarca talep edilen fiyatları izlemek için deneticiler çalışmasını engellemek ister – Sermayenin yasadışı transferi yoluyla soygunculuğa ve vergi kaçırma-ya fırsatı yaratan fiyatlar.

(5). Batılı bankaların ve sigorta şirketlerinin faaliyetleri yararına pazarlar açmak için yapılan hamlelerin amacı Güney'den Kuzey'e sermaye transferini hızlandırmaktır. Asya buna karşı çıkmaktadır. Ne kadar süre dayanabileceklerdir?

GATT-WTO'nun “dürüst rekabeti” koruma iddiası inandırıcı olmaktan çok uzaktır. Aslında GATT-WTO tümüyle uluslararası- lara uşaklık eden bir örgüttür. Bildiğimiz gibi uluslararası Ticaret Odası'nın -uluslararasıının en büyük kulübü– gölgesinde gizlilik içinde toplanan düşünülebilecek en az saydam bir kurumdur. Bu durumda GATT-WTO'nun başka forumlarda tartışılması sınırlanırken kalkınmanın sürekliliği gibi konulara ilgisiz kalması hiç de şaşırtıcı değildir. Madencilik sanayiinde herhangi bir düzenlemeye karşı çıkarak aynı şekilde çevreye kayıtsız kalmaktadır. GATT-WTO tarafından bazı sanayi dallarında ve iş alanlarında devlet müdahalesinin kaldırılmasına ilişkin öneride devlet yönetimine uluslararası tekellerin lehine hareket edebileceği (özellikle Üçüncü Dünya

devletleri) alan bırakmayı amaçlamaktadır. GATT-WTO'nun Üçüncü Dünya'ya karşı oluşturduğu ortak cephe ile gerçek perspektiflerine dönen GATT-WTO içindeki büyük Batılı güçler arasında çıkan ayrılıklar karşılaştırıldığında bunlara egemen medya diğer konularda sessizliğine koruyan- tarafından önem verilmediği görülür. Bu çatışmaların çoğu, liberalizmin dogmasıyla tümüyle çelişen, rakip tekeller arasında pazar paylaşımı ya da ihracatta “gö-nüllü sınırlamalar” uygulanarak yatıştırılır. Gene de geri kalan çatışmalar ABD'ye açık açık küstahça böbürlenme fırsatı sağlar:

- (1). ABD, AT ve Japonya arasında tarımsal subvansiyonlar konusundaki (Blair House olarak adlandırılan anlaşma çerçevesinde) çatışma en iyi bilinendir. AT ülkelerinin kendi fiyatlarını dünya pazarlarıyla bağlantılamıyarak (AT tarafından Üçüncü Dünya ülkelerine yasaklanan uygulama) gıda konusunda kendi kendilerine yeterli hatta gıda malları ihracatçısı olduğu artık bir gerçektir. Aynı şekilde Japonya'nın (ve Kore'nin) pirinç üretimlerini koruyarak kendi kendilerine yeterliliklerini korumak isteyecekleri de bir gerçektir. Gene de ABD, AT'nin Ortak Tarım Politikası'ndan çok önce tarımı subvanse ediyordu.
- (2). “Subvanse edilen” sektörlerle ilişkin çatışmalar, havacılık sektöründe olduğu gibi sivil havacılığa verilen açık subvansiyonlar üzerinde yoğunlaşırken, ABD havacılık endüstrisini destekleyen askeri programlar kanalıyla verilen üstü kapalı devasa sübvansiyonlar göz ardı edilmektedir.
- (3). Teknoloji alanında ABD her zaman “güvenlik” nedeniyle kendininkini koruma hakkını saklı tutarken öbür ülkelerin onun teknolojik casusluğuna açık olmasını ister. Bu konudaki direnişler hoş karşılanmaz ve ABD'den ünlü Süper 301 ve 301'in özel maddelerine dayanarak misilleme tehditleri yükselir.

Her ne kadar GATT-WTO doğrudan devletleri değil uluslararasıları temsil ediyor bu alanlardaki çatışmalar, dışlanmış gibi görünüyorsa da devletleri dışlamaz. Birçok durumda düşünce, GATT-WTO içinde çatışma durumlarına karşı olan ya da destekleyen özel

ıkarlar arkasında saflaşan ülkeler arasında.

Küreselleşme: Uluslararası

Ekonomik Yönetimin Gerekliliği

Kapitalist sistemin küreselleşmesi kesinlikle yeni bir şey değil ama çok kısa bir süre önceki dönemde ileriye doğru nitel adımlar attığı da yadsınamaz. Dahası uluslararası bu derinleşen karşılıklı ekonomik bağlılık, birikim bunalımı yaşandığı zamanlarda gerçekleşir ve savaş sonrası ekonomik canlılık durgunluğa boyun eğmiştir. Bu yeni durum sermayenin başat çıkarlarının biçimlendirdiği bir yanıtla karşılanmıştır. Bu kabul edilebilir bir yanıt mıydı? Bunalımın kaos ve kş tehlikesini daha ciddi ve tehlikeli duruma getirmeden doğru yönetilebilmesine izin verecek miydi? Daha ileri giderek büyümenin yeniden başlaması için zemin hazırlayabilecek miydi?

Bretton Woods kurumlarınca gerçekleştirilen politikaların eleştirisi bu sorulara verilen yanıtlardan ayrılamaz. Aynı şekilde bu politikaların yerine konması için yapılan alternatif çözüm nerileri “bilfiil varolan kapitalizm” görüşünün konuřlandırđı toplumsal ve siyasal perspektiflerden ayrılmaz.

Küreselleşmenin ilerlemesi ticareti sınırlamaz. (Gelişmiş ülkelerin sınai ve tarımsal ürünlerinin önemli bir bölümü –yaklaşık üçte bir– şimdi dünya pazarlarında alınıp satılmaktadır.) Küreselleşme ayrıca, üretken sistemleri (otosantrik ulusal sistemler bütünleşmiş küresel sistemin parçası olarak yeniden oluşturulmak üzere giderek parçalanmaktadır), teknolojiyi (zgn ulusal teknolojiler evrensel teknolojilere yerlerini bırakmaktadır), finansal pazarları ve toplumsal yaşamın birçok başka görünümünü etkilemektedir. Sanayileşmeye başlayan nc Dünya lkelerinin bütünleşmesi eşzamanlı bir olgudur. (Ben bu dönüşümü II. Dünya Savaşı sonrası ulusal kurtuluş hareketlerinin zaferine, Doğu Bloğu lkelerinin

Bandung Konferansına verdikleri desteğe ve kapitalist genişleme mantığının uluslararası işbölümü koşullarını ve yukarda sözü edilen 5 tekelin kısa sürede modasını gecirttiği merkez/çevre kutuplaşmasının klasik biçimlerinin aşınmasına bağlıyorum.)

Kuşkusuz yeni küreselleşme ekonominin ulusal devletlerce yönetiminin verimliliğini aşındırdı. Gene de bu ulusal devletlerin varlığını ortadan kaldıramaz. Bana göre, böylece kapitalizm koşullarında başa çıkılamıyacak yeni bir çatışma üretilmiştir. Bunun nedeni kapitalizmin salt bir ekonomik sistem olmamasıdır; kapitalizmin ekonomisi, devleti gerekli kılan siyasal ve toplumsal boyutları olmaksızın düşünülemez. Yakın bir geçmişe kadar kapitalizmin gelişmesi, birikimin yeniden üretiminin belirlendiği alan ile onun siyasal ve toplumsal yönetim alanı arasındaki uyum üzerine yapılandırılmıştır: merkezi ulusal devletin alanı uluslararası sistemin yapısını biçimler. Ne var ki şimdi, kapitalizmin ekonomik yönetiminin küreselleştirilmiş alanı ile onun siyasal ve toplumsal yönetiminin ulusal alanı arasındaki bölünmenin nitelendirdiği bir döneme girilmiştir.

Bu koşullarda egemen sermayenin çıkarlarının mantığı ulusal devletin işlevlerinin yitip gitmesi pahasına küreselleştirilmiş ekonomik yönetime önceliğin verilmesini gerektirir. Bu mantık, egemen medyada, devletin toplumsal müdahalelerine son vermesi, kütleli özelleştirme vb. büyük çaplı devlet karşıtı bir söylemle sergilenir. Bu yanıltıcı argümanların yanlışlığı kolayca kanıtlanabilir. Özelleştirilen kamu hizmetleri pahalı ve verimsizdir; örneğin ABD'de sağlık hizmetleri Avrupa'dan iki kat pahalı ve daha düşük niteliklidir. Bu arada yüksek derecede kârlıdır (ABD sigorta şirketlerine). Özelleştirme, kimi demokratik denetim biçimlerine açık olabilen kamusal bürokrasi yerine sorumsuz ve saydam olmayan özel bürokrasiyi geçirir. Üçüncü Dünya ülkelerinin çoğunda kamu sektörü yalnızca yerel ya da yabancı özel sektörün kapasitesinin ötesinde bir öncülük görevi üstlenmez kimi durumlarda özellerin yerine kamu tekelleri konularak örneğin mali birikime ve doğru

gelir dağılımına yardımcı olunur. Elbette Bandung (burjuva milliyetçi) Projesi gereğince millileştirmenin toplumsal içeriği bu millileştirmenin sınırlarını belirler. Elde edilen gelir öncelikle halk sınıflarının değil yeni orta sınıfların genişlemesine kanalize edilir ve kimi zaman yönetim ya nesnel nedenler (modernizasyonu zamanında gerçekleştirecek gerekli kaynakların yokluğu), siyasal ve toplumsal nedenler (asalak özel sektörün genişlemesini finanse eden kamu sektörünün yetersizliği) yüzünden ya da siyasal yönetim nedeniyle (yolsuzlukların genişlemesi) yetersiz kalır. Ancak özel mülkiyetçi kapitalizm kesinlikle toplumsal açıdan daha iyi ve daha verimli değildir. (Araştırmalar, Asya ve Latin Amerika'nın büyük sanayileşmiş devletlerinde kamu sektörünün kârlılığının ortalama olarak, Batı'nın karşılaştırılabilir özel sektörlerinden daha yüksek olduğunu göstermektedir). Aslında devlete karşı saldırı aynı zamanda demokrasi, saydamlık ve verimlilikten yana üretilen retorikle çelişmektedir. Ne yazık ki epeyce çok devlet dışı örgüt, sermayenin bu alandaki saldırısının halk sınıflarına her zaman felaket getirdiğini kavramadan devlet karşıtı söyleme katılarak bu durumu kabullenmektedirler.

Özelleştirmenin, krizin özelliği gereği daha fazla sermaye sağlayarak kriz yönetiminde önemli bir rol oynadığı çok seyrek dile getirilir. Bana kalırsa operasyonun en önemli nedenlerinden biri budur. Ama ne pahasına? Böylece sermaye üretici sistemin geliştirilmesine hiçbir katkıda bulunmayan (işsizliğin azaltılmasında da başarısız) yatırım yapar. Bu koşullar altında sermayenin elde ettiği kazanç devletin küreselleşmenin olumsuz etkilerini hafifletmek için müdahale etme kapasitesindeki eşitsizliği ağırlaştırır.

Bu durumda dünya pazarıyla düzene sokmak için sistemin yönetmeyi azaltma projesi tümüyle ütöpiktir. Kostas Vergopoulos'un işaret ettiği gibi ulusal uyum gerilemekte ama hâlâ sağlanamazlığını koruyan dünya ölçeğinde bir uyum onun yerine konmuş değil. Bu da şaşırtıcı değil, böylesi bir uyumun bir dünya devletine, en azından ulusal devletin kendi düzeyinde etkili olabildiği kadar kü-

resel düzeyde etkili olabilecek bir siyasal sisteme gereksinimi var. Uluslararası ekonomik kurumlar boşluğu doldurmuyor. Gördüğümüz gibi onlar pazar yönetiminde sermayenin sadece araçları. B.M., (şimdi değeri düştü) dünya siyasal sisteminin yapılandırılmasına doğru ilerlemiyor, tam tersine bu alanda kan kaybediyor. Bu başarısızlığı kavrayan Vergopaulos “küreselleşme” gerçeğine ilişkin kimi haklı kuşklar ifade etmiştir. Pazarların küreselleşmesine karşın ulusal makro ekonomik yapılar hâlâ büyük ölçüde önemli belirleyiciler. İşletmeler arasındaki “rekabet” aslında ulusal birimler arasında rekabet. “Küreselleşmiş işletmeler ortaya çıktı ama ulusal ekonomik sistemler henüz küreselleşmedi.” diye yazmaktadır. Bu koşullarda küreselleşme ayrılığı ve uyumsuzluğu artırmakta. Şu halde kırılganlığını sürdürüyor. Bu koşullarda sistem belki de patlama noktasına gelecek ya da aşağıda göreceğimiz gibi rekabetçi bölgeselleşmeye doğru evrilecek.

Küreselleşme bir durgunluk dekoru önünde ilerler. Bu durgunluğun nedeni o mudur? Buna dialektik ve farklı terimlerle formüle edilmiş bir yanıt vereceğim: durgunluk küreselleşmenin doğrudan bir ürünü değildir ama kapitalist küreselleşme savaş sonrası büyümenin temelini oluşturan üç alt sistemin aşınmasından sorumludur: (Batı'da ulusal refah devleti, Bandung'u Üçüncü Dünya'da ulusal burjuva projesi ve Doğu Bloğunda Sovyetizm.) Dahası durgunluk, egemen sermayenin bunalımı yönetmek için kullandığı politikalar tarafından sürdürölüp ağırlaştırılmıştır.

Durgunluk (şimdi yirmi beş yıllık sistemi tanımlamaktadır) doğal olarak üretici yatırımda çıkış bulamayan devasa bir sermaye fazlasına yol açmıştır. Bu koşullarda egemen sermayenin tepkisi tam anlamıyla mantıklıdır: Öncelik dalgalı sermaye kütesinin yönetimine verilmiştir. Bu yönetimin dünya ölçeğinde maksimum finansal açıklığa ve yüksek faiz hadlerine ihtiyacı vardır. Aynı zamanda sistem, ABD'nin dalgalı sermaye kütesini yavaş yavaş akıtarak bütçe açığını finanse edip eksi durumunu korumasına da izin vermektedir. Bu hegemonyasını sürdürmesinin tek yoludur (borç-

larını ödeme yoluyla) doları uluslararası sürüm aracı olarak zorla kabul ettirerek ve son derece yüksek düzeyde askeri harcamaları sürdürerek). Öte yanda kuşkusuz sistemin aşağıdaki hataları vardı: (i) büyük sürüm araçları da (dolar, yen, mark ve ikincil durumdaki paund ve frank) içinde olmak üzere istikrarlı döviz kurları sağlayamamıştır; (ii) işsizliği Batı toplumlarının sürekli özelliği haline getirerek dünya ölçeğinde durgunluk sarmalına yol açmıştır; (iii) birçok çevre bölgenin kalkınmasını engellemiştir. Bu hatalardan ilki fark edildiği ölçüde büyük karar merkezleri (özellikle de G7) bunu düzeltmeye ya da ona uyum sağlamaya çalışırlar. Bununla birlikte bunalım yönetimi politikalarının neden olduğu öbür iki noktada somutlaşan durgunluk ve yıkım egemen sermayenin ilgisi dışındadır. İşsizlik, işi olmayanların sorunudur, kapitalistlerin değil. Ayrıca işsizlik sermayenin kârlılığını sürdürmesi için gereksiniyorsa, yaşasın işsizlik! Ne de çevrenin kalkınması sermaye stratejilerinin görevidir. Bu stratejiler, kelimenin tam anlamıyla, çevrenin kalkınma ya da durgunluğuna uyarlanmayı ve getireceği kârı gerektirir ve bu koşullar altında çekici bir yatırım olmadıkça egemen sermaye kârlılığı Üçüncü Dünya'nın borçlarını yönetmekte bulur. Soruna çözüm bulmak gündeminde yoktur, çünkü bu sermayenin çıkarına değildir.

Şimdi bunalım öncesi yürütülen stratejilerin değerlendirmesini yapalım. 1945'den başlayarak, o zamana kadar embriyo durumunda var olabilen refah devleti, sadece Bretton Woods kurumları (bunların buradaki rolleri epeycedir) tarafından değil aynı zamanda devletler yani Batılı gücün siyasal sistemleri tarafından da sistematik olarak desteklenmiştir. Bu Keynezizmin ışığının sonunda onların karanlığını aydınlatmasıyla mı oldu? Bu egemen sermayenin toplumsal alanın yararına dönmesi (ihtida etmesi) midir? Hayır. Bunun sebebi o günlerde komünizm “tehlikesi”nin ortaya çıkmasıdır. Batı'daki hegemonyacı siyasal bloklar bir çekişmeye yol açmak zorundaydılar ve yol açtılar. Aynı şekilde Üçüncü Dünya'daki gelişmeler Batı'lı elitlerin anti-sömürgeciliğe dönmesiyle üretilme-

di; bu Doğu Bloğu ülkelerinin desteğinden yararlanan ulusal kurtuluş hareketlerinin başarısıyla zorla kabul ettirildi. Sovyet sisteminin dağılması (üçlü sistemimizin son unsuru) Batı'da ve Üçüncü Dünya ülkelerinde toplumsal ilişkileri egemen sermayenin yararına değiştirdi. Batı'da işçi hareketlerini (işsizlik yoluyla), Üçüncü Dünya ülkelerinde ulusal kurtuluş hareketlerini (parçalara ayırarak ve yeniden kompradorlaşmayı kurarak) kırma fırsatını ele geçiren sermaye hızla orijinal doğasına geri döndü. İşsizlik ve yoksulluktan avaz avaz yakınma söylemi –sanki bu olgu onların politikalarının sonucu değilmiş gibi– tam bir ikiyüzlülüktür.

Uluslararası ekonomik kurumlar, bu durumun dolaysız ve ana sorumluluğunu üstlenmemektedirler. Onlar tümüyle araştırlar. Dün Avrupa ve Japonya'da savaş sonrası ekonomik canlılığın (Marshall Planı'nın ve Avrupa'nın yapılanmasının bir parçası olarak kapsamlı eylemler üstlenilirken döviz kuru istikrarını garanti ederek) ve Üçüncü Dünya ülkelerinde kalkınmanın (tükenişini daha çabuklaştırmasını sağlayacak sağa dönerek) hizmetine koşmuşlardı. Bugün ise krizi yönetmek üzere uyarlanan sisteme hizmet etmeye hazırlar.

Öne sürdüğüm kriz yönetimi çözümlemesinde bankaların uluslararasılaştırılması önemli bir yer tutar. Ancak dalgalı döviz kuru ve serbest sermaye kütesinin sürekli büyümesi bankalara krizi yönetmek için finansal spekülasyonlara verimli katılım fırsatı sağlamıştır. Bankaların ve sigorta şirketlerinin uluslararasılaştırılması aynı zamanda Güney'in tasarruflarının Kuzey'in spekülatif finans pazarı tarafından boşaltılmasına izin verir. Elbette tüm bunlar skandal olarak yargılanabilir ve özel sermayenin merkez bankasının görevini üstlenemeyeceğini, bunun sonucunda bu görevin yok edileceğini ve bu işlevlerin kamusal olması gerektiğini tekrar tekrar söylemek için bir dolu neden vardır. Gene de bu deneyimler skandal da olsa nesneldirler.

Yirmi yılı aşkın bir süredir dalgalı döviz kuruyla birlikte yaşıyoruz. Bu deneyim onların kurumlarını meşrulaştırmak için geliştiri-

rilen neoklasik kurumsal söylemi tümüyle çürütmektedir. Dene-
yim, döviz kurlarında doğal bir dengenin olmadığını, aksine her
zaman ya da hemen hemen her zaman asimetrik ve işleyip işlemi-
yeceği belli olmayan bu kurların yapısal uyumları belirlediğini
gösterir. Ödemeler dengesindeki dengesizliği düzelten otomatik
sermaye akımı ve özellikle büyük akışları üretici sermayenin oluş-
turması ancak üniversite profesörlerinin hayallerinde gerçekleşebi-
lir. Tam tersine büyük çoğunluğu oluşturan spekülasyon akımı dö-
viz kurlarına, onların tüm rasyonelitetlerini çalan bir buharlaşabil-
me ihsan eder. Bu buharlaşma sadece ağır makro ekonomik bozuk-
luklara (aşırı değer kazanımı durumunda üretici tabanın yıkımı,
aşırı değer yitirimi durumunda uzun dönemde sürekliliği olmayan
ihracat faaliyetlerinin asalak gelişimi) yol açmaz aynı zamanda
mikro ekonomik verimsizlikleri kalıcılaştırır. Doların değeri birkaç
aylık aralıklarla her seferinde ikiye katlanıyor ya da yarıya düşürü-
lüyorsa, bu temeller üzerinde ne tür hesaplama –spekülasyon tür dı-
şında– yapılabilir. Göreli fiyat değişiklikleri döviz kurlarındaki
böylesi dalgalanmalar tarafından belirlenirse gümrük tarifeleri na-
sıl etkili olabilir?

Bununla birlikte dalgalı döviz kurları bunalımının yarattığı atıl
sermayeye “likidite ihtiyacı”nın çok büyümesine izin vererek bir
akış noktası sağlar. Kurama göre dalgalı döviz kuru oranları ulusla-
rarası standartı ne oluştursa oluştursun, merkez bankalarını re-
zervleri yönetme sorunundan kurtarmak için düşünülmüştür. Ku-
ram, dış pazarlarda faaliyet gösteren tüm birimleri, önceden kestiri-
lemeyen dalgalanmalarla baş edebilmek için önemli özel rezervler
oluşturmaya iten döviz kuru oranlarının çok çabuk değişmesi tara-
fından uyarılan güvensizliği unutmuştur. Sonuç olarak bu likidite
kazanç sağlamak zorundadır ve bu nedenle yüksek faiz oranlarına
gereksinim duyulur.

Bu yolla dalgalı döviz kuru oranları ayrıca durgunluğun deva-
mındaki sorumluluğun bir bölümünü üstlenir. Sürekli olarak spe-
külasyon sermaye hareketleri tarafından tehdit edilen ödemeler den-

gesi denkliğine ilgi sistematik olarak anti-enflasyonist politikalar ile ihracata (bu iç taleple açık bir çelişki doğursa bile) öncelik veren bir mantığın egemenliğine yol açar. Sonuç çarpık rekabet ve genelleşmiş deflasyonist sarmaldır. G7 doların yenin ve markın döviz kuru oranını bir düzene sokmak için sık sık girişimde bulunur. Bugün gerçekliğin ışığında bu girişimlerin başarılı olamadığını söyleyebiliriz.

Henüz daha Avrupa topluluğu içinde döviz kuru oranlarının gö-reli istikrarı sağlanmış değildir. Bunun nedeni AT'nin iç yapısal bütünleyicilerinin üretici yatırım akışıyla (Avrupa merkezinden onun çevresine) güçlendirilen üretim araçları getirisinin belli bir uyum içinde olmasına izin vermesidir. AT aynı zamanda, üyelerine karşılıklı ilişkilerinde belli bir parasal kalımlılık önerebilecek kadar bir siyasal güvenlik ve dayanışma kuşağını temsil eder. Gene de bu kalımlılık kırılıktır çünkü aynı sistem bir bütün olarak Avrupa'ya, ABD'ye ve Japonya'ya genişletilemez. Grup dayanışmasıyla o düzeyde ılımlaştırılmayan ticari çıkar çatışmaları Avrupalı ortakları tehdit ettiği kadar her birini özel ve farklı derecelerde de tehdit etmektedir. Avrupa bu yarışmaya kendi içine daha çok çekilerek yanıt verir. Açıklığı yeğleyen güçlü ülkeler (Almanya) bu ayrılma seçeneğine karşı tavırlarda, diğerlerinden zorunlu olarak ayrışır.

Bunalımı yönetmeye uyarlanmış sistem altında hâlâ ABD'nin açığından bir endişe duymamasına göz yumulmaktadır. Bu açık öbür gelişmiş ülkelerin fazlalarını emecek kadar büyüktü. (1980-89 arasındaki 10 yıllık dönemde ABD'nin açığı 931 milyar dolar iken Japonya'nın fazlası 533 milyar, Almanya'nın 396 milyar ve Doğu Asya Kaplanlarının 103 milyar dolardı) ve bu uluslararası sermaye piyasasına akıtılıyor böylece dünyanın öbür bölgelerince kullanılabilirdi. Bu koşullar altında ABD'nin egemenliği kesinlikle "sahte egemenlik" olarak tanımlanabilir. 19. yüzyılın egemen gücü Büyük Britanya yapısal bir fazlaya sahipti: 1870-1914 arasında gayrisafi sermaye oluşumunun %50'si diğerlerinin geçimini sağ-

lamak için ülke dışına yatırılmıştı. ABD için bugün böyle bir şey söz konusu değildir; tam tersine ülkenin açığı ona yapısal uyumu olanaksız kılmaktadır.

Sistemde böylece güçsüz ortağın (Üçüncü Dünya) payına kalkınması pahasına tek yanlı yapısal uyumla yetinmek düşmektedir. Aynı zamanda, bu sonucun uygulanmasında sıralanan önlemlerin bir parçası olarak Üçüncü Dünya ülkelerine sistemli olarak değerinin altında döviz kuru dayatılmaktadır. Sonunda “gerçek fiyatlar”ın pazar tarafından oluşturulduğuna ilişkin tümüyle saçma retorikğin gizlediği bu gerçekliğin açık seçik ortaya çıkmasıyla IMF, söz konusu ülkelerin gayri safi ulusal gelirini satın alma gücünde eşitliğe dayanan kurgusal döviz kurları üzerinden yeniden tasarlayarak tahmini gayrisafi milli gelirlerini yükseltme sözü verdi. Bu önlem, kararlar kurgusal kurlar değil de gerçek kurlar üzerinden verilmediği sürece (ki IMF elbette bunu değiştirmek niyetinde değildir) tümüyle simgesel hatta demagojik olacaktır. Aşırıya kaçıldığında –bunların sayısı gittikçe artmaktadır– dayatılan uyumun mali cephesi “dolarizasyon”a yol açmaktadır. Sadece dış borçlanmayla karşılanan ithalatın rezervi olarak değil bir ölçü birimi ve bir değişim aracı olarak da ulusal para dolara boyun eğer. Çevrim şimdi tamamlanmıştır; kriz yönetme sistemi kâr peşinde koşan yüzer-gezer sermayenin akması için yeni bir çıkış sağlamayı başarmıştır.

G7 kriz yönetimini büyük kapitalist güçler düzeyinde koordine etmek için kurulmuştur. Daha önce döviz kurunun istikrarı konusunda çok sınırlı bir başarı sağlandığı gerçeğinden söz etmiştik. Kriz yöneticisi olarak G7 “dünyaya ilişkin herhangi bir projesi olmayan bir dünya yöneticisi”dir. G7’nin gündemini 1976’da çevrenin tek yanlı uyumunun ilkelerini düzenlemek, 1980’de petrol dolarlarının spekülatif finansal alan yararına yeniden dolaşıma girmesini düzenlemek ve hammadde fiyatlarında düşmeyi teşvik etmek (körfez savaşının en büyük nedeni), 1982’de borç ödemelerini düzene sokmak (ancak sonucu çözümleyecek koşulları yaratmamak) ve 1992’de Rusya ile Doğu Avrupa ülkelerini tek yanlı uyum stra-

tejisinin içine çekmek oluşturmıştır.

Görüldüğü gibi strateji krizi sonlandırmanın yollarını açmak yerine krizi yönetmek üzere tasarlanmıştır. Bu bağlamda harçların ortaya çıkması tam anlamıyla işlevseldir ve aslına bakarsanız sistem açısından bu sorunun çözümü ters tepecektir. Çözüm olarak alınan tüm önlemler, kimi zaman demagojiyle sunulan, durumu yalnızca daha da kötüleştirmektedir. Borç 1982'de 900 milyar dolardan 1500 trilyon dolara çıkmıştır ki bu artışın yarısı faizdir.

Bu tür yönetim kalımlı olabilecek kadar güçlü müdür? İşte asıl sorun budur. Durgunluk tüneline bir çıkış yolu bulamadığı için kalımlı olamayacağı iddiası geçerli değildir çünkü amaç krizi çözmek değil onu yönetmektir. Eğer biz kendimizi ekonomik ve finansal mekanizmaların çözümlemesiyle sınırlarsak bu yönetimin dünyayı durgunluk içinde tutarak başarıyla sürdürülebileceğini söyleyebilirim. Bu durgunluğun çevre ülkelerde yol açtığı ölümcül bir geriye gidiş karmaşasının en uç örneği Fourth Worldization of Africa'dır. Bunalım yönetimi, merkezdeki her ülkenin ihracatını teşvik etmeye (böylece bu ülkeler arasında ticari çatışmaları alevlendirir) ve Üçüncü Dünya ülkelerini bu olasılığın dışında tutmaya (merkezdeki işsizliği azaltmak için sanayileşmesini durdurarak) çalışır. Bir kez daha 1919'da Versailles'da kurulan düzeni anımsayalım: Almanya ödesin ama onun ihracat yapmasına izin verme! Walter Russel Mead'ın çalışmasında belgelenen bir başka çarpıcı karşılaştırma da Üçüncü Dünya ülkelerindeki gerilemenin yarattığı yeni mültecilerin peşinden koşturan polis güçleridir. Sonuç olarak, kriz yönetimi, gelişmiş ülkeler arasında çatışmaları körükleyen (sadece ABD, Japonya ve AT arasında değil varlığını tehdit etme pahasına AT'nin kendi içinde) ve gelişmiş ülkeleri Üçüncü Dünya ülkeleri ile ilişkilerinde güç kullanmak (ve savaş) dışında başka araç düşündürmeyen bir stratejidir. Bu nedenle ABD'nin (askeri) egemenliği vazgeçilmezliğini korumakta, ABD Avrupalı ve Japon ortaklarını istenen ödünleri vermeye zorlamakta ve onların çatışmalarını AT'ye geri çevirmektedir. Bu çatışmaların dinamiği tarafın-

dan hemen hemen kendiliğinden (ancak yeterli seçenekler tarafından desteklendiğinde) “bölgeselleşmeler sistemin olanaksız küreselleşmesinin “çıkış yolu” olabilecek mi? Doğrusu bu yönü gösteren belirtiler var: Kuzey Amerika’da, Kuzey Amerika Serbest Ticaret Birliği (NAFTA) (NAFTA’nın Meksika’yı, Teksaslı kuzeyi Guatemala’ya güneyden ayırarak ikiye bölmeye, Chiapaslıların başkaldırılarına doğruladığı gibi, Meksika komprador burjuvazisi tarafından desteklenen Washington projesinin kırılma noktasını artırır); AT’nin ticaretinin üçte ikisinin kendi içinde gerçekleşmesi ve bu iç ticareti, topluluk dışı ülkelere yapılan ihracat 1985’den bu yana düşerken (acaba bu kalımlı mı?) artış göstermesi; hiçbir ortak resmi kurum olmamasına karşın doğu Asya ülkelerinin (Japonya, Kore, Çin, Güney Doğu Asya) ticaretlerinin üçte ikisini kendi aralarında yapmaları (ama ABD bu bütünleşmeleri kırmak için çok yoğun baskı uygulamaktadır; ABD’nin dünyanın bu bölümünde büyüme politikası izlemesinin en önemli nedeni budur ve Clinton tarafından “Asya-Pasifik kuşağı” projesinin canlandırılması aynı amacın bir parçasıdır.

Böylece sistem eğer krizi yönetmeyi benimserse uzun süre yaşamını sürdüremez. Bu temelini oluşturan ekonomik ve mali politikaların saçmalıklarından değil önüne geçemediği toplumsal ve siyasal çatışmaların şiddetlenmesinden böyle olacaktır. Tam burada savunduğum tezler geliyoruz: pazar yoluyla yönetmek düşüncesi bir ütopyadır, kapitalizmin gerçek yönetimi “pazar artı devlet”e gereksinim duyar; küreselleşmiş ekonomik alan ile siyasal ve toplumsal yönetimler olarak bölünmüş alanlar arasındaki çatışma katlanılamaz bir boyuta çıkar ve kriz süresince peşi sıra gidilen ütopyik küreselleşmeye meydan okuyan milliyetçiliğin ve toplumsal çatışmaların geri dönmesine yol açar.

Ancak bu meydan okuma pazarda daha fazla gerilemeye mi yoksa yeni bir ekonomik büyümeye mi yol açacaktır? Bugünkü sistemin alternatiflerinin tartışılmasının bu soruna odaklanması gerektiğine inanıyorum.

Bretton Woods'un İyileştirilmesi

Bretton Woods kurumlarının ıslahına ilişkin son yıllarda öne sürülen önerilerin hepsini gözden geçirmek olanaksızdır. Bunlar çok fazladır, dahası bunlar birbirinden son derece farklı siyasal ve kuramsal bakışlardan türetilmiştir. Bu nedenle kendimi kararlı bir ilerici bakış açısına sahip önerilerle sınırlıyorum: dünya ölçeğinde ve özellikle Üçüncü Dünya'da yenileştirilmiş bir kalkınma amacından hareket eden; bu kalkınmaya halkçı bir içerik kazandıran (yoksulluğun yok edilmesi, toplumsal hizmetlerin geliştirilmesi, eşitsizliklerin düzeltilmesi); ve ekonomik ve siyasal alan arasında birliğin yeniden kurulmasına olanak yaratan (diğer şeylerin yanısıra demokrasinin halkın arasında kök salmasını sağlamak anlamında.)

Bu önerilere büyük bir sempati duyuyorum –sadece çözümlere ilerici bir canlılık veren genel havadan değil aynı zamanda birçok olayda önerilen reformların üç zorunlu eylem düzleminde detaylandırılmasından: yerel, ulusal ve küresel. Sorumlulukların örgütlenmesini ve davranışların dönüştürülmesini desteklemek, bu düzeyde halkın ekonomik girişimin gerçek eylemcileri olmalarını ve böylece ekonomik ve siyasal alan ile toplumsal ve kültürel yaşam arasında bağ yaratmalarını olanaklı kılmak, onları, kapitalizmce bahsedilen işçilerin kendi işgüçlerine; vatandaşların tüketiciliğe indirgenmediği konumdan kurtarmak hiç kuşkusuz daha iyi kalkınmak için temel koşullardır. Bu bakış açısının sürdürdüğü mücadele üç düzlemdeki uygun politikalar tarafından desteklenmelidir. Bana göre daha uzun süre yararlanılarak siyasal örgütlerin varlığından ötürü çok önemli bir bağ olarak kalacak ulusal düzlemde bağımsızlık dediğim şey (kendi kendine yeterlilik) değil ama ülke kalkınması mantığında dış ilişkilerin ikincilleştirilmesi ve tersinin yapılmaması kaçınılmazdır. Bu kesin karşıtlıkların tanımlanma zorunluluğu devam

etmektedir ve bu tanımlama ancak, bir ülkeden öbürüne büyük oranda değişen koşulların somut temelleri üzerinde gerçekleştirilebilir. Öyleyse bu, dünya sisteminin adapte edilmesi sorunudur: sadece durgunluk içinde bir uyum görünümü empoze etmek değil aynı zamanda tek yanlı uyum kavramının (zayıfın güçlüye) yerine karşılıklı uyum kavramını koyarak. Bu ulusal politikalara, sadece ülkeler arasında dayanışmanın ve karşılıklı desteğin yeniden oluşturulmasında değil (özellikle bölgesel birliklerin kurulmasıyla) aynı zamanda dünya sisteminin siyasal ve ekonomik örgütlerindeki dönüşümlerde yeterince etkili olabilmek için gereksinim vardır.

Bu son alanda bir görüş bolluğu bulunur. Dünya ölçeğinde en radikal öneriler Keynesizme geri dönüş çağrılarıdır: dünyanın her bölgesinde Üçüncü Dünya ülke halklarına ve işçilerinin lehine yeniden bir gelir dağılımı (Walter Russel Mead'in sözleriyle "megae-konomik simülasyon"). Savunucularına göre bu öneriler uluslararası ekonomik kuramları etkileyecek çok büyük reformları gerekli kılmaktadır:

(1.) IMF'nin, dolar standartının yerine geçecek gerçek sürüm aracı basma gücüne sahip (tıpkı Özel Çekme Hakları gibi), döviz kurlarında belirli bir istikrarı sağlayan ve gelişmekte olan ülkelere "uyum içinde kalkınma"nın gereksindiği likiditeyi temin eden sahici bir dünya bankasına dönüştürülmesi.

(2.) Dünya Bankası'nın sermaye fazlasını (Japonya ve Almanya gibi ülkelere) toplayıp ABD'ye değil Üçüncü Dünya'ya borç olarak veren bir fona dönüştürülmesi. Bu uygulama, gelişmekte olan ülkelere kalkınmayı ateşleyerek eş zamanlı olarak ABD'yi açığını kapatmaya zorlaması için tasarlanmıştır. Bu kapatmanın, saldırgan bir ihracat politikasının eşlik ettiği yeni-korumacılık yoluyla sağlanması umut edilmektedir. Ama bu nasıl gerçekleştirilecektir?

(3.) Gerçek bir uluslararası ticaret örgütünün (ITO) yaratılması. Bu alanda GATT-WTO tarafından savunulan biçimiyle serbest ticaret ilkeleri sorgulanmamaktadır. ITO en azından, uzlaşma bağlamında manevra yapmaya zorlanan GATT-WTO'dan daha cesur olabilir ve tam bir çokyanlılığı benimsettirmekte başarı kazanabilir. Kuzey pazarları-

nın perçok anlamda açılmasıyla gelişmekte olan ülkelerin elde edeceği kârın karşılığı olarak onlardan hizmet alanlarında (TRIM ve TRIP türü) ödün vermeleri istenecektir. Avrupa içi ticaret de serbestleşme ile çokyanlılıkta başarılı olan AT deneyimine bu konuda sıkıca değinilmektedir. Ayrıca ITO'nun bölgesel birliklerin oluşturulmasındaki (örneğin AT, NAFTA) olumsuz yanları, bunların müstahkem mevkiiler haline gelmelerini, kendi içinde korumalı dışa karşı saldırgan olmalarını engelleyerek azaltacağı öne sürülmektedir. ITO'nun hammeddelerin istikrarı (ya da yeniden değerlendirilmesi) gibi başka hedefleri olmaktadır.

(4.) Çevresel konuların dikkate alınması Dünya Bankası'nın borç verme sisteminde içselleştirilmiş unsur haline gelebilir. Bu daha da ileri götürülerek enerjiye, yenilenemez kaynaklara vb. dünya vergisi getirerek Banka'nın (ya da yerini alacak olan fonun) kullanabileceği gelirleri artırmasına ve böylece yoksul ülkelerdeki çevre sorunlarına parasal destek sağlanmasına vardiırılabilir.

(5.) Ekonomik kurumlardaki reforma Birleşmiş Milletler'in siyasal rolünün artışı eşlik edecektir. Kalkınma tanımladığımız araçlarla canlandırılacak ve kalkınmanın siyasal ve toplumsal ilerlemenin temelini oluşturma projesi boş umut olmaktan çıkacak. Bu yapı içinde kalkınma yardımları çok yanlılıştırılacak ,sadece bireysel haklara ve siyasal demokrasi koşuluna bağlı olmayacak aynı zamanda ilerici toplumsal siyasetleri de destekleyecek (ücret artışlarıyla verimlilik arasında paralellik, çok daha adil gelir bölüşümünün sağlanması vb). Aynı şekilde küreselleştirilmiş kalkınmanın ulusal siyasal boyutu koordine edilecek, yasal çıkarlar dikkate alınacak. Örneğin beslenmede kendi kendine yeterlik (Walter Russel Mead Japonların pirinç üreticilerini koruması olayını incelemiştir) kabul edilebilecek ancak bu korumacı önlemlerden yarar sağlayan ülkenin dünya topluluğuna vergi vermesiyle dengelenecektir. Bu vergi Üçüncü Dünya ülkelerine en büyük borç veren kurum olacak olan dünya kalkınma fonu tarafından toplanmalıdır.

Bana göre bu dünya ekonomik ve siyasal sistemi için çok hoş bir proje. Beni etkileyen yadsınamaz bir ana fikirden hareket etmesi: kalkınmanın ancak gelirin hem küresel düzeyde (çevrelerden yana) hem de toplumsal düzeyde (merkez ve çevrenin her ikisinde

de işçilerle halk sınıflarından yana) yeniden dağılımı ile canlanabileceği ve dünya ticareti ile sermaye hareketlerinin mutlaka Walter Russel Mead'ın sözleriyle “ticarete talepten doğru bakış”ın buyruğuna verilmesi.

Ancak bu alandaki reformlar uzun dönemde telafi edilse bile (yeni bir gerçek büyüme dönemi kârlı yatırım perspektifleri açabilir) kısa dönemde yeniden dağılımın kâr oranlarını düşürdüğü için egemen sermayenin çıkarlarıyla çatıştığı bilinmelidir. Örneğin kapitalizm kısa dönemli çıkarlarını, zorunluluk duyulduğunda devlet müdahalesiyle kabul ettirilen uzun dönemli gereksinimlerinin önüne koyan bir sisteme dayanır. Kesnesyen politikalara ve savaş sonrası dönemin kalkınma teşviklerine komünizm korkusu ile çevre ülkelerdeki ulusal kurtuluş hareketlerinin radikalleşmesinin yol açtığını söylemiştim.

Proje başka bir toplumsal düzenin –adını koyarsak, sosyalizm– nesnel olarak gerekliliğinin ve dünya ölçeğinden var olma zorunluluğunun bir tür yeniden keşfidir. Bu programın yerleşmesi, dünyanın her yanında var olan egemen toplumsal ittifakların yerini (Güney'in şimdiyse Doğu'nun çevre ülkelerindeki komprador kapitalizmin egemenliğine dayanan) işçi ve halk sınıflarının egemenliğine dayanan farklı toplumsal ittifakların aldığı derin siyasal değişiklikler ister. Bunun gerçekleşebilmesinin tek yolu kullanım değerinin değişim değeri üzerinde egemenlik kurması ve uzun dönemli gereksinimlerin (çevre) bütünleşmesidir. Aynı zamanda proje şu anda varlığını sürdürmekte olandan farklı, tüm toplumların demokratikleştiği ve bağımsızlıklarına, farklılıklarına karşılıklı saygının da eklendiği bir siyasal sisteme gereksinim duyar.

Bu doğrultularda ilerleme gerekli ve olanaklıdır. Burada ilerleme sözcüğü projenin bir bütün olarak uzun dönemli bir olay, küresel kapitalizmde dünya sosyalizmine seküler “geçiş” olduğunun kavranması için bile bile kullanılmıştır. Nihai amacın düşünsel görüntüsü ideolojik mücadelenin (örneğin çizdiğimiz projede tasarladığımız gibi) yanı sıra her adımda uygulanacak stratejiler de tanım-

lanmalıdır. Projeye geri dönersek ona aşağıda özetleyerek sıraladığım bir dizi yapıcı eleştiri yöneltiyorum:

(1.) Reformist argümanların altında yatan çözümlemelerin çoğu değer yargılarını (mevcut sistem “kötü”dür) egemen güçlerin kararlarını harekete geçiren nedenlerin açıklanmasıyla karıştırmaya fazlasıyla eğilimlidir. Belirttiğim gibi yürütülmekte olan kriz yönetimi sistemi hiç de saçma değildir: egemen çıkarların mantığına iteat etmektedir. Sweezy ve Magdof’la birlikte ben de bugün uygulanmakta olan küreselleşmenin kendini insanlığa dışardan zorla kabul ettirmedigiğine aksine sermayenin amaçlarını gerçekleştirdiğini söylüyorum.

(2.) Dünya sosyalizmine uzanan bu uzun değişim sürecinde IMF’yi dünya merkez bankasına ve Dünya Bankası’nı kalkınma için fona dönüştürmenin hemen gerçekleştirilecek hedefler olduğuna inanmıyorum. Bu noktaya ulaşmadan önce hem ekonomik hem de siyasal düzlemde çok merkezli dünyayı oluşturmak gereklidir. Daha hızlı yol alınabilineceğine inanmak temel siyasal sorunun yani ekonomik küreselleşme ile siyasal alanların bölünmüşlüğü arasındaki çelişkinin çözüldüğü düşüncesine kapılmaktır. Ancak bu uzun bir geçişin sonunda gerçekleşebilir; reformları üstlenmenin koşulu olamaz. Çıtayı çok yükseğe koyarak kendimizi başarısızlığa mahkum etmekten ve umutsuzluğu yüreklendirip “TINA(*) sendromu”nu (alternatif yok - alternatif yok elbette ama egemen sermayenin mantığına boyun eğmekten başka) yaymaktan korkuyorum.

(3.) Küreselleşmenin konusu u her zaman açıkça tanımlanmadığı için (nesnel güçlerin sonucu mu yoksa eğilimlerden bir tanesi mi?) reform projesinin aşağıda sıralanan belli unsurları bende tereddüt yaratıyor. Örneğin ben serbest ticaretin ya da kendi çıkarlarına çevre ülkelere dayatılan ödünlerin erdemlerine inanmıyorum. Gerçek serbest ticaret sistemini savunan *The New Protectionism* kitabının yazarlarının görüşlerini yeğliyorum.

Görüldüğü gibi yapılacak işler için benim öngördüğüm önceliklerle söz konusu projede özetlenen öncelikler birbirinden farklı.

* “There is no alternatif”İn kısaltılmışı.

Ben üstlenilen işleri aşağıdaki ana yönlerde belirliyorum:

- (1.) Egemen sermayenin beş tekeline karşı koyabilecek Üçüncü Dünya bölgeleri oluşturarak süregiden küresel kutuplaşmadan doğan olumsuz etkilerini sınırlayacak güce erişmek.
- (2.) Emeğin egemenliğine, Doğu Avrupa'nın ve eski SSCB'nin bu projede bütünlünmesine yönelik ilerlemeyi temsil eden bir ilerici toplumsal içerik tarafından zenginleştirilmiş Avrupa solunu ve Avrupa'nın yapılanmasını canlandırmak.
- (3.) Avrupa ile Japonya ve ABD arasındaki mali ve ticari ilişkileri döviz kurlarında görece bir istikrara izin verecek doğrultuda gözden geçirmek ve ABD'ye yapısal açığına son vermesi için baskı yapmak, ticari ilişkileri bu perspektiften yeniden örgütlemek.
- (4.) Birleşmiş Milletler'in dünyanın büyük bölgeleri arasındaki ticari ve mali karşılıklı dayanışmanın konuşulmasını örgütlemek için siyasal ve ekonomik görüşmelerin yapıldığı; silahsızlanma üzerine görüşmelerin açıldığı; çevreyi ve doğal kaynakları korumak amacıyla dünya vergi sisteminin yaratılmasına doğru ilk adımın atıldığı yer haline getirmek üzere yeniden yapılandırılması.
5. IMF'yi bu bölgesel/dünya dayanışmalarının ifade edildiği yer olarak reforme etmek ve onun hemen dünya bankasına dönüşmesinin sözünü etmemek.

Sonuç olarak bir kez daha tekrarlıyorum, bu projenin gerçekliği, tarihi tarihsel yasaların yaptığı görüşünü kabul etmeyen bir tarih anlayışına dayanmaktadır. Nesnel güçler (küreselleşme gibi) olarak görünenler aslında veri sisteme (burada kapitalizm) özgü mantığın ürünlerinden başka bir şey değildir, güçlerin toplumsal çıkarlarıyla çelişen biçimlerin gerçekleşmemesi için mücadele edilir. Bu çatışmanın gerçek sonucu, belli bir ölçüde iktidarın toplumsal ilişkilerine ve mücadelenin sonucuna bağlı olarak ifade edilen bir alt sistemler biçimlenimi belirler –sürekli olarak kendi kendine gelişen bir biçimlenim. Dünya sosyalizmini kurma stratejisinde izlenecek yolların tanımında, gelişmeyi bu amaç doğrultusunda yönlendirmeye odaklama ikelliğinden kaçınılması gerekir.

III

Krizin Uluslararası Para Yönetiminin Düzeltilmesi

Arka Plan

II. Dünya Savaşı sonrası oluşturulan ve IMF tarafından yönetilen şu andaki uluslararası para ve mali sistem artık işlevini yitirdi. 1945'de başlayan uzun savaş sonrası dönemin 1990'da sona ermesi ya da bir başka deyişle yarım asırdır varlığını sürdüren dünya sisteminin yerini nitel olarak farklı bir sistemin alacak olması bizleri şaşırtmamalı.

Ben bir başka yerde, savaş sonrası dönemin kısmen çatışma içinde ancak kısmen de bütünleyici bir saç ayak üzerinde yükselen

bir dönem olduğunu söylemiştim: (I) Batı da sosyal demokrasi ve Fordist birikim, Keynesci ulusal politikalar tarafından düzenlendi. Dünya pazarına açık ama yine de tarihi sermaye/emek uzlaşması ile birikim arasındaki uyumla bağdaşık olan; (II) bağımsızlığını yeni kazanmış çevre ülkelerin modernizasyonu ile sanayileşmesinin, Bandung Projesi olarak adlandırdığım Batı'ya yetişmenin* ulusal burjuva projesi bağlamında sınırlı bağımsızlık ile yönetilmesi; (III) komünist partilerin terminolojisi ile, tarihi kapitalizmin sermaye birikimine çok benzeyen bir strateji ile yakalamayı, Dünya kapitalist sistemi tarafından baskı altına alınmayan, devlet mülkiyeti araçlarıyla ulusal ya da çok uluslu devlet eliyle yönetilen ve siyasal ve ekonomik iktidarın oluşmakta olan yeni burjuvazinin elinde merkezleşen Sovyet projesi.

Bu üç kutuplu sistem her üç bölgenin üçünde de (genel olarak) güçlü ekonomik büyümenin temellerini oluşturdu. Bu bağlamda bu projeler ve hatta onların başarıları başından beri sabit inançların gücüyle hareket eden ideolojik yanılsamalardır. Batı da istikrarlı büyümenin çok önce saptanmış bir gerçek olduğuna inanılır. Üçüncü Dünya'da ulusal yapılanmanın az gelişmişliğin sorunlarını bütünüyle çözeceğine inanılır. Doğu ülkelerinde sosyalizme inanılır.

Bu genişleme evresinin sonunu belirleyen ticari krizlerin güçlü geri dönüşü, savaş sonrası dönemde sistemi oluşturan üç modelin ortak ürünüdür. Bu, gezegenin tüm bölgelerini derin ve sürekli bir yapısal bunalıma itti ve ne Batı ne Doğu ne de Güney için tünelin sonunda ışık saptayacak bir gösterge var.

Dünya para sistemi her zaman tam tamına dünya düzeninin örgütlü yapılarını karşılar: Kapitalizmin tarihinin her evresine denk düşen belli bir parasal sistem olmuştur. Savaş sonrası dönem tam anlamıyla ABD'nin egemenliğine tekabül eder. Bu, sosyalist adı verilen ülkeler kendilerini ondan bağlarını kopararak dışta tutarken müttefikleri ve Üçüncü Dünya ülkeleri üzerinde ABD egemenliği-

*Muasır Medeniyet düzeyine çıkmak. (ç.n.)

ni güçlendiren araçlardan biri olmuştur.

1945'de Bretton Woods'daki tartışmalarda iki duruş ortaya çıktı. Uluslararası para basma yeteneğine sahip dünya merkez bankasının yaratılmasını öneren Keynes, emperyal ülkelerin özellikle de İngiltere'nin çökmesini savunan bir duruş almıştı. Uluslararası paranın değeri, ABD'nin yeni egemenliği ile ikincil durumdaki müttefikleri arasında istikrarlı bir uzlaşmayı öngörmekteydi. Sovyetler Birliği ve müttefikleri ise bu uzlaşmanın dışındaydı. ABD bu çözümü, sabitleştirilmiş dolar-altın oranı dolayımı ile doları dünyanın altınla eşdeğer tek parası yaparak kabule zorladı. Sabit döviz kuru sistemi, öteki ülke paralarının ABD doları karşısındaki devalüasyon oranına o ülkelerin ABD'nin engellenemez egemenliği karşısındaki gerilemesi oranında izin verir.

ABD'nin 1971'de doların konvertibilitesini geçici olarak durdurmasıyla başlayan gerilemesi tüm sistemde şüphe yarattı. Ne var ki toplu Büyük Britanya'nın 1880'lerde başlayan çöküşünün sterlini 1931'e kadar tahtından indiremediği gibi ABD'nin süre giden gerilemesi de para sisteminde tekbaşına bir reformu başlatamadı. Eğer şimdi birileri dolar standartını sürdürmeyi denerse para sistemi 1930-45 dönemindeki gibi ölümcül bir karmaşayla parçalanmaya doğru gidecektir.

Esnek Döviz Kuru Sistemleri ve Çözumsuzlük

1971'de benimsenen esnek döviz kuru sistemi sahici bir çözüm değildir. Daha çok kargaşanın var olduğunu gösterir. Dahası bu sistem döviz kuru dalgalanmalarının üretim düzeyindeki değişimlerden temellendiğini de vurgulamaktadır: 1980'lerde dolar güçsüzken ancak dört Fransız frankına kadar düşmüştü 1980'lerin güçlü Reagan doları 10 Fransız frankına kadar tırmanmış ve ardından yeniden düşmüştür.

Egemenliğin her zaman farklı ve bütünleyici düzeylerde birçok

görünümü ve işleyişi olduğunu kabul ediyorum. Onun asıl çıkış noktası olsa bile egemenlik “ekonomik verimliliğe” ve “rekabet edilebilirliğe” indirgenemez ve varlığını hissettirdiği parasal egemenlik tek araç değildir. ABD'nin askeri gücü, dünya sisteminin jandarmalığı aynı derecede önemlidir. Bundan böyle, daha önce ABD'nin Üçüncü Dünya'ya müdahalelerini sınırlayan Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle bu rol daha da güçlenmiştir.

Bugün askeri egemenliğin pek uzun sürmeyeceği, çünkü bunun çok pahalıya patladığı ve Amerikan toplumunun bu maliyeti üstlenmeye eğilimli olmadığı Clinton'ın seçilmesinin bunu gösterdiği öne sürülebilir. En azı iki noktada bu teze çekince koyuyorum. Birincisi ABD'nin askeri harcamalarında önemli bir indirim ülkeyi en az 1930'lardaki kadar ciddi bir ekonomik bunalımın içine sokar. Sweezy ve Magdof'la birlikte ben de kapitalizmin “krizinin” normal bir durum olduğu ve zenginliğin belli unsurlara yardım olarak tanımlandığı sürekli aşırı üretim eğilimli bir toplumsal biçimlenme olduğu düşüncesindeyim. ABD 1930'lardaki bunalımın yaralarını II. Dünya Savaşı ve onu izleyen yıllardaki aşırı silahlanmasıyla sarabilmişti. Bugün ABD ekonomisi canavarca deforme edilmiştir; hemen hemen ekonomik faaliyetinin üçte biri doğrudan ya da dolaylı olarak askeriye dayanmaktadır ki bu orana Sovyetler Birliği'nde bir tek Brejnev zamanında ulaşılmıştır. Askeri egemenliğin gerektirdiği harcamalar doların dünya sürüm aracı olma ayrıcalığının armağanıdır. Bu nedenle Washington'nun dünya sahnesindeki rolünün azalmasını kabul etmesi için Avrupa ve Japonya'nın sorumlulukları paylaştıklarını görmesi gerekir. Bu ise uluslararası para sisteminde bir reformu, doların ayrıcalıklarını yitirmesini ve böylece imtiyazlı ülkelere elverişli sermaye akışını kurutacaktır.

Demek ki krizimizin karmaşık durumu uzun sürecek. Bunun için büyük güçlerin sözcüleri krizden çıkmakta değil onu geliştirmekte birlikteler. Örneğin Batı'da işsiz azatmak diye bir sorun yok, sorun “işsizlikle birlikte yaşamak”, “İki vitesli ekonomi”den söz edilmekte. Bu mantığa göre en güçlü ortaklar ülkelerinde sonuçla-

rını önemsiz gibi göstermek ve daha dramatik hale gelmesinden kaçınmak için krizin mümkün olan en büyük yükünü daha zayıf ortaklarına aktarmaya bakmaktadırlar –bu taktiğin bunalıma çözüm getirmeyeceğini bile bile. Bu açıdan bunalım yönetimi var olan uluslararası para sistemini bir süre daha koruyacaktır ancak günleri sayılıdır. Süregitmekte olan sistemi fırtına ve borçlara karşı böylesine koruma (tıpkı yaklaşmakta olan savaşın habercisi eşgüdüksüz çekişmelere sterlin standartının boyun eğdiği 1930'daki gibi) onun çökme tehlikesini göze almalıdır.

Reform Önerileri Ana Akımdan Kaynaklanıyor

Zaman zaman diplomatik düşüncenin nesnesi olan uzmanlar tarafından ileri sürülen önerileri incelemekte yarar vardır. Bu önerilerin hepsi doğru ve önemli bir gözlemle sunulur: küreselleşme savaş sonrası yıllarda nitel olarak yeni bir evreye gelinceye kadar derinleşmiştir. Ulusal burjuva devletinin tarihsel yapıları olan ulusal üretim sistemleri, küresel üretim sistemleri lehine yavaş yavaş dağılmıştır. Çevre ülkelerin sanayileşmesi onları, nitel olarak yeni bu sistemle bütünleştirmiştir.

Bu gözlemden çıkartılabilecek mantıklı sonuç dünya kapitalizminin her düzeyde, özellikle parasal düzeyde olduğu gibi siyasal düzeyde de bir dünya örgütlenmesine ihtiyaç duyduğudur. Bir dünya bankasına (ve tabii ki banka tarafından basılan yeni dünya parasına) ya da bir dünya devletine, en azından etkili bir siyasal dünya örgütüne, gereksinimi vardır.

Bu mantık, liberal argümanı üzerinde düşünülmesi gereken önemli bir şey olarak ele almaktadır: dünya pazarı her düzeyde bütünleşmeye doğru evrilmelidir. Yani sermaye ve içgücünün ticari ve hizmet hareketleri önündeki tüm sınırlar yok edilmeli, insanların göçü ile mal ve sermaye hareketleri aynı ölçüde olmalıdır. Bir “dünya devleti” oluşturmaktan anlaşılan budur.

Ancak hemen ekleyebiliriz ki bu projenin ve bu nedenle de bu mantık tarafından ifade edilen önermelerin, özellikle dünya parasını yönetmenin ütopya olduğunu görebiliriz. Gerçek dünyamız uzun süre daha meta ve sermaye ticaretini kapsayıp iş gücü göçünü dışta bırakan budanmış bir piyasa sistemine dayanan küresel ekonomi ile politayı ve toplumsal yaşamı düzenleyen ulusal devletin varlığını sürdürmesi arasındaki büyük çelişki üzerine kurulu olmaya devam edecektir. Dünyanın kutuplaşmasını üreten ve yeniden üreten bu çelişki kapitalizm için ölümcüldür.

Şimdi dünya para sistemine ilişkin ileri sürülen önerilere geri dönebiliriz. Bunlar üç tanedir:

(1.) İlki tek başına anafurun akıntılarına direnecek olan altına geri dönüştür. Ben bu olasılığı sadece kapitalizm sonunda kendini eski fetişlerinden kurtardığı için değil tam tersine kapitalizm bugün olduğu gibi yarın da temelden fetişçi kalacağı için dışlıyorum. Ben bu olasılığı, üretimi büyük ölçüde tekel öncesi “rekabetçi” kapitalizmin düzenleme tarzına karşılık düşen öbür ekonomik düşüncelerden, büyük ölçüde bağımsız olan ticari para araçlarıyla para sistemini düzenlediği için dışlıyorum. Şimdi ölü olan bu düzenleme tarzına tek alternatif kredi düzenlemesidir.

(2.) İkincisi benzer güçte bir siyasal dünya kurumunun aynı zamanda yer alamayacağı dünya merkez bankasının yaratılmasıdır. Bu uzun süre Robert Triffin'in gözde teması olmuştur. Ayrıca belli anlamda Avrupa'nın da tercihidir: ortak paranın yaratılması (ortak merkez bankasıncı basılan) ortak siyasal güçten önce gelir. Keynes'in 1945'deki önerilerini anımsayalım: ortaklar arasındaki (ABD, Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Japonya) istikrarlı bir uzlaşma. Ancak bu istikrar mümkün mü? Acaba sorun bir parça bile naif olmamakta mı? Bu düzenlemeyi ortaklaşa uygulanabilir kılmak için sistemin tarafları olan uluslar üzerinde bir yaptırım yoksa ne yapılabilir? Ekonomistlerin, ekonomik tercihlerin sadece ima ettikleri siyasal ve toplumsal uzlaşmalar kabul edilebilir olduğunda uygulanabilirliğini red etmeleri ütöpik ekonomizmi yüreklendirmiştir. Sonuçta göreceğimiz gibi, Avrupalı bir banka (ama dünya ölçeğinde değil) Avrupa hakiki bir siyasal konfederasyona doğru evrildiğinde sadece bir olasılık değil bir gerekliliktir. Niçin bunun da sadece kıtanın ulusal devletlerinin kurulduğu tarihsel toplumsal

uzlaşmaya benzer düzeyde, tarihsel toplumsal uzlaşma ya dayanabileceğini anlatacağım.

Ne olursa olsun gelişmiş dünyanın ortakları üzerinde bu seçenek/ kısıtlama Güney ve Doğu'nun Üçüncü Dünya ülkelerini üstü örtülü olarak hep birlikte yeniden komprodorlaştırma ya da "paylaşma" izlenimi veriyor. Gelişmiş dünyanın ortaklarının bu konuda hemfikir olmalarının yanı sıra –Örneğin Almanya yeniden Doğu Avrupa'yı Latin Amerikalılaştırma emelinin peşinde koşabilir (Bismark'tan beri koştuğu)– bu yeniden komprodorlaştırmanın kıskırttığı başkaldırıları boğmak için güçlü ve sürekli müdahalelerde bulunabilir.

(3.) Üçüncü önerme parasal uzlaşmalar Güney ve Doğu'nun Üçüncü Dünya ülkelerini kapsayacak kadar genişletmektir. Bu Yediler Grubu (G7) tarafından 1975'de öne sürülen Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen'dir (YUED). Bu ilk ağızda uluslararası topluluk tarafından yönetilen şu anda kullanılmakta olana (dolar, altın ve öbür temel araçlar) denk bir uluslararası para yaratma sorunudur. Açıkça amaçlanan bu paranın basımı ile ekonomik gelişme arasında bir bağlantı yaratmaktır. Bildiğimiz gibi öneri IMF'nin bastığı önemsiz bir uluslararası para olan Özel Çekme Hakkı (SDR) lehine öneri geri çekildi. Yenilginin nedeni benim için ortada; öneri, temel sorunun çözümlendiğini yani merkezlerin çevrelerde hızlandırılmış ve göreceli özerk bir kalkınmayı kabul edeceğini varsayar. Gerçekten ortaya çıktığında kapitalizmle çeşilecek olan ütöpic parasal araç bu amacın hizmetine koşulacaktır.

Bir Alternatif Görüş:

Çok Merkezli Bölgeselleşme

Sıralayacağım önermeleri dayandırdığım ilkeler bugünkü dünya siyasal örgütlenmesine alternatif bir görüşle yani çok merkezli bölgeselleşme ile uyumludur. Bu tercih, ulusların ve bölgelerin

karşılaştıkları gerçek sorunların birbirine benzemediği ve eşitsiz gelişmeleri açısından ele alınamayacağı savından kaynaklanmaktadır. Bu görüş, ilk hedef olarak kendine dünya kapitalizminin gelişmesiyle ortaya çıkan kutuplaşmanın, birincil hedefine hizmet edebileceği uygun bir tasarım içinde yer tanımaktadır. Aynı zamanda, dünya ölçeğinde büyük bir gelişmenin, varoluşlarını eşitsiz gelişme mirasına borçlu mekanizma ve kurumların dünya sistemine eklemelenen bölgesel dayanışmalara ve özerkliklere gereksinim duyduğunu da saptar. Sonuç olarak her aşamada ekonomi ile paranın düzenlenmesini yöneten kurallara eşlik eder -siyasal kurumların paralel önermeleriyle.

Şu halde bu iradi bir projedir. Daha doğrusu onu bir “ütopya” olarak değerlendirecek de bu, dünya düzeninin pazar tarafından kurulduğu, ütopyasıyla aynı anlamda ütöpik değildir. İkincisi hakiki bir ütopya: eğer o projeyi izleyecek olursanız sadece bir felaket yaratırsınız. Oysa bizim önerdiğimiz projeye bir girişildiğinde yönettiği koşulları yavaş yavaş iyileştirdiği görülecektir. Bu nedenle, buna ütöpik dersek bununla bugün etken olan başat siyasal güçlerin onun yönetiminde çalışmadığını kastederiz. Bu projenin yürütülmesi aslında hizmet edilen güçlerin ve çıkarların doğasında ve tahayyül edilen gelecekte belirgin dönüşümler gerektirir.

Burada söz konusu edilen bölgeler hemen hemen kendilerini tanımlarlar. Eğer ABD (sonunda Meksika ile değil Kanada ile birleşerek büyüyecek) Çin ve Hindistan (demografik ağırlıkları yüzünden) ve Japonya (tarihi nedeniyle) kendi başlarına bölge oluştururlar. Dünyanın geri kalan tüm ülkeleri birlikteliklerini uyumlu büyük bölgeler olarak planlamalıdır: Avrupa (Doğu ve Batı), eski Sovyetler Birliği, Arap Dünyası, Afrika, Güneydoğu Asya ve Latin Amerika.

Aynı çizgide kalkınmaları gerektiğini varsaydığımız bölgeler ve ülkelerin karşılaştıkları sorunlar aklınıza gelebileceğinden çok daha çeşitlidir. Örneğin faiz hadlerinin her yerde aynı olmasının ya da sermayenin parasal getiri nerede yüksekse oraya serbestçe ak-

mak zorunda olmasının geçerli bir nedeni yoktur. IMF ile dünya malî sermaye piyasalarının yerini tutacak bölgesel çizgide parasal ve malî kurumlar geliştirilmelidir.

Projesini tümüyle bir ekonomik kavram üzerinde (“bütünleşmiş bir pazar” o kadar) geliştiren AET bu doğrultuda gitmektedir –her ne kadar bölgeler arasında kimi açılardan hasta adamsa da– ve daha başından sahip olduğu karşılıklı siyasal güç nedeniyle büyük sorunlarla yüz yüzedir. Ancak bu projenin toplumsal düzenlemeleri gerçekleştirilirken, ortak pazar (ki projenin en zayıf yanıdır) baş edilemez toplumsal (bu nedenle de siyasal) çatışmalar doğuracaktır. Avrupa ekonomilerinin, daha fazla birleşmeleri durumunda bütünleşmiş pazar boyutunda emek/sermaye uzlaşmasını kabul ettirebilecek bir devlet (belki bir konfederasyon) tarafından düzene sokulması gerekecektir. Geleneksel Sağ, doğaları gereği, bu gerekliliği hiçbir zaman anlamayacak, kısa vadede düşüncelerini ayrılıklar bulmaya yoğunlaştıracaktır. Tpkı bundan kısa bir süre önce Avrupa ölçeğinde ulusal devletler arasında toplumsal uzlaşmayı işçi hareketi kabul ettirmeye çalıştığı gibi bugün de Avrupa ölçeğinde sadece yürekli ve uzak görüşlü Sol başı çekebilmektedir. Sonuç olarak, ortak mali ve parasal kurumlara yasallık verebilecek ortak bir siyasi yapıya doğru ilerleyecek boyutta ulusal paraların yerine geçecek bir Avrupa-içi para basarak bir sistem harekete geçirilmelidir.

Doğu Avrupa, Avrupa sistemiyle bütünleşebilir mi? Belki, ama Batı Avrupa’lıların, Doğu Avrupa Halklarını kendi “Latin Amerikalıları” olarak görmeme koşuluyla. Avrupa’da eşit gelişmenin üstesinden gelmek kıtanın farklı yarılarında oyunun farklı kurallarını tolere eden pan-Avrupa kurumların eklemlenmesini gerektirecektir. Demek ki Avrupa’nın ekonomik ve siyasal bütünleşmesi son evresine ulaşmadan önce uzun bir geçiş zorunludur.

Boyutundan ötürü Rusya daha büyük bir potansiyel güç taşısa bile, Rusya ile eski Sovyetler Birliği devletleri aynı yapısal durumdadırlar. Eğer eşitsiz gelişmenin yaratacağı tehlikeli patlamadan

kaçınılmak isteniyorsa bu ülkeler arasında işbirliğinin yeniden yapılanması ve bütünleşmesi zorunlu bir evredir.

Avrupa yapılanması, AT üyelerinin azalması pahasına yeniden var olma nedenini sorgulama batağına saplanma riskini göze alıyor. Doğu Avrupa'nın ve eski Sovyetler Birliği'nin çevreleştirilmesine ilişkin –Çeklerin AT ile bütünleşmelerini kolaylaştıracağını düşünerek Slovaklardan ayrılmaları, aynı nedenlerle Hırvatların Yugoslavya'nın parçalanmasını çabuklaştırma çabaları ve Baltık ülkeleriyle birlikte Rusya'dan kopmaları gibi bu ülkeler tarafından da teşvik edilen –Batı Avrupa ülkeleri arasında bir anlaşmanın bulunmaması AT'nin merkezindeki çatışmaları açığa çıkarmaktadır. Bu seçeneğin Almanya'yı, kendi başına hareket etmeye yönelteceği, ortaklarını durum kabul edilemez hale gelinceye kadar bunu sürdürmeye zorlayacağı ve Avrupa Projesi'nin dağılacağı açıkça ortadadır. Bu senaryoda “Avrupa merkez bankası” *de facto* Bundesbank'ın müstemilatı -bir Avrupa projesinde çok Almanya'nın hizmetinde geçici bir araç- olma riskini taşımaktadır.

Az gelişmişlikleri daha belirgin olan Üçüncü Dünya bölgelerinin sorunları kısmen farklıdır. Bu nedenle: (I) Bu ülkeler ve bölgeler küresel üretim sistemiyle daha az bütünleşmişlerdir. Kore, Tayvan ve Singapur dışında, ki bunlar tek istisnalardır (Hong Kong kısmen Çin ile bütünleşmiştir), Üçüncü Dünya'nın tüm yarı-sanayileşmiş ülkeleri yeni küresel ekonomide bütünleşen üretici sistemin sadece sınırlı parçalarıdır; (II) bunlar kendi aralarında bile çok az bütünleşmişlerdir özellikle Dördüncü Dünya sözkonusu olduğunda bundan hiç söz edilemez; (III) eşit olmayan biçimde gelişmişlerdir ve savaş sonrası dönem bugün yarı sanayileşmiş ülkeleri Dördüncü Dünya ülkelerinden ayıran bu eşitsizliği hızlandırmıştır; sonuç olarak (IV), tüm bu nedenlerle ortak özerklikleri aleyhine işleyen bölgesel Kuzey-Güney birliktelikleri tarafından cezbedilmektedir.

Bu koşullarda bölgesel para kurumları yaratmanın bir önceliği yoktur. Bunun gündeme gelebilmesi için tartışılmış ve iyi tasarlan-

mış üretken bütünleşmelerin oluşmasını öne çıkaran birtakım hazırlayıcı evrelerden geçmesi gereklidir. Bu evrede, kilit paraları ulusal revervlerde tutma gereksiniminin doğurduğu sınırlamalardan kısmi kaçışlara izin veren çok yanlı takasta, ödeme birliklerinde vs. uyum gibi çabalara ortak bölgesel para kurumları son derece elverişlidir. Ancak ekonomik bölgesel bütünleşmede bir gelişme sağlamak için ulusal siyasal politikalarda bir yakınlaşmaya gereksinim vardır. Konfederal örgütlenme embriyonlarının ortaya çıkması ertelenmemelidir. Ulusal sistemlerin demokratikleştirilmesinin yanı sıra Arap halkları Afrika halkları, Latin Amerika halkları ve Güney Asya halkları birlikleri yavaş yavaş bugünkü devlet örgütlenmesinin yerine geçirilmelidir.

Hiç kuşkusuz bölgesel ekonomik, parasal ve politik kurumların bu uyumlu birliği uluslararası ortak görüşmeler gereksinir. Parasal düzlemde, yeniden yapılanmış bir IMF Dolar, Yen, Avrupa paraları, Ruble ve Üçüncü Dünya bölgeleri içindeki ödeme anlaşmaları arasındaki ilişkileri düzenlemede kendine yeni bir işlev bulabilir. Ancak bu reform gerçek anlamını, Birleşmiş Milletler, ABD'nin ve onun kuzeydeki ortaklarının politikalarını uygulamak yerine uluslararası olayların gerçek aktörü haline dönüşmeden kazanmıyacaktır. Bu anlamda bugüne kadarki Güney'e karşı politikalarıyla Kuzey'in bankası durumunda alan Dünya Bankası, aynı şekilde reforme edilerek bölgesel olarak eşgüdümü sağlanan birlikte kararlaştırılmış kalkınma politikalarını destekleyen dünya sermaye piyasasının embriyonu haline gelecektir.

Bir ütöpik proje mi? Bence bu, mevcut bunalımın trajik çıkmasından kurtulmamıza yardımcı olabilecek ve insanlığın sosyalizme doğru uzun yürüyüşünü başlatabilecek tek olası yanıttır.

IV

Etniliğin Yükselişi: Ekonomik Küreselleşmeye Siyasi Bir Yanıt

Günümüzü, bir ulus devletin ya da toplumsal sınıfın üyesi olarak tanımlamadan tümüyle farklı, ortak toplumsal özdeşleşmelerle göze çarpan uyanmalar ya da yeni uyanmalar tanımlamaktadır. Bölgecilik, dil, kültürel varlık, kabile ya da etnik bağlılık, bir dinsel gruba adanmışlık, yerel bir cemaate bağlanma yeniden uyanmanın aldığı birçok biçimden bazılarıdır. Doğu ile Batı'nın her ikisinde ya da Üçüncü Dünya ülkelerinde bu yeni hareketlerin ya da bir başka deyişle şimdi canlanan eski moda hareketlerin tam bir listesini çıkarmak çok uzun zaman alacaktır. Bunlar devlet, özellikle de ulusal devlet (aslında söz konusu olan kavramsal devlet ise de) bunalımının önemli bir görünümünü oluşturur. Bence devlet bunalımı, sermayenin uluslararasılığı (ve onun ötesinde genel olarak dünyanın kapitalist ülkelerindeki ekonomik yaşamın küreselleşmesi) ile devletin dünyamızda var olan tek siyasi sistem olduğu düşünce-

si arasındaki çelişkinin ürünüdür. Burada ortaya çıkan soru, sermayenin giderek uluslararasılaştığı koşullarda niçin dünya halklarının buna kendilerini uluslararasılaştırarak, yani sınıf bağılıklarını ulusal sınırların ötesinde tanımlayarak yanıt vermedikleridir? Sınıf bilinci, kendi varlığını hissettirmek yerine niçin 'ırk'la, 'etnik grup'la ya da dinle kendini özdeşleştirmeye yol açmaktadır?

Medya, alışılmış ideolojik budalalığıyla buna genel olarak, "insanlar böyle!" diye yanıt vermektedir. Ruhun derinliklerinde gizli bir ırksal, etnik ya da dinsel bilinç vardır. Bu, dışarı fışkırmaktadır ve burjuva, demokratik ya da seküler ideolojilerin, sosyalist ya da Marksist de olsalar önemsemedikleri şey budur.

Bu, tatminkâr olmayan bir yanıttır. Bunun yerine ben bu olguyu, yerel ya da küresel tüm çağdaş sistemleri yöneten sermaye birikimi hareketi noktasından ve bu hareketin art arda gelen ve çelişik evreleriyle, başarı dönemleriyle ve kriz zamanlarıyla ilişki içinde analiz etmeyi öneriyorum. Kendimi toplumsal aktörlerin -yani, bir yanda sermaye ve egemen sınıflar, diğer yanda çeşitli halklar ve toplumsal sınıflar- stratejileriyle; bu ardışık hareketlerin temsil ettikleri meydan okumaların özellikleriyle sınırlandıracağım. Bu çerçeve içerisinde, üretim tarzlarına göre tanımlanan toplumsal sınıflardan farklı olarak toplumun dokusunu oluşturan ve bunlarla birlikte sınıfın da tarihin hareketi içinde yer aldığı çeşitli toplumsal gerçekliklerin analizini tasarlıyorum (örneğin, ulus ve ulus ideolojisi, etniklik ve etnik ideoloji). Buradan yola çıkarak, hem yerel hem de küresel sistemlerin evrimine tarihin verdiği yönelimleri tahmin etmeyi de tasarlıyorum.

Savaş-Sonrası Devre (1945-1990)

ve Yeni Küreselleşme

Zaten dünya ekonomik sistemi haline gelmiş olan kapitalizm İkinci Dünya Savaşı'ndan çıktığında tarihsel evriminden miras kal-

mış iki özelliği korudu:

(1) Tarihsel olarak inşa edilmiş burjuva ulus-devletler (hep birlikte, dünya sisteminin merkezlerini yaratmışlardı). Ulusal kapitalist ekonomilerin yönetimi için politik ve toplumsal çerçeveyi bunlar temsil etti (ulusal sermayelerin büyük ölçüde denetiminde olan ve onların yönettiği ulusal üretim sistemleri); bu devletlerin her biri diğerleriyle saldırgan bir rekabet içindeydi.

(2) Merkez ülkelerin on dokuzuncu yüzyıl boyunca art arda sanayileşmesinin sonucu olarak bu ülkelerin sanayileşmesiyle çevrelerde sanayi yokluğu arasındaki neredeyse mutlak karşıtlık.

Savaş-sonrası devre boyunca bu iki özellik düzenli olarak yok oldu.

Asya ve Afrika'nın çevre ülkeleri bağımsızlıklarını yeniden kazandılar ve eşitsiz bir biçimde de olsa sanayileşme çağına girdiler; öyle ki, herhangi bir sanayileşmemiş endüstrinin önceki ortak yokluğunun ürünü olan homojen görünümleri yarı-sanayileşmiş Üçüncü Dünya ile sanayileşmemiş Dördüncü Dünya arasındaki farklılığın büyümesine yol açtı. Sermaye öyle yaygın bir biçimde nüfuz etti ki ulusal üretim sistemi parçalandı ve küreselleşmiş üretim sisteminin parçaları olarak yeniden oluştu.

Günümüzde, savaş-sonrası devreye eski sistemden yeni sisteme geçiş dönemi olarak bakabiliriz. Bu durum, yeni sistemi, temel özelliklerini ve çelişkilerini nasıl adlandırmamız gerektiği ve bunların nasıl denetlendiği -kısacası, gelişiminin ardındaki harekete geçirici güçleri tanımlamak- sorusunu ortaya atmaktadır.

Bu sorulara yanıt vermek, sermaye birikimini yöneten yasaların analizi ile kapitalist yayılma mantığının ortaya attığı tehditlere yönelik çeşitli ideolojik ve politik yanıtların kesinlikle birleştirilmesini gerektirir. Sonuç olarak, gelecek her zaman belirsizdir, çünkü gerçekten var olan kapitalizmin evrimi çeşitli toplumsal çıkarlar

arasındaki politik uzlaşma gereksinimince kısıtlanmaktadır. Sermaye öyle yaygın bir biçimde nüfuz eder ki, ulusal üretim sistemleri küresel üretim sisteminin bir parçası olarak parçalanır ve yeniden oluşurlar. Burada, son birkaç yıl içinde, özellikle *Kaos İmparatorluğu*'nda (1993) önermiş olduğum yanıtları kısaca hatırlatacağım:

(1) Üçüncü Dünya'nın sanayileşmesi mevcut dünya kapitalizmine içkin kutuplaşmaya son vermeyecektir, ancak mekanizmaları ve biçimleri, merkezin yararlanabileceği mali, teknolojik, kültürel ve askeri tekelin yönetimindeki başka düzlemlere kaydıracaktır. Sanayileşme, gelişmiş Batı'da yarattığı toplumsal evrimin aynısını meydana getirmeyecektir. Batı'da; Fordizm, sürekli tarımsal devrimle desteklenen ağır sanayi, toplumu uzun süre boyunca dönüştürdükten sonra ortaya çıkmıştır; Amerika kıtalarına göç Avrupa'nın demografik patlamasının yarattığı baskıları hafifletmiştir; ve sömürgeci fetihler ucuz hammadde olanağı sağlamıştır. Fordizm, merkez ülkelerdeki emek rezervinin azalmasının kolaylaştırdığı emek/sermaye arasındaki tarihsel uzlaşmayı sağlamıştır.

Buna karşılık, sanayileşmiş Üçüncü Dünya, kapitalizmin ilkel biçimler almasını önleyen bu uygun koşullardan hiçbirine sahip değildi. Benim buradaki argümanım, aktif işgücü ile merkez ülkelerin tarihi boyunca gelişmiş olan sermayenin sömürdüğü emek rezervi arasındaki ilişkinin çevre ülkelerde ortaya çıkmadığıdır. Aktif işgücü ile emek rezervi arasındaki sınırları tanımlamada burada kullanılan ölçüt, kapitalist küreselleşme mantığına uygun olarak, dünya çapındaki üretim sistemlerinin az çok rekabet edebilir bölümlerinde istihdam edilme olmasıdır. Bu ölçütü kullanarak, merkez ülkelerde emeğin büyük bölümünün aktif işgücüne fiilen katıldığı, çünkü merkezi kapitalizmlerin tarihsel yapısının bu durumun dışında yaratılamayacak uygun koşulları yavaş yavaş ve adım adım geliştirdiği söylenebilir. Latin Amerika'nın, Doğu Asya'nın (hem komünist hem de kapitalist) sanayileşmiş çevrelerinde ve eski Sovyetler Birliği ülkelerinde üretim sisteminin çeşitli sektörleri, sözcüğün verili anlamıyla zaten rekabet edebilir durumdadır; ya da böyle olabilirler. Burada, aktif bir işgücü vardır ve doğal seyrini izleyebilir. Fakat, gelecek için planlar yapılsa da, kırsal ekono-

milerin ve gayri resmi ekonomilerin rezervini asla ememez. Bunun nedeni, rekabet edebilirliğin günümüzde böyle bir emmeyi olanaksız kılan üretim teknikleri gerektirmesi ve göç olgusunun emniyet subabı olarak var olmamasıdır.

Afrika'nın ve Arap dünyasının sanayileşmemiş ve rekabet gücünden yoksun çevrelerinde durum daha da aşırıdır: Burada aktif işgücü pratik olarak yoktur, çoğu durumda tüm ulus dünya ölçeğinde bir emek rezervi oluşturur.

Sanayileşmiş Üçüncü Dünya'da çoğalan aktif işgücü ile muazzam emek rezervinin birlikte varlığı derin ve potansiyel olarak devrimci bir toplumsal çatışmaya neden olur. Modern çevresel kapitalizmin özelliği olan bu durum emekçi sınıflar arasında ulusal ve halkçı ittifakların inşasına uygun politik ve ideolojik koşullar yaratır: Kapitalist yayılmanın omuzlarına yüklediği mali yükü aşırı sömürülen köylüler ve işgücü rezervini oluşturan marjinalleşmiş yoksullar kitlesi. Sanayileşmenin bu evresinden yoksun olan Dördüncü Dünya'da toplumsal sistem aşırı görünüm alır: Halkın büyük çoğunluğu, hem marjinalleşmiş yoksulları hem de herhangi bir tarımsal devrimden dışlanmış olan köylülüğü bir araya getiren rezerv güçtür. Bu halk sınıflarıyla karşı karşıya gelen iktidardaki azınlıklar herhangi bir tarihsel meşruiyet ileri süremezler.

(2) Gelişmiş Batı'da, ulus-devletin etkinliğini aşındıran sermaye nüfuzunun mantığı ile ulusal gerçekliklere dayanan politik ve ideolojik sistemlerin sürekliliği arasındaki çatışma krize herhangi bir tatminkâr yanıt vermeyi çok geçmeden engeleyecektir. Yalnızca askeri düzlemde kullanılma gereksinimi duyulan Amerika Birleşik Devletleri'nin hegemonyası da şimdilerde tasarlanan Birleşik Avrupa'nın inşası da (gerçek bir federal politikayı gerektirecek olan herhangi bir ilerici toplumsal politikanın eşlik etmediği bir "süpermarket") meydan okumalarla baş edemez. Her durumda, Avrupa Projesi, Güney ve Doğu bölgelerini gelişmiş Kuzey'i oluşturan üç merkezden birine bağlamaktan ziyade, Avrupa içindeki eşitsizliklerin belirlediği (Alman tahakkümü) bir birleşme durumunda işlerlik kazanır.

(3) Sovyet sisteminin çöküşü çevresel kapitalizmin yayılma alanının genişlemesine hizmet etti. Batı tarzı sosyal-demokrat yanıtların burada şekillenmesinin koşulları yoktur.

Küreselleşmiş birikimin iki ardışık evresinden her biri politik ve toplumsal mücadeleler için özel bir çerçeve sağladı.

Savaş-sonrası devreyi, kısmen çatışmalar da birbirlerini tamamlayan üç dayanak üzerinde yükselen uzun bir ilerleme dönemi olarak başka bir yerde tanımlamıştım (bkz. bu kitabın üçüncü bölümü). Bu üç dayanak sistemi, üç bölgesel unsurundan her birinde de genellikle güçlü olan bir ekonomik büyümeye temel oluşturdu. Merkezci güçlerin iktidarını sağlamlaştırdı; çatışma içinde olsalar bile, bu çatışmanın sınırlarını tanımlayarak, farklı toplumsal aktörler arasındaki bütünlüğü garanti etti.

Gelişmiş Batı'da bu dönem Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun (AET; şimdi Avrupa Topluluğu -AT- olarak adlandırılmaktadır) oluştuğu dönemdi. AET, üyelerinin ulusal yayılma ufkunu kolaylıkla genişletti: Amerika Birleşik Devletleri'nin düzeyini yakalamak. Toplumsal çatışmalar tam anlamıyla ekonomik alanla sınırlı kaldı (büyümenin meyvesinin paylaşımı) ve ulusal, toplumsal uzlaşmalar alanında sürdürüldü. Üçüncü Dünya'da, insanları bağımsızlık mücadelesinde ulusal ya da sözde-ulusal (çok-etnili) temelde bir araya getiren ulusal kurtuluş hareketleri -genellikle otokratik (tek parti modeline dayalı)- yeni devleti kurdu ve modernleşmenin yükselmesini sağladı. Ulusal hareketi oluşturan toplumsal güçlerin doğasına bağlı olarak bu modernleşme, bağımlı yeni-sömürgeci kapitalizmden, güçlü ulusal kapitalist projelere (Güney Kore, örneğin), sosyalist denen projelere (aslında reformist radikal milliyetçilik) dek çeşitli biçimler aldı. Fakat her yerde merkezci güçler sahneye hakim oldu ve ulusal inşa projesi dolayısıyla kendilerini iktidar temelinde ve yönetici sınıflarda ifade ettiler. Belirmeye başlayan yeni burjuvazi birlik halindeydi. Büyümenin egemen sınıfı güçlendirdiği ve kimi zaman, halk sınıflarının ulusal inşa projesine en azından kısmen katılımını sağladığı Doğu'nun sosyalist denen ülkelerinde de durum aynıydı.

Çeşitli projelerin açılımı ve hatta başarıları, halkın gözünde her şeye rağmen güçlü olan ideolojik yanılsamalar yüzündendi. Ba-

tu'da sürekli büyümenin kalıcı olduğuna inanılıyordu; Üçüncü Dünya'da ulusu inşa etmenin az gelişmişlik sorunlarını muhtemelen çözeceğine inanılıyordu; Doğu'da halklar 'sosyalizm'e inanıyorlardı.

Bu yayılma evresine son veren koşulların tersine dönmesi savaş sonrası üç kutuplu sistemin çökmesinden kaynaklandı. Gezegenin her bölgesi derin ve süregelen bir yapısal krize gömüldü; tünelin sonunda hiçbir ışık belirtisi yoktu, ne Batı'da, ne Doğu'da, ne de Güney'de. En güçlü iktidarların egemen söylemi çözüm bulmak yerine krizin yönetimiyle ilgiliydi. Örneğin Batı'da, işsizliğe son vermekten değil, "sorunla birlikte yaşamak"tan, "iki vitesli" işleyen bir ekonomiden söz ediliyor.

Sistemin bu tür yapısal kriz dönemleri, merkezkaç güçlerin öne çıktığı dönemlerdir. Toplumsal ve ekonomik koşullardaki gerileme ve durgunluğun (ve aynı zamanda yanılısamanın ortadan kalkmasıyla -halklar buna hazırlıklı değildi- nitelenen bir üstyapının) ürünü olan kargaşa bu merkezkaç güçleri güçlendirdi.

Her zaman dayanıksız çevrelerde bu merkezkaç güçler yönetici sınıfın birliğini parçaladı ve onları umutsuz ıstıraplara boğdu. İktidarlarını dayandırdıkları meşruluğu aniden kaybettiklerini fark ettiler. Bizim hipotezimiz, politik krizin bu kopmaya, devletin bu parçalanmasına ve buna eşlik eden etnik hareketlerin ve köktendinciliğin yükselmesine bağlı olduğudur. Dolayısıyla, analiz etmemiz gereken şey, bu ideolojik inanç ve politik davranışlardaki tersine dönmenin nasıl işlediği; projelerini destekleyecek gerekli güçleri nasıl bulup yarattıklarıdır. Emperyalizmin bunlarla başa çıkmak ya da bunları kendi lehine manipüle etmek için hangi stratejileri geliştirdiğini görmek gerekmektedir.

Sermaye krizinin daha az dramatik olduğu gelişmiş merkezlerde bile merkezkaç güçler, yine de, faaliyet gösterecekleri şimdiye kadar bilinmeyen bir uzam bulmuş gibidir. Ulus-devletin ideolojik bir krizinin olduğu kimi zaman söylenen bir şeydir. Daha basitçe ifade edersek, politikacılara göre, kriz çeşitli projelerin bağrındaki

mevcut çelişkileri derinleştirmiştir; örneğin, giderek geliştiği önceden belli olan AT içindeki çelişkiler.

Devletin Parçalanması ve

nc Dünya’da Yeni Etnik İdeolojiler

nc Dünya’nın çevresel bölgelerinde, özellikle Dördüncü Dünya’yı oluşturan bölgelerde kriz yalnızca artığı aşındırmakla kalmadı, kimi zaman onu tamamen tüketti, sistemin yeniden üretimi bile sağlanamadı. Temel gücün ve yönetici sınıfın parçalanmasıyla birlikte, ülkenin parçalanması, Somali rneğinde görüldüğü gibi, aşırı biçimler de aldı.

Afrika’da ulusal birliğin çözülmesi, çekişen güçlerin meşru yenilenmesi için bir temel olarak etnikliğe yol açtı. Fakat Afrika bu merkezkaç güçlerin geliştiği tek alan değildir. Hindistan’da, Afganistan’da, Doğu Avrupa’da, eski Sovyetler Birliği’nde ve eski Yugoslavya’da, hatta Batı Avrupa’da, rneğin İspanya’da ve muhtemelen İtalya’da ulusal birlik tartışılmaya başlandı.

Gelişen bu tür etnik hareketlerin görünür başarısı her zaman sorun yaratır. İktidar özlemi içinde olanlar kendi “etnik gruplar”ını belli bir bölgede ve doğal olarak kendilerini izlemeye hazır mı buluyorlar? Soruna bu şekilde bakmak bence aşırı kolaycılıktır. *Maldevelopment* adlı kitabımda (s. 147-155) okurun gelişmiş haliyle bulabileceği sonuçları burada hatırlatmakla yetineceğim.

(1) Bir etnik grup, bir “ırk”tan ya da prekapitalist dünyanın toplumsal örgütlenme amacına hizmet etsin diye uydurulmuş herhangi bir “olmayan-gerçeklik”ten başka bir şey değildir.

Çeşitli halkların varlığı prekapitalist dönemde Afrika haritasında ve dünyanın diğer bölgelerinin haritasında kabul edilmişti. “Halklar” genel bir terimdir ve hiçbir a priori niteleme taşımaz. Bu halklar, evlilik ilişkisiyle çakışmayan uzamlarda örgütlenmişlerdir; daha ziyade, daha

geniş mesafedeki ilişkilerle, artığın nihai olarak merkezileşmesiyle, politik örgütlenmeyle ve muhtemelen merkezi devletle, atalar ve kökler mitolojisiyle, dinsel inançlarla ve ortak dillerle tanımlanırlar. Tanımlanmış uzamların bu kartografisi az çok belirsiz bir biçimde sürer.

Bu çok-biçimli gerçeklik içinde etnik grup nereye denk düşer? Her yere ve hiçbir yere. Bu sistemlerin çeşitli evrelerinde cemaat duygusu vardır ama bunun etnik bir aidiyet duygusu içinde gelişmesi zorunlu değildir. Köy cemaati vardır ve köy cemaatini aynı temel, bağımlı birim ve/veya karmaşık evlilik ilişkileri kuşatır; örneğin Ortaçağ Avrupası'ndaki Hristiyanlar gibi çoğu zaman belirsiz bir dinsellik taşıyan geniş uzamlar vardır. Dilin kaçınılmaz olarak cemaat duygusu yaratması beklenemez. Devlet/egitim sisteminin büyük ölçüde birleşik olduğu ve tek bir dil dayattığı çağımızda eski halkların çokdilli olduğu, duruma göre dillerden birini, bir lehçe ya da ağız kullandıkları, dilsel şovenistlerin deyişiyle bu çoğul kimliği sorun etmedikleri (Afrika'ya bakınız) unutulmuştur.

(2) Prekapitalist toplum zorunlu olarak homojen değildir. Nüfusun, üretici güçlerin, politik, kültürel ve dinsel güçlerin gelişiminin yoğun bir biçimde kristalize olduğu bölgeler her zaman vardır; bu bölgelere az çok bağımlı, geniş devletlerin gelişmesinin dayattığı homojenleşmeden kaçmış olan ara bölgeler de vardır. Ancak, terimin modern anlamıyla azınlıklar yoktur. Çoğulluk kuraldır. Yalnızca kapitalist pazarın standartlaştırma pratikleri, genellikle ulusal denen bir dille eğitim ve buna eşlik eden ulus ideolojisi modern çağda bazı grupları yeni azınlıklar haline getirmiştir. (Bkz., bu konunun Arap dünyasıyla ilişkisi içinde geliştirildiği kendi kitabım: *The Strategic Stakes in the Mediterranean*, s. 97-98.)

(3) Arap dünyası örneğinde, bölgesel bir cemaati üst-belirleyen, savaşçı-tacir egemen sınıfın garanti ettiği artık dolaşımına ve merkezileşmeye dayanan bir yarı-ulustan söz ettim. Bu sınıf geniş bir alanda (Tanca'dan Bağdad'a hiç sorun yaratmadan yayılmıştı), başka araçların yanısıra yazılı bir dil ve din aracılığıyla güçlü biçimde birleşmişti. Hâlâ bir yarı-ulustu, çünkü üretici güçler köylü kitlelerini, özellikle coğrafi olarak tecrit edilmiş olanları, özellikle uzun mesafeler arası ticaretin düşüş gösterdiği dönemlerde hiç entegre edemiyordu. Fakat bu yöneti-

ci sınıfın birliği, bizim nitelediğimiz anlamda, güçlüydü. Bununla birlikte, “Arap etnik grubu” yoktu; başka uluslar içinde varlıklarını sürdürenler arasında bile etnik bilinç yoktu (örneğin Berberiler kendilerini ‘halk’ olarak kabul etmiyorlardı).

(4) Batı Afrika’nın durumu Kuzey Afrika’yla büyük benzerlikler gösterir. Bu konuda şunları öne sürüyorum: (i) Batı Afrika’nın büyük devletleri (Gana, Mali, Songhay) Sahra ticaretinin güney kollarını denetlemek için kuruldu; tıpkı kuzeydekilerin de kuzey kollarını denetlemek için kurulmuş olması gibi; (ii) bu devletlerin yönetici sınıfları, egemen bir etnik gruba dahil olmayıp savaşıyan bazı klanlara dayanarak kuruldular ve asimilasyona fazlasıyla açıktılar (kendilerini Malinke ya da Songhay olarak tanıtan halklar da olmuştur; tıpkı Osmanlı İmparatorluğu döneminde kendilerini Türk olarak tanıtanlar olduğu gibi); (iii) sınırları değişen bu tahakküm uzamları büyük ölçüde heterojen kaldılar; özellikle günümüzde “etniklik” diye adlandırılan bakış açısından bakıldığında düzensizdiler.

(5) Sömürgeci tahakküm uygulamaları etnik gerçekliklerin oluşmasında belirleyici bir rol oynadı. Köle ticaretinin ortadan kalkmasından sonra genellikle kargaşı içinde olan geniş alanların denetimini elde etmek amacıyla sömürgeciler bu alanları yeniden örgütlemek zorunda kaldılar ve bu amaçla yerel araçlara ihtiyaç duydular. Devletlerin, bağımlı birinin ya da feodal sınıfın yokluğunda sömürgeciler “şef”i icat ettiler ve ona önceden asla sahip olmadığı hakları verdiler. Fakat tam olarak neyin “şefi” olacaktı? Zavallı amatör antropologlar olan sömürge yöneticilerinin ve askerlerin icat ettiği “kabile”nin.

(6) Tarihi yeniden yapamayız. Dolayısıyla, ister tarihsel evrimin ürünü olsun isterse de olmasın, kabile eğer varsa kabul edilmelidir. Fakat, etniklik gerçekten var mı, varsa nerede?

Bazı durumlarda, etnik gerçekliğin sahte olduğu, daha ziyade, mevcut politik durumun bir özelliği olduğu açıkça görülür. Yine de yakından incelendiğinde, çoğu durumda bu gerçekliğin egemen sınıf içinde mücadele eden klanlarca kışkırtıldığı görülebilir. Fakat etniklik kitleler tarafından gerçekten benimsenmiş midir? Bu, kanıtlanması gereken

bir konudur. Katanga’da örneğin (bugünkü Şabani) etniklikten güçlkle bahsedilebilir; daha ziyade, çok-etnili olan bölgecilik görülür. Bu bölgecilik, 1960’ların başlarında radikal milliyetçi olan Kinshasa küçük burjuvazisiyle karşı karşıya kalan büyük madencilik sermayesinin yönetimindeki bu bölgenin yerel küçük burjuvazinin azgelişmişliğinin yansımından başka bir şey değildir. Burada da emperyalizm, Lumumba’ya desteğin artmasıyla tehlikeye giren Katanga üzerindeki denetimini sürdürmek amacıyla üstünlüğü ele geçirdi. Fakat sömürgeci güçler bir kez Kinshasa’da kaldıklarında, emperyalizm silahı öbür omzuna aldı. (Batı medyasının kısa süre içinde ‘kabilecilik’ olarak adlandırdığı bu bölgecilik halkın büyük çoğunluğunu ilgilendirmemektedir: İlk bölgeci işçi örgütlenmesi hiçbir etnik temele dayalı talepte bulunmadı).

Çok sayıda Afrika ülkesinde etninin ve etnikliğin hayaleti, yerel yönetici sınıfların parçalanmaya başladığı her seferinde başını göstermeye hazır olsa da genel durum bu değildir. İstikrarlı bir yeni-sömürgeci güç, devlet düzeyinde az çok birlik içinde olan ve geniş ölçüde çok-etnili bir egemen sınıfa dayanır. Çoğunlukla bu bir komprador sınıftır; bu sınıfın kaderi, iktidarı uygulamasına olanak tanıyan devlete sıkı sıkıya bağlıdır. Kuşkusuz, bu sınıfın üyeleri doğup büyüdüleri bölgeye yandaş gözüyle bakabilir, çünkü iktidarı elde tutmanın normal politik araçlarını kullanmalarına olanak yoktur. Dolayısıyla, “etnik” dayanışmaya başvurmaya yatkındırlar. Yine de bu tür manipülasyonun etkisi kısıtlıdır; yalnızca küresel istikrarsızlık durumunda, bizzat emperyalizm akışı değiştirmeye karar verdiğinde bu etki artar.

(7) Etniklik, birikim krizlerinin yarattığı tek merkezkaç hareket değildir; kendi iktidarı için bazı meşru temelleri yeniden oluşturmaya çalışan parçalanmış bir egemen sınıfın kimi bölümlerinin tek yardımcısı da bu değildir. Açmazdan kurtulma çabasının bir diğer aracı da demokrasi manipülasyonudur. Gelişme adına tek bir parti etrafında oy-birliğiyle biraraya gelme yerine, hepsi aynı sınıftan doğan, çok-particilik kisvesi altında farklı gözükmeğe çalışan gruplar çoğalır. Özgürlük talep eden, krizin ardındaki gerçek güçleri sorgulamada temkinli davranan bu grupların tümü ekonomik liberalleşme ve özelleştirme konusunda hemfikirdir ve çoğu etniklikten yardım ister. Bir başka tarihsel konjonktürde köktendincilik aynı işlevi yerine getirecektir. (Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için, örneğin, bkz. Eurocentrism.)

Küreselleşme ve Ulus Olmanın Krizi

Burada, *Maldevelopment*'de (s. 127-147) ileri sürülen sonuçları özetleyeceğim: .

1. Ulus-devlet tarihsel bir olgudur, zaman ve mekân içinde belli bir yeri vardır. On dokuzuncu yüzyıl Avrupası bizim modern tarihimizin merkezinde yer almaya devam etmektedir. Çağdaş dünyamızın çerçevesi olan ulusal burjuva devletin temelleri, bu on yıllar içerisinde, her türden belirleyici mücadeleyle oluştu.

Bu çerçeve içerisinde iki karşıt teori dizisi ortaya çıktı: Bir yanda, Marksizm ve sınıf mücadelesi teorisi; diğer yanda, milliyetçilik ve sınıfların burjuva-demokratik ulus devlet içinde entegrasyonu. Her ikisi de, dolaysız gerçekliğin birçok yanını dikkate aldı; devrimci bir hal bile alan toplumsal mücadeleler ve savaşa dönüşecek olan, ulus-devletler arası çatışmalar bu gerçekliği belirledi. Her ikisi de, tarihin öznesi olan ve böyle olduklarını düşünen oyuncuların eylemlerine esin kaynağı olabilecek araçları ortaya çıkardı.

Bununla birlikte, politik stratejilerin etkinliği, (i) devlet ve diğer toplumsal gerçeklik olan ulus; (ii) karakteristik merkezlerini oluşturan dünya kapitalist sistemi içinde yer alan burjuva ulus-devletlerin egemen konumu; ve (iii) birbirlerine bağımlı olan ama önemli ölçüde de özerk, öz-merkezli merkezi ekonomik birimlerin küreselleşme düzeyi arasındaki, zaman ve mekân içinde sınırlı çakışmanın belirlediği özgül bir konjonktürden kaynaklanır.

Dolayısıyla, bu konjonktürün bu teorilerden esinlenen politikaları nasıl etkili kıldığı anlaşılabilir. Bununla birlikte, sınıflar arasındaki çatışmalı ilişkilerin çoğu ulus-devlet içinde ve ulus-devlet aracılığıyla denetim altına alınmıştır. Bu anlamda, ulusal işgücü için tarihin ve sınıflar arası ilişkilerin belirlediği bir ortalama fiyat, önemli toplumsal ilişkileri yansıtan ulusal bir sistem vardır. Değer yasasının ulusal bir boyutu vardır. Uluslar ve sınıflar -emekçiler, burjuvazi, köylülük- tarihin fiili özneleridir.

Bu konjonktürde ‘ulus’ gerçeğinin henüz belirleyemediğimiz rolü nedir? İdeoloji, devlete bir ön-varoluş atfederek ona sonradan özerk bir boyut verecektir -bu bakış açısı bizce tartışmalıdır. Ne var ki, söz konusu durumda, Marksizmin ve geleneksel sosyolojinin de kabul ettiği gibi ulus kapitalizmin ürünüdür.

2. Ulusun erken biçimlerinin gücü daha sonra ortaya çıkacak olanları etkilemiştir. Bir İngiliz ulusu ve bir Fransız ulusu önceden var olduğundan Alman ve İtalyan ulusları kendi devletlerini kurmada onları model almışlardır. Devletleri yaratanların politik zekâsı, destek olacak çeşitli güçleri seferber edebilecek ittifakları ve toplumsal anlaşmaları nasıl biçimlendireceklerini bilmelerinde yatar.

3. Avrupa’nın ulus-devletlerinde dil boyutu, yeni toplumsal başarı olarak ulusun özünü muhtemelen oluşturmuş olan istisnai bir güç kazanmıştır. Eğitim ve modern demokrasi sayesinde ulusal dil ulusu, sınırlarını, kitle kültürünü tanımlamaya yarayan bir araç haline gelmiştir.

4. Ne var ki, yakından bakıldığında, on dokuzuncu yüzyılın bu güçlü çıkışması aslında uzam içinde oldukça sınırlı gözüktür.

Avrupa’nın semi-çevreleri -Avusturya-Macaristan ve Rusya imparatorlukları- merkezi bir evrim yönünde kolay olmasa da gelişme gösterdi. Birleşik kapitalist pazarın başlangıcı eski hanedanlık devletlerine yönelik bir tehdit oluşturdu. Bu tehdit, önemli araçlara başvuran tereddütsüz bir yenilenme/modernleşmeyle birliktiydi: Eğitim, kurumsal ve toplumsal reform. Fakat burada, dışardan ithal edilen milliyetçi ideoloji, ilerletici bir güç olmaktan çok bir engeldi ve sonunda Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nun yıkılmasına yol açtı. Rusya İmparatorluğu -Bolşevik Devrim sayesinde- 1990’a kadar ayakta kalabilmişse, bu, hiç kuşkusuz, büyük

ölçüde, Rus ulusunun egemen olmasına bağlıdır. Günümüzde Doğu Avrupa'daki kriz, buradaki ülkelerin geleceğini bir-kez daha belirsizleştirdi: Gelişmiş Avrupa kapitalizminin hareketi onları emecek midir, yoksa onlar da çevre mi olacaktır, başka deyişle, "Latin Amerikalaştırılacaklar" mıdır?

Bu düşüncenin varsayımlarından birini oluşturan anlam kaymalarından biri burada yatar. Çünkü bu, Çek, Slovak, Polonya, Macar, Sloven, Hırvat ve Alman burjuvalarının her birinin "kendi" devletlerine ve "kendi" pazarlarına ihtiyaç duyduğu anlamına gelmez. Bu, tek bir entegre pazara dayanan tek bir burjuvazinin parçaları olabilecekleri anlamına da gelmez. Köylü kitlelerinin kendi ulusal burjuvaları tarafından sömürülmeyi tercih edecekleri hiç de kesin değildir. Çatışma esas olarak dil etrafında dönmektedir; bu, büyük ölçüde, dilin gelişmiş Batı Avrupa'da oynadığı yeni rolün yansımasıdır. Gerçek ve potansiyel toplumsal çatışmanın karmaşık oyunu toplumsal güçleri -İkinci Enternasyonal'in sosyal-demokrat partileri, köylü partileri, yeni burjuva partileri- sonuçta dil aracılığıyla birleşmiş ideal ulus-devlet mitine geri dönecek sonsuz sayıdaki stratejiyi teorileştirmeye, doğrulamaya ve önermeye yönelir.

Sonuç her koşulda vasattı. 1920'den sonra, miras kalan devletler yerel burjuvaların hegemonyasına güvenmediler ve hızla hem Berlin'in hem Paris'in kucağına düştüler. Kapitalist gelişme potansiyeli israf edildi, ekonomik durgunluk belirgin bir hal aldı. İkinci Dünya Savaşı sonrası Sovyet modelinden esinlenen ve dayatılan sistem tarihte yeni bir sayfa açtı. Bu yeni sayfadaki her şey olumsuz olmadığı gibi, bölge halklarının kaderinin başka türlü daha iyi olabileceği ya da çevreleşmeden kurtulabilecekleri de söylenemez. Ancak, bugün de bunu sağlayabilecekleri söylenemez.

5. Ulus-devlet ideolojisi öyle güçlüdür ki, İkinci Dünya Savaşı sonrası dünyanın tüm ülkeleri bağımsızlığına kavuştuklarında bir ulus-devlet sistemi kurdular; özellikle ulus-devletin ortaya çıktığı merkezlerde bile şimdi sonsuzmuş gibi gelen bir krize girdiği anda.

6. 1945-1970 dönemi boyunca kapitalist sistemin küreselleşmesi, gerçekten de, sisteme niteliksel olarak yeni özellikler veren bir evreye ulaştı.

Yüzyılımızın ortasından beri küreselleşme, küresel olmaktan ziyade uluslararası olan ve değer yasasına -uluslararası rekabette kapitalist değerın küresel yasasının embriyonu tarafından dayatılan sınırlamalar çerçevesinde- ulusal bir kapsam sunan bir pazarda faaliyet göstermektedir. Bu evrede, toplumsal sınıflar hâlâ esas olarak ulusal sınıflardır, devlet sınırları içinde oluşmuş toplumsal ilişkilerce belirlenirler. Bununla birlikte, sınıf mücadelesi ile özellikle bu devletlerin çerçevesi içinde düzenlenen politik oyun arasında bir bağ vardır.

İkinci Dünya Savaşı sonrası ulusal üretim sistemleri parçalandı ve küreselleşmiş sistem elemanları olarak yeniden şekillenmeye başladı. *Kaos İmparatorluğu*'nda (1. ve 3. bölümler) bu gelişmenin yarattığı yeni çelişkilerin eleştirel bir incelemesini önerdim ve pazar düzenlemesi denen tekyanlı itaat araçlarıyla sistem yönetmenin ütöpikliği üzerinde durdum. Gezegenel sistem olmadığından ve bu görevi kısmen benimsemiş olan ABD de krizde olduğundan, küresel kurumlar hâlâ rüşeym halinde olduklarından ve politik oyunlar (örneğin seçimler) kendilerini hâlâ devlet sistemi temelinde inşa ettiklerinden, bir yanda sınıf çatışma ve uzlaşmaları, diğer yanda politika arasındaki herhangi bir uyuma olanağı ortadan kalkmıştır.

Avrupa da bu ekonomist ütopyacılığın tehdidi altındadır. Neredeyse tek pazar haline gelmiş olan Ortak Pazar, yönetimi için herhangi bir politik kurumun paralel gelişimi olmaksızın kurulmuştur (bu argümanın açılımı için bu kitabın 6. bölümüne bkz.). Bu proje büyük ölçüde önceki evrenin başarısı sayesinde gelişti, dolayısıyla, projenin kesin olarak yerleşmesi için politik araçların yaratılması her zaman reddedildi. Ve aniden, birleşik bir Almanya'nın yeniden oluşmasıyla birlikte, Avrupa içindeki güç dengesi altüst oldu. Bun-

dan böyle Almanya'nın, partnerlerine fazla aldırış etmeden kendi amaçlarının -kendi çıkarları için Doğu Avrupa'nın Latin Amerika-laştırılması- peşinden koşması mümkün değil midir? (yoksa onlar bu Alman Avrupa'da ikincil bir rol oynamayı zaten kabul etmişler midir?) Belirtiler bu yöndedir. Ne var ki, uzun vadede eski Avrupa uluslarının uyanışının söz konusu kıtanın Doğu'sunda da Batı'sında da mevcut tercihleri değiştirmeyeceği söylenemez.

Pazar ütopyası da Batı'nın demokratik politikalarının gözden düşmesinin merkezinde yatar. Uluslararası rekabet önyargısıyla işleyen bu zorlamaya tek yanlı itaat politik yetersizliğe yol açtı ve bir huzursuzluk durumu yarattı. Avrupa'nın tarihinden -bir kez daha- ileri olan Amerika Birleşik Devletleri tarihi bu boşluğun, kalıcı unsurların (ırkçılık, dini ve toplumsal sapmalar da belki bu istikrarsızlıkta yararlı bir işlev yerine getirebilirler) ve farklılaşan çıkarlar kümesinin (örneğin mesleki ya da yerel lobiler) bileşimiyle nasıl dolduğunu gösterdi. Bunlar, Avrupa'da beliren benzer olguların işaretleri değil midir?

7. Genel olarak, kapitalist yayılmanın merkez ve sistemin çevreleri üzerindeki etkisi terstir; merkez ülkelerde, ulusun dayandığı toplumu entegre eder, çevrelerde ise toplumu yok eder; bunu yaparken sonunda ulusu da yok eder ya da potansiyellerini ortadan kaldırır. Sistemin ekonomik temelleriyle ilgili bu asimetri temel önemdedir. Yerel burjuvazilerin yerel ve küresel düzeylerdeki niteliksel olarak farklı konumlarını yansıtır.

Bu asimetrinin çevreye itildiği toplumlarda sermayenin yayılması çeşitli ve eşitsiz gelişmiş örgütlenme biçimleri karşısında artar.

Çin de kapitalizmi keşfetme noktasında mıdır? Zaten mevcut temellere dayanan kapitalizm de Çin ulusunu güçlendirdi mi? Bu olgunluk Çin'in bir felâketten -parçalanma- kurtulmasını sağladı mı? Yoksa, Konfüçyus'un zürriyeti ya da sadece kıtanın boyutu

mu kapitalizmi muzaffer olmaktan alıkoydu? Hindistan korku uyandırmadı, ne Duplessis'te ne East India Company'de. Fakat burada ulus-devlet, çöküşüne rağmen, sonradan yapılan değerlendirmelerle, hâlâ tarihin konusu/öznesi olarak ortaya çıkmaktadır. Bu, çeşitli sınıfları oluşturan tarihsel öznelere aristokrasinin ve ardından bürokrasinin (sonra, burjuvazinin) hakimiyeti altında karşı karşıya geldikleri çerçeveyi -ulusal çerçeve; tek uygun terim budur- hazırlar. Ulus-devletin dönüşümü sonuç itibarıyla Komünist Parti yönetimindeki bir köylü devriminin hakimiyetindedir.

Ramkrishna Mukerjee (1976) Hindistan'ın erken kapitalist gelişmesinin gerçeğini göstermiştir. Hindistan'ın birliği, aceleci bir şekilde söylenebileceği gibi, İngiliz sömürgeciliğinin ürünü değildir. Hinduizm elbette gerçek bir ortak payda oluşturdu; ancak on iki ulus ailesi içinde de etkindi. Kapitalist pazarın birleşmesinin henüz gerçekleşmemiş olması, Orta ve Doğu Avrupa'da olduğu gibi, bu farklı bölgelerin burjuvalarının kendi çıkarları doğrultusunda yeni devleti parçalama isteklerinden değildir. Batı Avrupa modelinin Avusturya-Macaristan ya da Balkanlardan daha az bulandırdığı dünyanın bu bölümüne ulus-devlet ideolojisi henüz nüfuz etmediğinden böyle olamaz mı?

Osmanlı ve Mısır devletleri de tartışma konusudur. Balkanlar'da, Mısır'da ve Suriye'de kapitalist ilişkilerin olgunlaşması ortadadır. Devleti oluşturan çeşitli halkları -Arap ve Türk Müslümanlar, Yunan Hristiyanlar, Slavlar ve Ermeniler- üst-belirleyen devlet bu olgunlaşmanın doğal engeli değildir. Bu devletin, yabancı sermayenin düzenlediği duruma direnemeyişi, muhtemelen, meşruiyetini kaybetmesine varır. Ancak, Orta Avrupa'da olduğu gibi burada da, herhangi bir direnişi artık güçlkle sunan, miras kalmış devletlerin tarihinde bunun kanıtları bulunabilir. Bununla beraber, Avrupa modeline dayanan ulus-devlet ideolojisinin yankısının "Jön Türkler" üzerinde büyük etkisi olmuştur; "Jön Türkler", inisiyatif olarak ve yapay da olsa bir Türkiye perspektifi fikrini yaratarak, Kemalist Devrim'in başlattığı şeyi tamamladı. Orta Avru-

pa'da olduğu gibi, bu tercih Türkiye'yi Avrupa'nın "lumpen ulus"u yapacak ve Avrupa Türkiye'yi içine almayı reddedecektir. Tahmin edilebilir bir yankıyla, liberal Mısır burjuvazisi, iki dünya savaşı arasındaki dönemde bu tezin etrafında bir araya geldi. Daha sonra Arap Mısır'a geri dönüşle terk edilen bu tercih Arap ulusunun "ikili katmanı"nda nesnel bir temel bulur.

Amerika kıtasında da, oldukça farklı bir tarihsel temele dayanan devlet faal bir özne olarak hareket eder, az çok başarılı biçimde ulusu şekillendirir ya da bunu yapmaya niyetlenir. Amerika Birleşik Devletleri'nin temelleri, New England'da kendine dayanan bir merkezin kurulmasıyla sağlanır; Güney sorunu çözüme bağlandıktan sonra bu merkez tüm ülkeye yayılmıştır. Ancak, Latin Amerika'da ulus, buradaki ülkeler bağımsızlıklarını erken kazanmış olmalarına rağmen, bir türlü inşa edilememiştir. Ekonominin temelinin çevreleştirilmesi, ulusu resmi devletin erişebileceği alanın ötesinde tutar. Her şeye rağmen bu Kreollerden oluşan bir devlet yaratır, Yerli topluluklarını dışında tutar. Yalnızca Meksika'da bir ulus-devletten gerçekten söz edebiliriz; yirminci yüzyıl devrimiyle birlikte Yerli topluluklarının İspanyollaştırılmasında önemli adımlar atıldı. Latin Amerika'daki her durumda, başka alanlarda olduğu gibi bu alanda da, Avrupa modeli tek referans noktası olarak kaldı ve bununla birlikte, ulus-devletin tartışılmaz ideolojisi oldu.

Çağımızın küresel birikim krizi Üçüncü Dünya devletlerinin ulusal birliğini kuşkuda bırakır mı?

Örneğin, Hindistan'da, -ulusal (halkçı değil) gelişmenin çeşitli aşamalarından geçebilen- burjuvazinin kompradorlaşması devletin birliğini tehlikeye attı. Yerel politikaları denetlemeyi amaçlayan kliklerin manipüle ettiği bölgesel ayrılıkçılığı güçlendirdi ve yönetici sınıfların (Kuzey'in büyük toprak sahipleri, teknobürokrasi, sanayi kapitalistleri, ticaret kapitalistleri, kulaklar) pan-Hint ittifakını da sarstı.

Meksika'nın Amerika Birleşik Devletleri'yle ve Kanada'yla or-

tak bir pazar içinde birleşmesi, Amerika Birleşik Devletleri'ni 19. yüzyılda Meksika'nın o zamanki yarısını kendine katmasını sağlamış olan bölünmeyi yineleyerek, ülkeyi bir 'Texas' ya da 'Guatemala' Meksikası'na bölme riski taşıyor mu? Arap ve İslam dünyasında kompradorlaşmaya yanıt olarak yükselen köktendincilik, modernleşmeye ve 'ulusal' inşaya yönelik yüzyıllık çabaları boşa çıkarma tehdidi taşıyor mu?

Bu olumsuz gelişmelere karşıt olarak, Doğu Asya'daki gelişme türleri son derece farklı özellikler taşımaktadır. Üçüncü Dünya'nın herhangi bir yerindeki iç pazarın genişlemesi orta sınıf gelirlerinin halk kitlelerinin zararına görece artışına dayanırken, Doğu Asya'da, istisnai olarak, genellikle kamusal alanda büyük tasarruflara olanak tanıyacak şekilde (orta tabakanınki de dahil) tüm ücretler asgari düzeyde tutulmuştur, köylülerin gelirleri ise hissedilir ölçüde yükselmiştir. Tayvan'daki Çin devletlerinde, Hong Kong ve Singapur'da, tüm Batı Pasifiğe ve Güneydoğu Asya'ya açılan yabancı Çin burjuvazisi arasında yakın bir işbirliği gerçekleştirildi. Demografik düzeyde, Konfüçyus Asyası mütevazı bir büyüme düzeyi tutturdur ve bu da geniş bir toplumsal talebin, kişisel ve ailevi zenginleşme idealinin yaygın olarak nüfuz etmesini açıklar. Sonuç olarak, teknik eğitim alanındaki çabalar daha sistematik ve etkili oldu. Güçlü bir ulusal gerçeklik temelinde faaliyet gösteren bu gelişmeler, herhangi bir yerde olandan daha önemli, hakkaniyetli, geniş bir toplumsal uzlaşmanın meşrulaştırdığı hegemonik bir ulusal burjuvazinin ortaya çıkışını hazırladı.

Bununla birlikte, kriz, uluslararası işbölümüne planlı bir şekilde dahil olmaya dayalı stratejilerin dayanıksızlığını gösterdi. Dış krizin dayattığı olası düzenlemeleri yönetmede Latin Amerika'dan ya da Arap dünyasından daha maharetli olan Konfüçyus Asyası da, gerektiğinde başkalarına dayanmadan var olabilir. Bu ülkelerin Çin ve Japonya'yla ilişkilerinin yaygınlaşması tüm taraflara yarayabilir ve küresel güç dengesini önemli ölçüde değiştirebilir.

8. Doğu Avrupa'nın eski-'sosyalist' ülkelerinde tarihin bir sayfası çevrildi. 40 ila 70 yıldan beri, özel duruma uygun olarak, bölgeyi oluşturan ülkeler geçmişteki çevreleştirilmelerinin mirasının üstünden gelmeyi başardılar. Yerel burjuvazi, hem dünya sisteminde hem de buna paralel ulusal sistemde söz sahibi olarak kendi başına ayakta durabilen modern ekonominin inşasını tamamlamayı başaramadı. Sosyalist denen yeni güçler bunu yapabilecek mi? Burada, bu deneyimlerin eleştirel değerlendirmesine ve sosyalizmi inşa etmekten uzak olan bu güçlerin bir burjuvazi inşa ettikleri ve dolayısıyla, dünya sisteminin baskısından bağımsız devletçi bir tercih çerçevesinde bile olsa, kapitalizmi inşa ettikleri sonucuna varmama yol açan nedenlere geri dönmeyeceğim. Bu sistemlerin çöküşünün demokratik bir devrimin sonucu değil, doğal gelişimlerinin nihai evresi olduğu sonucuna varmıştım.

Bu çöküşün ekonomik, ideolojik ve politik krizlerinin bu ülkelerin tümünde yönetici sınıfı düşürdüğü doğrudur. Burada bir kez daha karşımıza etnik ya da ulusal faktör çıkmaktadır. Çokuluslu devletlerde (SSCB, Yugoslavya ve daha düşük düzeyde Çekoslovakya) yönetici sınıfların farklı kesimleri etniklik temelinde kendilerine destek bulmaya çalışmaktadırlar. Diğerlerinde, ulusal şovenizmi harekete geçirmek için çeşitli ulusal azınlıklar (örneğin, Romanya'da Macarlar) arasındaki potansiyel çatışmaları körüklemektedirler. Görülebileceği gibi, (en az yoksun durumda olan eyaletler lehine gelişme eşitsizlikleriyle işleyen gerçek bir federasyon olan) eski Yugoslavya ile (aşırı merkezi bir devlet olan fakat dağılımı en geri alanlar yararına yapan) eski SSCB arasında önerilen karşılaştırma, farklılıkları yalnızca şimdiki zamanı ilgilendiren konulara değil, geleceği de muhtemelen ilgilendiren konulara dahil eder. "Ulusal sorun"un, yönetici sınıflar tarafından manipüle edilmekten geri kalmayan ve ülkeden ülkeye değişik biçimler alan "demokrasi sorunu"na bağlandığı yerler de vardır. Durum ne olursa olsun, bu vasat strateji ve taktiklerin bileşimi ülkenin -ekonomik gelişme anlamında- "daha iyisini yapma" şansını sağlamada, sosyalist denen

dönemin devletçi, otokratik rejimlerinden daha fazla hiçbir şey yapmaz. Tersine, Rusya dahil, tüm bölgenin zayıflaması, Alman yayılmacılığının canlanmasına yol açar.

Kapitalist gelişme yolunda olan Çin bu geçişi daha az kötü, ulusal birliğini koruyarak başara bilecek midir?

9. Tarih, bu kısa açıklama yoluyla, bizi ulus ideolojisini sorgulamaya yöneltir; hem burjuva versiyonundakini (ulus, önceden-var olan bir gerçekliktir; ideal ulus -ulus-devlet- bu temelde inşa edilmiştir ve potansiyellerini ortaya çıkartır) hem de genel Marksist versiyonundakini (ulusu kapitalizm yaratmıştır ve ulus-devlet biçimini tüm dünyada genelleştirmiştir) sorgulamalıyız. Hakiki tarih devletin kimi zaman ulusu yaratan, kimi zaman yenileyen, ama sıklıkla bunu başaramayan aktif özne olduğunu ileri sürer. Hakiki tarih, ulus-devlet ideolojisinin önemini de ileri sürer; bu ideoloji kapitalist gelişmenin ilerici, aktif bir faili her zaman değildir, yönelimi negatif yönde saptıran, hatta gelişme hızını yavaşlatan bir saptımadır. Başarılı durumlarda, ulus aktif bir tarihsel özne olur, kapitalizmin toplumsal sınıflarını oluşturan ya da bu sınıflardan doğan yurttaşları arasındaki çatışma ve uzlaşmaların çerçevesi olur. Başka bir yerde, ekonomik temel çevresel kalsa da, ya da böyle olsa da, devlet cılız bir şekilde büyür ya da yok olur; potansiyel ulusal yapı parçalansa ya da uluslaşma başarılmasa da gruplar ve toplumsal sınıflar, farklı topluluk biçimleri ve devlet, söz konusu halkın geleceğinin kontrol altında olmasına izin vermeyen çatışmalar oyununda bir araya gelirler.

Mevcut Kriz Yönetimi ve Alternatifleri

Yerel (ulusal) ya da küresel ölçekte de olsa, politik ve toplumsal sistemlerin, tek pazar sayesinde yönetimi bir ütopyadır. “İdeolojilerin sonu”nun ilan edildiği dönemde, egemen sistemin, en ilkel

biçiminde katıksız bir ideoloji dayatmaya teşebbüs etmesi oldukça eğlendiricidir!

Bizimki gibi süregelen bir yapısal kriz döneminde egemen güçler bir çıkış yolu değil, yalnızca krizi yönetme aracı peşinde olduklarından bu böyledir. “Hepimiz aynı gemideyiz” ilkesinden yola çıkan ve herkesin çıkarına uzun vadeli çözümler öneren söylem -örneğin, Brandt Raporu- safcadır, çünkü kapitalizmin günümüzdeki işleyiş tarzına denk düşmez. Gerçekte, egemen güçler, genellikle kriz yönetme taktiklerine öncelik verir. Bu taktikleri izleyerek, gelişmiş merkezlerde krizin sonuçlarını hafifletmek ve dramatik bir hal almamasını sağlamak bakış açısıyla krizin mümkün olduğunca en büyük yükünü güçsüz tarafların omuzlarına -Güney’in ve Doğu’nun çevrelerine- yıkarlar. Bu bakış, bir çözüm bulmayı engelledi. Egemen ideolojik aygıtların yeni dili bu kısa vadeli kaygılara tanıklık etti. Bugünlerde “yönetme” lafı geçtiğinde bu, doğal olarak patlama durumunda olduğundan çekip çevirmesi güç bir durumun “yönetilebilirliği” kastedilmektedir.

Bu düşünce tarzının bir işlevi çevresel devletlerin parçalanmasıdır. Bu devletler dünya sisteminin uç kısmıdır; aşırı ölçüde yaralanabilir, dünya pazarı güçlerine açık ve bunları kontrol edemeyen devletlerdir, dolayısıyla, küresel krizin azami yükünü taşırlar. Bu felâket politikası, çözülmesi güç çelişkilerle örülüdür. Sürekli düzensizlik gerileme ve şiddetle ortaya çıkar ve “düşük yoğunluklu çatışma” (askeri) yönetme teorisi, bu çelişkileri düzenleme aracı olarak egemen güçlerin yardımına koşar.

Kullanılan yöntemler adi manipülasyonlardır: Etnikliğin (ya da köktendinciliğin) ve demokrasinin, duruma göre tercihli müdahaleler yoluyla manipülasyonu. Bu sistem, “bir yasa zenginler için, bir yasa yoksullar için” temeline dayanır gibidir: Kimi yerde birisi halk adına müdahale eder, kimi yerde sessiz kalınır; kimi yerde “serbest” seçimler dayatılır, kimi yerde kaba diktatörlükler desteklenir. İktidarlar, müdahaleleri meşrulaştırması için ya da daha huzursuzluk verici durumlarla karşı karşıya kaldıklarında tam sessiz-

liği sağlamaları için medyayı ehlileştirerek istediklerini elde edeceklerini umarlar. Politik saflık da bu amaçla seferber edilir: Örneğin, “insani örgütler”, geçmişte sömürgeci fetihlere eşlik eden - genellikle de iyi niyetli- misyonerler gibi, iktidarlar tarafından kullanılmaya izin verir. Gerçeklik bir kez daha göstermiştir ki, gelişmiş Batı’nın Üçüncü Dünya’nın işlerine müdahaleleri, ne sebeple olursa olsun, her zaman olumsuzdur.

Egemen taktik kaygı, dünya satranç tahtasına iyice yerleştirilmiş güçlerin, aynı zamanda, kendi stratejik hedeflerini izledikleri olgusunu dışlamaz. Bu hedeflerden ikisi Doğu Avrupa ve Etyopya örneklerinde açıkça görülür. Birincisi, Alman yayılmacılığının stratejik planını ortaya koyar, ikincisi Amerikan hegemonyasının. İki plan, en azından kısmen, yakınlaşır. Bunlar, aynı zamanda, kendilerini hizaya sokmak zorunda olan diğer güçleri -Fransa ve Avrupa’nın geri kalanı- marjinalleştirirler.

Alman hedefi -Avrupa’nın geri kalanı üzerinde Alman üstünlüğünü onaylayan Doğu Avrupa’nın Latin Amerikalaştırılması- Amerika Birleşik Devletleri’nin kitle imha silahlarının tekeline sahip olduğu ve dünya hegemonyasını kabul ettirmeyi başardığı 1945’deki duruma geri dönmek için Rusya’yı mümkün olduğunca zayıflatmayı amaçlayan Amerika Birleşik Devletleri’ninkiyle çakışır. Bonn şimdiden önemli kazançlar elde etti: Yugoslavya’nın parçalanması ve Slovenya/Hırvatistan’ın kompradorlaştırılması; Bohemya-Moravya himayecilik statüsüne geri döndü; Baltık devletleri ve Ukrayna Ruslar’dan ayrıldılar. Bu alanda, enformasyon medyası denen şey tümüyle seferber edildi ve “dezenformasyon medyası” adına layık hale geldi. İki yasa daha, “biri zenginler için, biri yoksullar için”: İngilizlerin İrlanda’ya yerleşmesi gibi Baltık devletlerine yerleşen Ruslar, sayısal üstünlükleriyle, oy kullanma hakkından yoksun kalabilirler. Bu, Baltık “demokrasileri”nin niteliğini eksiltmez, oysa ki İngiliz boyunduruğu altında olmayı anormal bulan İrlandalılar “terörist” kalmaya devam ederler. SSCB’nin parçalanmasını izleyen Rusya’nın bölünmesi onu Moskova’ya indirge-

yen stratejik bir hedef değil midir?

Amerika Birleşik Devletleri'nin hedefi, ne söylenirse söylensin, küresel hegemonyasından elde ettiği üstünlüklerin sürdürülmesidir. Elbette bu, dünya ekonomisindeki rekabet gücünün aşınmasının ve bu konumu sürdürmek için yaptığı müdahalelerin astronomik maliyetinin tehdidi altındadır. İkikutupluluğun disiplininin artık var olmadığı günümüzde artan sayıda sözümona "düşman"la karşı karşıya olduğundan bu tür müdahalelerin sayısı ister istemez arttı. Ancak, bu duruma yanıt vermek için özellikle geliştirilen düşük yoğunluklu çatışma yönetimi teorisi değil midir? Gerekli olduğunda, devletlerin bölünmesi yoluyla bu potansiyel düşmanların zayıflaması ve güçlerinin hiç bitmeyen iç çatışmalara kaydırılması müdahale gerekliliğini engellemeye hizmet edebilir. Jeostrateji, hızlı müdahale sağlayacak üslerin sürekli aranması ve (ittifaklarına baskı yapmanın aracı olarak kullanılan) -Avrupalı ve Japon rakipleri-Körfez Savaşı'nın gösterdiği gibi, dünyanın en önemli doğal kaynaklarını (askeri) kontrol stratejisi; Amerika Birleşik Devletleri'nin en azından şimdilik vazgeçeceğe benzemediği kaçınılmaz araçlardır. Çünkü Washington gayet iyi bilmektedir ki, eğer politik hegemonyayı kaybederse Amerika Birleşik Devletleri için imtiyazlı ekonomik statüsünü, özellikle (dünyanın geri kalanını açıklarını finanse etmeye zorlayıcı araç olarak) doların uluslararası para birimi olarak kullanımını sürdürmek imkânsız olacaktır. Ülke içindeki toplumsal baskılar dış müdahale harcamalarını azaltmaya zorladığından Amerika Birleşik Devletleri'nin hegemonyasını dayatacak gerekli mali araçları bulamayacağını ileri sürenler, kaynak akışını kendi yararına korumanın hegemonyası için en iyi yol olduğunu unutmaktadırlar.

Orta boy güçlerin kendi çıkarlarına hiçbir stratejileri yoktur. Eski sömürgeci güçler (Afrika'daki Fransa, örneğin) rüşvetçi müşterilerini korumaya çalışıyorlar, ancak onları koruyacak araçlara sahip değiller.

Alternatif çözüm, yeni-sömürgeci sistemlerin dönüştükleri, aç-

lan mali gediğe son verebilecek tek g¼ç olan otantik pop¼ler değişimleri desteklemek olur. Kuzey-G¼ney ilişkilerini emperyalist geleneğin dışında d¼ř¼nemeyen solun kısa vadeli bakış aası ve Batı'nın inatçı s¼m¼rgeci ¼nyargıları bu tercihi hemen ortadan kaldırır. Bu koşullarda, Avrupa'nın her yerinde orta g¼çteki iktidarlar Alman hegemonyasının ardında toplanıyorlar ve K¼rfez Savaşı'nda g¼rd¼ę¼m¼z, Etyopya, Somali ve Angola'da şimdi g¼r¼yor olduğumuz gibi, ¼ç¼nc¼ D¼nya'da Amerikan stratejisine katkıda bulunuyorlar.

Bunlar aşılamaz durumlar değildir, alternatif tercihler her zaman mevcuttur. Bu t¼r kapitalist k¼reselleřme bu kriz d¼neminde, krizi y¼netme aracı olarak sunulmuştur, yoksa krizi c¼z¼mlemenin aracı değildir. Buna karşılık, k¼reselleřmenin "reddi" de uygun bir yanıt değildir. Yalnızca ifade edildikleri biçimiyle g¼r¼len - etnikliğe ve k¼ktendincilięe geri d¼n¼ř- "redler" bu kaba k¼reselleřmeye dahil edilir ve onun tarafından kullanılır. Belirttiğim gibi, bağıntısızlık, bu yanılısamalı ve negatif redlerde bulunmaz, tersine, k¼reselleřme koşullarının değişmesine imkân tanıyan aktif bir katılımda bulunur.

Bana g¼re, k¼reselleřme, otarşik ve k¼lt¼ralist bir yanıtla silinebilecek, modern tarihin bir olgusu değildir, pozitif bir olgu, tarihte bir ilerlemedir. Sosyalist ve burjuva ideolojilerin ortak d¼ř¼ncesini paylaşıyorum. Fakat, tarihin sonu yoktur ve k¼reselleřme gerçekteleşmekten uzaktır. Bu noktada burjuvaların ve sosyalistlerin yolları ayrılır. Burjuvalar evrimi, tekyanlı sermaye hareketi perspektifine az ya da c¼ok tabi kılarak kontrol altında tutmak isterler. Diğer yandan, sosyalizm, bu kapitalist k¼reselleřmenin k¼resel kutuplaşmayı adım adım yaratarak, yeniden ¼reterek ve derinleştirerek niçin bu dandığını g¼rmeyi sağlar. Kapitalizmin tarihsel sınırı tam buradadır: Kendi yarattığı kutuplaşmış d¼nya giderek daha c¼ok insanlıkdışı ve patlamaya hazır bir hale gelmektedir ve zaten b¼yledir. Bu b¼y¼k k¼t¼l¼ę¼n tehdidi altındaki sosyalizmin g¼revi alternatif bir k¼reselleřme g¼r¼ř¼ sunmaktır, s¼zc¼ę¼n gerçek anlamıyla bunu

gerçekleştirmenin ve bu görüşe insani ve gerçekten evrensel bir karakter vermenin araçlarına sahip olmalıdır. Bence böyle meydan okunabilir.

İleriye nasıl gidebiliriz? Dünya sistemini değiştirmeyi doğrudan hedefleyen stratejilerle mi? Ulusal ve bölgesel alt-sistemleri dönüştürmeyi hedefleyen stratejilerle mi? Son olarak; bu ikisi nasıl birleştirilebilir?

Neo-liberal söylem, ilkelerine uygun olarak, tüm sınırların ticarete, sermayeye ve işçi göçüne eşzamanlı açılımını öngörmedikçe küreselleşmenin bu gerçek tehdidine yanıt veremez. Fakat bu söylem, sınırların sermayeye açılımını ama insanlara kapalılığını ileri sürerek budanmış kalır. Dolayısıyla, önerilen formül yalnızca küresel kutuplaşmayı şiddetlendirmeye yarar.

Bu formül alternatifsiz olarak, mutlak bir zorlama olarak öne sürülmüştür. “Alternatif yok” sözünün bıkıtırıncaya kadar tekrarlandığını işitiyoruz. Böyle bir kibir ve sahtekârlık, başka bir tür küreselleşme aracılığıyla mücadele etmenin nesnel gerekliliğini baştan dışlar: Güçsüzün güçlüye tek-yanlı uyarlanması yerine gerçekten çift-taraflı yapısal bir düzenleme geçirmek.

Kapitalist küreselleşmenin bir alternatifi, öncelikle, dünyanın tüm farklı bölgelerinde sosyalist perspektiflerin yeniden düzenlenmesini gerektirir. Sosyalizm ölmedi, ancak, yeniden doğuşu da, her biri aşılmış olan eski ulusal sosyal-demokrat ya da devletçi Marksist-Leninist formüllerden veya bunların tropikal versiyonlarından yola çıkan dirilme çabalarından olmayacaktır. Yeni sosyalizm çok daha enternasyonalist olmalıdır ve halkların enternasyonalizmini sermayenin karşısına çıkartabilecek bölgesel grupların yeniden oluşumuna aktif olarak katılmalıdır. Burada tasarlanan bölgesel gruplaşmalar neo-emperyalist mantık içinde düşünülmüş olandan -özellikle, Güney’in bazı bölgelerinin merkezi metropollere bağlılığı (Meksika’nın Kuzey Amerika Serbest Ticaret Sözleşmesi’ne [NAFTA] dahil olması, Afrika ülkelerinin Avrupa’yla ortaklığı, Japonya denetimindeki bir Doğu Asya alanının yeniden inşaa-

sı gibi)- farklıdır. Tersine, bir yandan, Avrupa'nın merkezinde ulus-devletin sınırlamalarının dışına çıkmak ve diğer yandan, coğrafi örgütlenmelerine (Afrika, Arap dünyası, Latin Amerika, Güneydoğu Asya) bağlı olarak, Üçüncü Dünya bölgelerinin sağlamlaştırılması ve kolektif pazarlık gücü yaratılmasına çalışmalıdırlar. Eğer bu gerçekleşmezse dünya geçmişe dönecek, uluslar arasında, gerçek ve hayali cemaatler arasında denetimsiz çatışmaları besleyecektir.

Bu tür bir enternasyonalizm küresel pazarın aşırılıklarının ılımlaştırılması anlamına gelir, pazarın açılım ritmini ilerici ortak toplumsal politikaların zorunlu temeli olan çok-merkezli demokratik politik uzamların inşasına ve göçlere yol açacak şekilde düzenler.

Kuşkusuz, küresel rekabet edebilirlik perspektifi asla unutulmamalıdır, uzun vadede verimliliği aşağı yukarı belirleyen budur. Yine de uzun vadeli bir perspektif olarak kalır. Acil bir hedef olarak bunu öne çıkarmak arabayı atın önüne koşmaktır ve aslında en küçük başarı şansını tersine çevirmektir. Belli bir korumacı ve öz-merkezli gelişme daha uzun süre kaçınılmazdır. Küreselleşme buna karşıt olmamalıdır, ancak gezegenin eşitsiz gelişmiş bölgeleri arasında mübadelenin ustalıkla -hatta "planlı"- olarak örgütlenmesi aracılığıyla bunun başarısına katkıda bulunmalıdır. Bağıntısız ve çok-merkezli bir dünya sisteminden anladığım şey budur ve Kuzey-Güney işbirliği ve de Doğu-Batı işbirliği bu yeniden canlandırılmış çerçeve içinde genel ilerlemeye destek olabilir. Pazar gibi bir mucize öğüt bunun yerine geçemez.

Böyle bir programı hangi toplumsal güçler meydana getirebilir? Biz burada, yalnızca tarihin çözebileceği sorunlara yanıt olarak kopyalar üretmekle meşgulüz, ama açık seçik bir tartışmanın terimlerini tanımlıyoruz: Demokratik bir çerçeve içinde faaliyet gösteren ulusal ve halkçı güçler 1960'ların radikal popülizminin formlerinden öteye gitmeyi başarabilecekler mi? Kapitalist yönetim biçimleri ile bunların ötesine geçmek isteyen toplumsal güçler arasındaki iç çelişkiyi yönetmeyi başarabilecekler mi?

Sanayileşmiş çevrelerde bu ittifakların yeni işçi sınıfı (mali modernleşmenin yükü altında aşırı sömürülen köylüler ve marjinalleşmiş kitleler) etrafında eklemlenmesi şimdiden mümkün gözükmektedir. Brezilya ve Kore’de görebileceğimiz gibi ekonomik yönetimin gerçek alanında sürdürülen mücadeleler ile demokrasi şimdiki durumda birbirine kenetlenmiştir. Dördüncü Dünya’da üretken sistemin marjinalleşmesi, (çoğunlukla dünya ölçeğinde yedek bir orduyan ibaret) “halk” ile (gerçek yerel ekonomik güçteki kökleri zayıf ve aslında marjinal olan) “iktidar” arasındaki çatışmanın gerçek ekonominin (olmayan) alanından “kültür”ün, etniklik ya da dinin (hayali) alanına aktarılmasını da beraberinde getirir. Ne var ki, burada da gerçek bir alternatifi inşaası, diğer önemli engeller karşısında meydana gelir.

Etniklik sorunu, stratejik çerçevede, şöyle özetlenebilecek bir eylemle yer değiştirmelidir: Çeşitliliğe saygı, çeşitliliğe rağmen birlik. Çeşitliliğe saygı göstermek, ulus-devlet ideolojisini içselleştirmiş gibi davranarak “ulusun çıkarları için” hareket etme iddiasındaki iktidarın (ki çoğu zaman buna ihanet eder) içi boş söylemini terk etmektir. Bu, toplumsal gerçeklikleri kabul etmektir, özellikle, özerk ifade olanakları reddedilerek -kadınların dinsel ve etnik gruplarına kadar uzanan bir red- varlığı genellikle inkâr edilen sınıf gerçekliklerini kabul etmektir. Toplumsal bir gerçeklik, bireyler bunun bilincinde olduğunda ve bunu ifade etme aracının peşinde koştuklarında var olur. Bununla birlikte, farklılığın kabulü, sonsuz bölünmelerle devletten öteye parçalanmak anlamına gelmez; tersine, çeşitlilik, bir birlik çağrısının sıçrama tahtası olarak hizmet etmelidir. Halk güçlerinin gelişmesine kesinlikle uygun düşecek tek perspektif budur. Fakat, tüm “farklılıklar”ın yaratıcısı olmasalar da kuşkusuz bunları halk güçlerini parçalamak için kullanan küresel ve yerel sistemlerin suçlanmasıyla birlikte değilse birlik çağrısının içi boş kalır.

Her durumda, kapitalist küreselleşmeye boyun eğmenin alternatifi olarak ulusal ve demokratik ittifakın sorunsalı, sosyalizmin bu-

güne kadar doğasını analiz ettiği meydan okumaların alternatifinden farklıdır. Dünya kapitalizminde kutuplaşmanın önemini küçümseyen sosyalist düşünce, tüm ifadeleriyle, gelişmekte olan bölgelere açık tercihleri, hem (gelişmiş kapitalist toplumların önceden izlemiş olduğu yolun tıpatıp aynısını bu toplumların izleyeceğini varsayan) burjuva devrimi olarak hem de sosyalist devrim olarak tanımladı. Kutuplaşma tezi, burjuva devriminin geçerli bir çözüm olmadığını gösterdi, çünkü bu toplumların çevresel kapitalizmin sınırları ötesine gitmesine imkân tanımaz; sosyalist devrim ise günümüzde değildir, çünkü yerel toplumsal güçler yeterince olgun değildir. Tarihsel deneyim de bu olgunluk yokluğunu ödünlediklerine inanan teorik olarak cezbedici geçici önlemlerin (kesintisiz devrim ya da “kapitalist-olmayan” yolun parlak vaatler taşıyan oportünist versiyonları), kutuplaşmanın yarattığı durumu kötüleştirmekten başka bir şey yapmadığını ve sorunu ortadan kaldırmadığını gösterir. Kapitalizm çerçevesine “hapsolmak” ve sosyalizmin “tarihsel olarak ivedi” inşası, kutuplaşmanın otaya attığı tehdit sorununa kulak asmayan egemen düşüncenin tamamlayıcı iki ütopyasıdır. Sosyalist düşüncenin yeni evresi bunun ötesine geçmelidir.

Meydan okuma yalnızca çevresel ülkeleri içermez, çünkü küreselleşme ulus-devletin etkinliğini her yerde aşındırmıştır. Bu durum özellikle Avrupa’da açıkça görülür. AT içinde ve dışında büyüyen kaos bu gelişmeye tanıklık eder. Bu durum, yalnızca, ilerici toplumsal yönetimi yeni bir Avrupa gruplaşması projesi içine taşımaya muktedir olan, yeni bir enternasyonalizm halklar arasında ortaya çıkarsa aşılabılır. Meydan okumaya verilen bu yanıtın bileşenleri sosyalizmin ideolojik geleneğinde bulunabilir, yoksa farklılıklardan kısa vadede yararlanma kaygısı içindeki sermayenin kozmopolitizminde değil.

Daha öteye gitmek mümkün müdür? Bir dünya devletinin inşasının nesnel bir tarihsel gereklilik olduğunu söylemek mümkün müdür? Hiç kuşkusuz, gezegenin kaynaklarının imhasının yeniden keşfi, kendi çıkarını savunan sermaye birikimine yol açar. Ancak,

bu meydan okumayla yüz yüze gelindiğinde politik ve kültürel sistem ne kadar küçük gözüktür! Amerika Birleşik Devletleri'nin küstahça böbürlenmesi bunun açık kanıtıdır. Hiç kuşkusuz, küreselci ideoloji, öncülleriyle uyum içerisinde, yalnızca pazarların üç boyutlu (mallar ve hizmetler, sermaye ve emek) entegrasyonunu desteklemekle kalmaz, dahası, ilerici bir toplumsal ruh içinde, dünya demokrasisini ve gezegenin kaynaklarını küresel devlet yönetiminin ilave inşasını da hedefler. Besbelli ki, egemen liberal ideoloji bunu yapmaz; tersine, geçerli bir alternatif getirmeden ve devasa askeri dengesizliğe saldırmadan kendini devletlerin güçsüzlüğüne uygular.

Bu koşullarda, dünyanın üç bölümünün her birinde ilerici toplumsal oluşumların ve dünya sisteminin her şeyi kapsayan ve esnek bölgeselleşmesinin yokluğunda Amerika Birleşik Devletleri kapitalist oyunun kurallarını dayatabilir mi? Hangi kuralları? Ve hangi araçlarla? Tutucu güçlerin, kutuplaşmayı şiddetlendirecek ve bunu katlanılmaz kılarken şiddetli patlamalara yol açacak pazar ütopyasını dayatmasını teşvik edecek güçlü bir çekim vardır. Körfez Savaşı'nda maalesef kanıtlanmış olan kitlesel bombardımanlarla karşılık verilen bir dürtü vardır.

Sosyalizm, hiç kuşkusuz, kendi stratejisini sosyalist bir dünya inşası perspektifine dahil eder ve bu eğer bir dünya devleti değilse, en azından tutarlı bir politik sistemdir. Fakat, bu yöne götürecek evreleri de tanımlayacaktır. Bu bağlamda, bağıntısızlığın ve çok-merkezli bir dünyanın inşasının, bölgeselliğin, halkçı ulusal inşanın evrelerini teğet geçmek bana imkânsız gözükmektedir.

Tikelcilik/Evrenselcilik Karşıtlığı Üzerine

Birkaç Ek Düşünce ve Milliyetçiliğe Sosyalist Yanıt

1. "Ulus" denen şeyin gerçekliği hakkında daha fazla argüman yoktur. Birçok kişinin belli bir ulusa ait olduklarını söylüyor olma-

ları -yani, diğer yurttaşlarla paylaştıkları hayali ya da gerçek özelliklerin ulusal grup içindeki herhangi bir diğer özellikten daha önemli olduğunu kabul etmeleri- bu terimin belirttiği tartışmasız toplumsal gerçekliği oluşturur.

Ne var ki, bu (sıradan) gerçekliğin kabulü, doğasının, sınırlarının ve çelişkilerinin incelemesini bir yana bırakmamız gerektiği anlamına gelmediği gibi, söz konusu ulusların varlığına ilişkin mitolojileri de kabul etmemiz gerektiği anlamına hiç gelmez. Çünkü ulus, toplumsal ve tarihsel bir gerçeklik olmasına rağmen, (doğal olarak ırkçılığa varan biyolojik bir kavrayışı gözler önüne seren) doğal bir olgu olarak gösteren inatçı mitolojilerin yatağıdır. Elbette, söz konusu ulusların oluşumuna yol açan toplum ve tarih hareketi her bir ulus için aynı değildir. Bu süreçteki farklılıkların altını çizmek gereklidir, çünkü son derece farklı ulus kavramlarının açıklaması burada yatar.

2. “Ulus” kavramı, her tür insan topluluğunu tanımlayan tüm kavramlar gibi, insan türlerinin, yazgılarının ve toplum projelerinin evrenselciliği ile insan türlerini oluşturan toplulukların tikelciliği arasındaki temel bir karşıtlığa dayanır. Bu tikelcilikler evrenselciliğin gerekleriyle nasıl bağ kurar, onu red mi eder yoksa tersine ona uyarlanır, ona boyun eğer, ona sahip mi çıkar? Bilimsel analizin görevi özellikle ulus mitlerini, kavrayışlarını ve kavramlaştırmalarını, bu karşıt ilişkiyi çırılçıplak bırakacak şekilde okumaktır.

3. Hımanist bir kavram olan evrenselciliğin kendi tarihi vardır, çünkü insanlık gerekli olan soyutlama düzeyine hemen ulaşmamıştır. Etnik gruplar, tribüer ya da klanlar -ne ad verildiği önemli değildir- uzun süre boyuca birbirlerinden öyle ayrı yaşadılar ki, ortak insani boyutlarının fiili ve somut toplumsal karşılığı olmadı. Tanrısalılık bile bu çerçeve içinde bu tikel grupların her birine özgü olarak kabul edildi.

“Talana bağı alanı yaratan kültürel devrimler” diye adlandırdığım şeyin ilk büyük dalgası, insanlığın evrenselci kavramlarının doğumuna yol açtı. Bin yıllık dönem boyunca ya da İÖ beşinci yüzyıldan İS yedinci yüzyıla kadar aralıksız, Zerdüşçuluk, Budizm, Hristiyanlık ve İslam ortaya çıktı ve Konfüçyusçu ve Helenistik büyük felsefeler formüle edildi. Tüm insan varlığının ortak boyutu ve yazgısı -ahret de dahil- böylece açıklanmış oldu. Kabul edilmelidir ki, evrenselcilik özlemi taşıyan bu açıklama insanlığın gerçek birliğini sağlayamadı. Talan toplumunun koşulları buna imkân tanımadı ve insanlık kendini evrenselci tikel dinleri-felsefeleri aracılığıyla bir araya gelmiş büyük talan alanları içinde (Hristiyan âlemi, Dar-el-İslam, Hindu dünyası, Konfüçyus dünyası) ıslah etti. Bununla birlikte, talan devrimi, tarihteki tüm büyük devrimci anlar gibi, geleceğe yansıdı ve kendi döneminin ötesine uzanan kavramlar yarattı.

Modern çağlarda, burjuva devrimi, “evrenselcilik” kavramını derinleştiren ve zenginleştiren ikinci bir evrim dalgası başlattı. Aydınlanma felsefesi, Fransız Devrimi’nde doruğa çıkan bir hareketin başlangıcı oldu. Ulus kavramı konusunda talan toplulukları üyelerinin (Hristiyan âlemi, İslam, Hindu ve Konfüçyus dünyası) yaşadıkları yaşamdan, topluluk üyeliklerinden ve evrenselciliği ve sınırlarını algılayışlarından kökten farklı yeni bir kapsamı tanımladı.

Rönesans’la birlikte kısmen Avrupa’da şekillenmeye başlayan toplumun yeni örgütlenmesi, Amerika kıtasının keşfi ve Atlantik Avrupası’nın mutlakiyetçi monarşilerinin merkantilizmi -adıyla anarsak, kapitalizm- ilk burjuva ulus-devletlere (özellikle İngiltere ve Fransa) uygun bir çerçeve yarattı. Fakat, Aydınlanma felsefesi “ulusal” gerçekliği bazı biyolojik mitlerin inşasına yöneltmedi. Tersine, bu gerçeklik toplumun toplumsal (yani, doğalcı olmayan) bir bakış açısı içinde formüle edildi. Bu amaçla bir mitin önerildiği doğrudur, fakat bu ortak atalar mitinden oldukça farklıydı. Dahası, “toplumsal sözleşme” ulus-devletin kurulmasını sağladı -devlet

olarak ve ulus olarak; bu sözleşme olmadan bunlar var olamazdı. Bu toplumsal sözleşme kavramı, baştan özgürlükle birlikte olan burjuva bireyciliği kavramını içerdi.

Fransız Devrimi'nin büyüklüğü, ortak kan, atalar ya da Hristiyan âlemini değil, birlikte devrim yapmış ve devrimin yasaları altında yaşamak isteyen “özgür erkekler ulusu”nu (cinsel eşitlik kavramı o dönemde henüz ileri sürülmemişti) referans alan yeni bir ulus kurmasında ifadesini bulur. Dolayısıyla, Fransızca'yı konuşmuyor olsalar bile (Alsaslılar) ulusa dahil olan herkesi kapsar. Ancak, dışında kalanların (Fransızca konuşuyor olsalar bile) hak olarak dahil olması gerektiğini kabul etmez.

Bunun, yurttaşlığın ulusal ideolojisi olduğu söylenebilir. Mantıksal olarak, Yahudileri de içine almakta tereddüt etmez ve doruk noktasındayken, sömürgelerdeki köleliği kaldırır ve San Domingo zencilerini ‘yurttaş’ düzeyine çıkarır. ‘Sekülerizm’ kavramını hazırlayarak dinsel hoşgörünün ötesine geçer; yeni ulusu geçmişin referanslarından kurtarma iddiasındadır ve Hristiyanlığı toplumun ideolojik yapısının bir unsuru olarak değil, herhangi bir şahsi felsefi görüş olarak değerlendirir. (Dini kurum, *ancien régime* tiranlığının bir unsuru olarak düşünülmüştü.) Sığınma hakkını kapsayan ve kökeni ne olursa olsun her özgür kişinin kendini yeni ulusun yurttaşı olarak ilan etmesine teorik olarak izin veren 1789 Bildirgesi bu ideolojik ulus kavramının kanıtıydı.

Bu bakış açısında ulus, elbette, tikelin evrensel karşısındaki onayı değildi; bizzat evrenselin ifadesiydi. Tüm büyük devrimler gibi -örneğin, sonraki Rus Devrimi- tüm halkların taklit etmesine yol açtığından kendi yayılma projesini kendi içinde taşıdı.

4. Aydınlanma düşüncesi ve en üstün ürünü olan Fransız Devrimi evrenselci hedefine ulaşamadı. Biçimlendirdiği ve aynı zamanda yaygınlaştırdığı kapitalist sistem buna gerek duymadı; aslında, sistemin mantığı, hizmet ettiği gerçek çıkarların işareti olarak “bur-

juva evrenselciliği” olarak adlandırılması gereken, evrenselcilik önerisinin sınırlarını belirledi.

Aydınlanmanın evrenselci projesi ve Fransız Devrimi, kapitalizmin yayılmasının iki boyutu içindeki dar, tarihsel sınırlarına şiddetle çarptı:

(1) Birinci boyut, kapitalizmin Avrupa’daki merkezlerinde yayılmasından kaynaklanır. Bu, İngiltere’de ve Fransa’da olduğu gibi, burjuva devrimlerine doğru değil, modern Avrupa’nın ulus-devletlerinin inşasına doğru hareket eder. Almanya örneğinde, bu devletin oluşması Prusya askeri gücü ile ancien régime aristokrasisinin burjuva devrimsiz Bismarck’çı projeye katılmasının ortak sonucudur.

Bu koşullarda kapitalizmin yayılmasının sağladığı yeni toplumsal hegemonya, meşruluğunu demokratik değerlere dayandırmaz; onların yerine “milliyetçiliği” koyar, bu, toplumsal sözleşmeye değil, kan bağına dayalı bir ulus kavramıdır. “Geçmişin karanlıklarından gelen bu ulus” Germen kabilelerinin uzak geçmişinden derin araştırmalarla gelmiş kurucu bir mite dayanır. On dokuzuncu yüzyıl Alman sosyolojisi barbar bir cemaatin bu gerçeğini (ya da mitini) belirtmek için bir terim bile uydurmuştu; bu terim Gemeinschaft’tı. Bir kopukluk olarak değil, bir süreklilik olarak yaşanmıştı, dolayısıyla dini miras ulusal kültürün yapıcı bir unsuru olarak görüldü.

Nazi ırkçı cinayetinde zirveye ulaşan, ulusa ilişkin bu gerici, neredeyse biyolojik düşünce Germen bilincinden asla çıkartılamadı. Bu, üç yüzyıl önce Volga’dan göç eden Schmidt’in soyundan gelme birinin Alman yasasına göre Alman kabul edilirken bir Türk göçmenin torununun bir yabancı olarak kalmasındaki anormalliği açıklar.

Bir burjuva devriminin yokluğu -İngiltere, Fransa ve Hollanda hariç- Orta, Doğu ve Güney Avrupa’daki kapitalist gelişmenin, ulusun (gerçek olmasa da) muhtemelen devletin oluşumundan daha önce var olduğu ulus-devlet oluşumları etrafında inşa edilmiş olmasını açıklar. Başka bir eserde (bkz. Amin, Class and Nation) incelediğim bu gelişme, kapitalist yayılmaya uygun bir zemin hazırlayabilecek olan çokuluslu imparatorlukları parçaladı. Kapitalist yayılmanın bugünkü sürecinin yarattığı muzaffer milliyetçilik atmosferi demokratik Batı Avrupa’nın yaşlı uluslarını da etkiledi; fazlasıyla etkiledi, çünkü Avrupa

kapitalizmleri birbirleriyle sürekli anlaşmazlık içinde olan öz-merkezli ulusal oluşumlar içinde inşa edilmişti. Emperyalizmlerin, bundan kaynaklı çatışmalarında, ulusal mitin seferber edilmesi egemen sınıfların elinde açıkça etkili bir silahtı.

Elbette, halkların mutlak sürekliliği miti için bilimsel bir temel yoktu; Enternasyonal'in Fransızca versiyonundan çevirirsek "geçmiş temizleyecek" devrimci kopmanın bilimsel temeli de yoktu. Ulus olarak oluşmuş halklar bile, böyle bir kopmayı ifade ederlerken, yeni taleplerinde belirgin biçimde ortaya koydukları geçmişlerinden çok sayıda kültürel unsur miras alırlar.

Dahası, Fransa'da birliğin inşası, Almanya'da olduğu gibi yakın dönemde yoğunlaşan olaylarla değil, on birinci yüzyıla kadar uzanan Fransız monarşisinin projesi olarak başladı. Halkların asimilasyonu, Fransızca lehine yerel dillerin terk edilmesi bu uzak geçmişten köklerini alır. Daha sonra hareket önemli ölçüde hızlandı ve cumhuriyetin okul sistemiyle tamamlandı; modern Fransız ulusu bu yeni, kültürel-dilsel birlik etrafında inşa edildi.

İngiltere'nin tarihinin Fransa'nın bu tarihiyle açık benzerlikleri vardır. Kendi dillerini kullanamayan Scot'ların yazgısı bize asimilasyon politikalarının, kimilerinin aceleci varsayımlarının tersine, Jakoben özellikli bir Fransız politikası olmaktan uzak olduğunu hatırlatır. Fakat, Aydınlanma düşüncelerine, demokratik değerlere ve bir toplumsal sözleşme kavramına dayanan on yedinci yüzyıl İngiliz burjuva devrimi de Fransız devriminden önceydi, ancak o kadar radikal değildi. Geçmişten kopuş daha az iddialıydı ve monarşi ile aristokrasiyi sürdüren uzlaşma, (burjuva-olmayan, feodal özgürlükleriyle) Magna Carta'nın ve Protestan Reformu'nun geçmişe ait değerini artırarak bir süreklilik mitinin güçlü bir şekilde ayakta kalmasına imkân tanıdı.

Burjuva-demokratik geleneği olan ülkeler, ulusu, her zaman, başka şeylerin yanı sıra, yeni gelenlerin asimilasyonuna açık bir toplumsal gerçeklik olarak tasarlamaya eğilim gösterdiler. Bu eğilim, bir ülke geniş ölçekli göçe ne kadar açıksa o ölçüde güçlendi.

Özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nin durumu elbette böyleydi; Amerika kıtasının diğer ülkelerinde ve kimi başka ülkelerde de (örneğin Avusturalya) durum buydu. 1960'ların kapitalist Avrupası'nda göçmenlerin yayılmasından çok önce, on dokuzuncu yüzyıl sonu Fransa'sında da bu uygulandı. Demokratik gelenekli ülkeler, bu dünyaya

bağlanabilecek tüm nüanslarla, bu tehdide görece misafirperver tepki gösterdiler. Kimi yerde, gerçek asimilasyon sürecini hızlandırırken, en azından ikinci kuşak göçmenlerin “vatandaşlığa kabulü”nü doğal olarak kabul ettiler (Fransa ve İngiltere’de olduğu gibi); kimi yerde de, ev sahibi ülkeye “kabul edilme”yi [incorporation] (“asimilasyon”dan farklı gayet iyi ifade eden bir Amerikan terimi) orijinal “kültürel” çeşitliliği korumanın meşru yolu olarak gördüler.

Bu son nokta üzerinde çok şey söylenebilir. Asimilasyon yanlılarının inkâr ettiği “farklılık hakkı” önermeleriyle moda olan Amerikan yöntemi, kabul edilmiş farklılıkların ırkçı ayrımcılığın ve söz konusu “topluluklar” arasındaki hiyerarşi oluşumunun temelleri olduklarını kabul etmez; Amerika Birleşik Devletleri’nde bu davranışların kökleri kölelikte ve Anglo-Sakson olmayanları küçümsemede yatar. Farklı olma hakkını savunmak önemsiz olmasa da, “aynı olma hakkı”nı savunmak da bir o kadar önemlidir. Olumsuz kabul edilen farklılık övgüsü çoğu zaman muğlak bir kültür kavramının ardına gizlenir; görünüşte değişmeyen özelliği biyolojinin yerine geçmesini sağlarken, tersine, gerçek tarih, kültürlerin kolayca etki edilebilir olduklarını gösterir.

(2) Burjuva evrenselciliğinin sınırlarını tanımlayan ikinci boyut, kapitalizmin Asya ve Afrika’daki çevrelerine yayılmasıdır. Aydınlanma’nın demokratik değerlerinin, demokratik politik hakların, hatta (Fransa örneğinde) sekülerizm ve asimilasyon kavramlarının bu sömürgelere yayılması sorunu asla söz konusu edilmemiştir. İslamcıların Cezayir’de yaydıkları efsanenin tersine, örneğin, sömürgeci otoriteler Fransız yasalarını Müslüman tebaaya yaymaktan özenle kaçınmışlardır; gerçekten de, şeriat’a titizlikle saygı gösterdiler; (özellikle kadınların statüsüyle ilgili) pek az konuda Fransız sömürgecileriyle değil, iktidardaki FLN’yle çatıştılar!

Kapitalizmin armağanı olan evrenselciliğin budanmış karakteri bizi şaşırtmaz. Bu karakter, ekonomik ve toplumsal boyutları doğaları gereği kutuplaşmaya yönelten kapitalizmin dünya çapındaki yayılmasına içkin olan merkez/çevre karşıtlığıyla mantıki ve zorunlu olarak biraradaydı. Dolayısıyla, bir dünya sistemi olarak mevcut kapitalizm, çevreleri evrenselciliği teşvik eden değerlerin uygulama alanının dışında bıraktı. Sosyalist ve ulusal kurtuluş hareketleri bu büyük tehditle karşı karşıya bırakıldı.

5. Sosyalizm milliyetçilikle ilk kez on dokuzuncu yüzyıl Avrupası'nda, daha sonra da sömürgecilik sorunu bağlamında karşı karşıya geldi.

Burada söylenebilecek en az şey, sosyalist düşüncenin, tüm ifadeleriyle, kendini her zaman Aydınlanma geleneğine yerleştirmiş olduğu, ondan neredeyse hiç farklı olmadığıdır. Tarihsel sosyalist sol son derece demokratik inançlarıyla tanımlandı, oysa ki sağ, bu özgürlükler sınıf çıkarlarını tehdit ettiğinde, her zaman demokratik özgürlükleri sınırlamaya eğilim gösterdi. Sol ve sosyalizm her zaman milliyetçilik söyleminde, özellikle biyolojik-cemaatçi versiyonunda aşağılayıcı bir anlam hissettiler. Sosyalizm, egemen sınıfların manipüle ettiği milliyetçi ideolojilerin yıkıcı etkisine karşı her zaman işçi sınıfının bilinç ve dayanışmasını güçlendirmeyi amaç edindi.

Sosyalizmin hataları, kör noktaları ve sınırları bu bağlam içine yerleştirilmelidir. Genellikle bunlar ya halkın geçmişin gerici fikirlerinden kendilerini kurtarma kapasiteleri ya da sosyalizmin taleplerini ileri sürerken yapılan ilerlemeler hakkındaki aşırı iyimserliğin sonucudur. Örneğin, (Marksistler dahil) tüm sosyalistler burjuvazinin tarihsel cesaretini abartma, kapitalizmin yaygınlaşmasının karşısına ulusun çıkardığı engelleri yıkabileceğine (yani, pazar bütünleşmesini her boyutta, hatta dünya emek pazarında bile uygulayabileceğine) inanma eğilimindedirler.

Bu nokta üzerinde durdum, çünkü dünya pazarının budanmış karakteri -emeği dışlaması- kapitalizme özgü kutuplaşmanın temelini oluşturur ve hem burjuvazinin hem de kapitalist sistemin aşılması sınırlarını tanımlar. Sosyalist hareketin sömürgecilik sorunu karşısındaki hatalarının kaynağı buradadır.

İlerlemeye inanan ve kapitalizmin kapasitesini abartan sosyalistler, kapitalizmin yayılmasının ulusal sınırları adım adım ortadan kaldıracağına ve dolayısıyla toplumun dünya çapında homojenleşmesinin sınıf mücadelesi ve sosyalizm için dünya ölçeğinde bir temel oluşturacağına inanma eğilimindeydiler. Dolayısıyla bu yön-

deki evrimi hızlandıracak umulan stratejileri desteklerlerken amaç ulaşmanın olası en demokratik yollarını savundular. Bu nedenle, genellikle can çekişen geçmişin kalıntıları olarak gördükleri özelliklerin ve farklılıkların savunulması karşısında asimilasyonu tercih etme eğilimi gösterdiler.

Sosyalist düşüncenin bu boyutuna dikkat çektim, çünkü günümüzde, farklılık hakkına vurgu yapılarak sorgulanmaktadır. Bu sorgulamayı teşvik eden akımlar, özellikle Anglo-Amerikan ve Kuzey geleneklerinde samimi olarak demokratik niyetler taşısalar da, hâlâ bulanık bir vurgu olarak kalmaktadır. Çünkü, daha önce belirttiğim gibi, farklılık her zaman ayrımcılığın temeli oldu ve meşruluğunun tanınması da ilan edilmemiş ırkçılığın allanıp pulanmasına yol açtı. Dolayısıyla, talep demokratik ruhta tartışmasız bir ilerleme anlamına gelmez; aynı zamanda, Güney Avrupa toplumlarının tarihine egemen tutucu fikirlerin sızmasını da yansıtır.

Şimdiye kadar sınıf çıkarlarına vurgu yapmakla uğraşmış sosyalistler ulusal kimlik gerçekliğiyle karşı karşıya kalınca, kısa vadede politik olarak her zaman etkili olmasa da, soylu, değerli ve dönemlerine göre ileri olan tavırları savundular. Burada, Avrupa'nın çokuluslu imparatorlukları içindeki sosyalistlerin tavırlarını düşünüyorum: Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'ndaki Avusturya Marksistleri ve Rusya İmparatorluğu'ndaki Bolşevikler. Avusturya Marksistleri etnik, dinsel ve ulusal farklılıkları demokratik olarak meşru kabul etme temelinde yeniden inşa ederek geniş devleti korumak istediler. Bolşevikler ve onların ardından Üçüncü Enternasyonal bu yönde daha ileri gittiler. Ulusal gerçeğe -ya da gerçek olduğu söylenen şeye- mümkün olduğunca en fazla ödünü verdiler ve çokuluslu sosyalist devlet fikrini geliştirdiler. Bu sorunla ilgili bu günkü pratikleri kuşkusuz bir analiz ve eleştiri konusudur.

SSCB Anayasası, onun izinden giden Yugoslavya'nınki gibi, yalnızca tarihsel bir belge değildir, tüm çatışkılı gerçeklikleri içinde yaşadıkları deneyimi de yansıtır. Üçüncü Enternasyonal sosya-

lizmi bu anlamıyla radikal demokratik düşüncenin azılı bir mirasçısıydı; hatta bu mantığı tehlikeli uçlara kadar itti. Farklılık hakkına neredeyse müsrifçe saygılı olan Bolşevizm yalnızca ulusların kendi kaderlerini tayin hakkını ilan etmekle kalmadı; ulusların politik federasyonunu hem SSCB'nin hem de Yugoslavya'nın anayasasına yazarak herhangi bir evrimin önünü kesti.

Bu iki ülkenin gerçekliği karmaşıktır: SSCB'de kuşkusuz Rus kültürünün tahakkümü vardı fakat kapitalist emperyalizmin hiç uygulamadığı bir şekilde eski-sömürge çevrelere zenginlik dağıtıyordu; Yugoslavya'da Sırplar, Hırvatlar ve diğerleri arasında eşit dağıtım vardı. Fakat, gerçek durum ne olursa olsun, Üçüncü Enternasyonal'in ortak ideolojik kavrayışları farklılıkların meşruluğunu gerekenin ötesine taşıdı.

Kapitalizm, pazarın plansız etkisiyle, bu açıdan, kültürleri pazar planlamasından ve olası kayıtsızlıklardan kurtarmakla ilgilenen komünist rejimlerden kesinlikle daha az tedbirlidir. Günümüzde sosyalizm, hayatta kalmasını sağladığı farklılığa aşırı demokratik saygısını pahalya ödemektedir. Örneğin Yugoslavya'da yeni kuşakların giderek artan, geniş bir kesimi kendilerini Anayasa'nın "tarihsel uluslar"ı içinde kabul etmemekte ve 'Yugoslav' milliyetini ilan etmektedir. Fakat, içerdeki ve dışardaki egemen güçler, bu trendi desteklemek yerine, geride bırakılmış olan ulusal kimlikleri canlandırmaya çalıştılar. Yugoslav egemen sınıflarının ve onları Avrupa'da destekleyen güçlerin bu tepkisel tercihi, meydana gelen olayların ve tanıdık olduğumuz canice şovenizmin vahşi patlamasının büyük sorumluluğunu taşırlar.

Rus Devrimi'nin fikirleri, tıpkı ondan önceki Fransız Devrimi'nin fikirleri gibi, Rusya ve Rus İmparatorluğu sorunlarına yanıt olarak nesnel olarak yapılması zorunlu olan şeyin başındaydı. Farklılık hakkının ayrılmayı içerecek noktaya kadar gelmesi doğrudu; fakat, sosyalist bir insanlık inşa etmenin paylaşılan, evrenselci hedeflerinin olması da doğrudu.

6. Bundan dolayı, tarihsel sosyalizm, Avrupa’da görüleceği gibi, milliyetçiliğin meydan okumalarıyla karşılaşmasına yol açacak, döneminde ileri bir bakış açısı geliştirdi. Asya ve Afrika çevrelerinin sorunlarıyla yüz yüze gelen sosyalizm kendini oldukça güçsüz buldu. Kapitalizmi önceleyen çağın tarihi, modern kapitalist sisteme entegrasyonun sonucu, bu toplumların karşı karşıya oldukları tehditler; tüm bunlar, Avrupa-merkezci kökenleriyle klasik sosyalist düşünce kaynaklarının oldukça ötesine uzanır.

Sistemin çevresel bölgelerinde kapitalist yayılma karmaşık toplumsal oluşumların ortaya çıkmasına yol açtı. Milliyetçi ya da etnik faktörlerin genellikle kapitalist yayılmanın merkezi kiplerinde işgal ettiği konumdan farklı bir konum üstlendiği çok çeşitli durumlar yarattı.

Başka bir yazıda eleştirdiğim Avrupa-merkezci basitleştirme, Avrupa deneyimini -politik iktidarın dağıldığı ve kapitalist yayılma ile “modern ulus”un inşası arasındaki gecikmiş birlikteliği içeren ayırt edici feodalizmini- Asya ve Afrika’nın farklı gerçekliklerine yansıtmayı sık sık dener. Buna karşılık, kapitalist çevre dünyalarında aşağıdaki faktörlerin varlığını belirttim:

(1) Prekapitalist dönemde insanlığa egemen olan talan sisteminin çok çeşitli modelleri; bazı durumlarda, politik iktidarın güçlü bir şekilde merkezileşmesiyle nitelenen tam tekmil bir talan modelinin varlığı (Çin ve Mısır, örneğin); bu modelin, gelişmiş ticari ilişkiler içindeki başka durumlarla birleşmesi (Arap-İslam dünyası, örneğin).

(2) Bu koşullarda, güçlü politik merkezileşme durumunda talancı artığın merkezileşmesini ve yeniden dağıtımını sağlayan, kapitalizm öncesi ulusların varlığı(Çin, Mısır ve bazı dönemlerde Arap dünyası); buna karşılık, başka durumlarda etnik parçalanma (Güney-Sahra Afrikası, örneğin).

(3) Prekapitalist talancı dünyayı meydana getiren büyük alanlardan

her birini tanımlayan kültürel boyutun önemi (Avrupa Hıristiyan âlemi, Dar el İslam, Hindu seçkinler topluluğu, Konfüçyusçu dünya); ve Avrupa'daki Rönesans ya da Aydınlanma gibi ideolojik ve kültürel anlamda radikal bir kopma olarak yaşanmayan, dünya kapitalist sisteminin çevrelerinde talancı ideolojik tahakkümün belirtilerinin en kesin kalıntısı.

Bu koşullarda, karmaşık toplumsal gerçeklik, modern burjuva düşüncesinde ve büyük ölçüde de sosyalist düşüncede egemen olan etno-merkezci analizlerden kaçınılmaz olarak sakındı. Bu açıdan burjuva Aydınlanma düşüncesinin mirasçısı olan ve onun ötesine pek az geçebilen İkinci Enternasyonal, kapitalist yayılmanın, yok olma yolundaki kalıntılar olarak görülen tüm özgüllükleri muhtemelen sildiği yanılsamasını kapitalizmin (demokratik olsun ya da olmasın) burjuva savunucularıyla birlikte paylaştı. Böylece, “ilerlemenin nesnel faktörleri” olarak sömürgecilik ve emperyalizm savunmasına katılmasını meşrulaştırdı (bkz. Bill Warren, *Imperialism, Pioneer of Capitalism*, örneğin). Bunu yaparken, kapitalizm analizinde benim temel olarak gördüğüm şeyi görmeyi başaramadı: Dünya kapitalist yayılmasının içkin, kutuplaştırıcı karakteri. Üçüncü Enternasyonal ise, bu etno-merkezci gelenekten koptu ve mücadele stratejilerinin merkezine anti-emperyalizmi yerleştirdi. Bu stratejinin kimi zaman içerdiği basitleştirmeler, tehlikede olan şeyin daha doğru bir analizini ve daha etkili kurtuluş stratejileri geliştirmeyi mümkün kılan kopmanın pozitif karakterini bize unutturmamalıdır.

Teorik düşüncelerini nasıl anlarsak anlayalım -önyargılar ve kör noktalar ya da, tersine, daha ileri hareketlere imkân tanıyan yeni buluşlar- modern kapitalist çevrenin ulusal kurtuluş hareketleri, kapitalist üretim tarzını tanımlayan temel sınıf çıkarlarının çatışmasına (burjuvazi ile proletarya arasındaki çatışma) ya da önceden var olduğu varsayılan ulusların özgürlük hedeflerine ulaşma mücadelesine indirgenemeyecek gerçeklerle karşı karşıyaydılar. Ulusal kurtuluş hareketleri, egemen Avrupa-mekezciliğin sağladığı basit-

leştirici bakış aıllarını reddedecek kadar gerçekçi olmak zorundaydılar.

Ulus sorununa ilişkin, ulusal kurtuluş hareketleri emperyalizme karşı mücadelede halkların birliğine vurgu yapan perspektifleri doğrudan doğruya ve içgüdüsel olarak benimsediler. Etnikliğin ya da dinseliliğin ve diğer cemaatlerin ufkunun ötesinde, eski ya da yeni, geniş devletlerin inşasını ya da yeniden inşasını dilediler. Bu tercihte elbette haksız değillerdi ve emperyalizmin her zaman bölünmeyi desteklediği şeklindeki suçlamaları temelsiz değildi. Günümüzde bu gerçeklik unutulmak üzeredir: İngiliz, Hindistan'ı parçalamak için tüm kaynaklarını seferber etti (ve Hindu Hindistanı'nın birliğini parçalama çabalarında başarısız kalırken muhtemelen Müslüman Hindistan'ın ayrılmasını yönetti); Fransız ve İngiliz, Ortadoğu'da yaptıkları gibi, Afrika'nın balkanlaştırılması kartını oynadılar, vb.

Ulusal kurtuluş hareketlerinin birlik tercihlerini meşrulaştırmak için başvurdukları kavramlar, bir akımdan diğerine önemli ölçüde değişir. Sağda, tutucu milliyetçi düşüncede, insanların adına mücadeleye çağrıldığı “ulus” mitsel kaldı ya da bulanıklığa gömüldü; zaman zaman ulusu oluştıran parçalar olan etnik, dinsel ya da dilsel çeşitliliğe karşı geldi. Bu egemen kültürel ilişkiler eski talancı sistemlerin -Hinduizm ya da İslam, rneğin- tanımıyla aynı şekilde bulanıktı. Güney-Sahra Afrikası'nda bir etni-ötesi “yeni ulus” tanımını büyük ölçüde mitseldi; tıpkı Senegal, Nijer ya da Zaire milliyetçiliğinin Wolof ya da Diola, Ibo, Yoruba ya da Hausa, Bakongo ya da Baluba etnikliğini dengelemesi gibi.

şu ya da bu yolla, ulusal burjuvazi hedefini ifade eden, ulusal kurtuluş hareketleri içindeki sağ kanat ideolojiler, Aydınlanma'ya katılmamış olan Avrupa'nın, geri kalmış Avrupa'nın ürettiği belirsiz milliyetçilik felsefeleriyle birleşmeye önceden hazırdı.

Arap “milliyetçileri”nin (*kavmiyetçilik*) ideolojisi bunun bir açıklamasıdır. Burada “Arap ulusu” tarihin gelişen, karmaşık bir ürünü olarak değil, içkin, neredeyse-biyolojik bir öz olarak gr-

lür: “Almanlık” modeline dayalı “Araplık” (*al uruba*) buradan kaynaklanır. Bu tür bir mitolojik düşünce, örneğin, Araplık ile İslam arasında karışıklığa kapı açar. Modern *kavmiyet* söyleminde bu tür karışıklıkların sayısız kanıtı bulunur (“İslam Araplığın ayrılmaz bir parçasıdır”, vb.); bunlar, (Arap birliği kurma çabasında gerçekten başarısızlığa uğrayan) Arap milliyetçiliği stratejilerinin başarısızlığı sonrası terk edilen alanı dolduran köktendinciliğe geri dönüşü kolaylaştırdı. Günümüz Üçüncü Dünya’sında, bu bulanık söylem türü -yine de Avrupa milliyetçiliklerinden daha bulanık değildir- kuşkusuz Araplara özgü değildir. Zencilik söylemi de, örneğin, doğası gereği farklı değildir.

Bununla birlikte, kurtuluş hareketi içindeki ulus söylemlerini söz konusu edilen bulanık kavramlara indirgemek hatalı olur. Komünist tarafın da dahil olduğu hareketin sol kanadı, her zaman için Aydınlanma felsefesinden esinlendi. Gerçek anlamda demokratik bir ruh içindeki bu sol, yerel kimliklere, dilsel ya da dinsel azınlıklara, vs. her zaman saygı gösterdi. Birliğin baskın çıkmasına çabaladı, ancak birliği oluşturan unsurların çeşitliliğini inkâr etmedi.

Birlik ilkesi, mitolojik ya da demokratik olarak meşrulaştırılmış olsa da, içi boş ve hilekâr bir slogan değildi; daha ziyade pozitif ve ilerici bir gerçeklikti. Bu bize, sömürgelik-sonrası devletler içindeki yönetici sınıfların, bütün olarak, etni-ötesi ya da pan-etnik olduğunu söylememizi sağlar. Özellikle Hindistan ve Güney-Sahra Afrikası’nın durumu buydu.

Bandung Projesi olarak adlandırdığım ulusal-burjuva projenin savaş-sonrası erozyonu, çok-etnili milliyetçilik kavramının çöküşünün ve başka bir yerde belirttiğim gibi, uluslara saldırmaya başlayan (bu cümle *L’Ethnie á l’assaut des Nations* kitabımın - L’Harmattan- Paris, 1994- Fransızca adının aynısıdır) yeni etnikliğin ortaya çıkışının kökeninde yatar.

Şu anki devlet krizinin mekanizmaları hemen hemen her yerde aynıdır. Egemen sınıfın elindeki artığın kapsamlı bir şekilde azaltılmasını gerektirir; bu artık, ekonomik büyümeden ve toplumsal

yükselmenin yeni olanaklarından yararlananların yutulması yoluyla egemen sınıfın genişlemesine hizmet etmişti. Şimdi, artık kısımların aniden kesilmesi egemen sınıfı gelişme sağlama yeteneğinden ve iktidarını büyütmede kullandığı meşruluktan yoksun bıraktı. Bu sınıfın birliği parçalandı ve şu anda köşeye sıkışmış olan unsurları, mümkün olduğu her yerde, etniklik gibi yönler üzerinde yeni bir meşruiyet temellendirmeye çalışmaktadırlar.

Bu tür olayların gözlerimiz önünde ortaya çıktığı tek bölge Afrika değil: Hindistan, eski Yugoslavya ve eski Sovyetler Birliği diğer örneklerdir. Etnikliğin yeniden ortaya çıkışı, aralıklı zamanlarda meydana gelen bir dizi patlama içinde gürültülü biçimde ortaya çıkan bir tür atacılığa değil, köşeye sıkışmış egemen sınıfın -ya Doğu Avrupa nomenklaturasının, ya da Hindistan veya Afrika gibi Üçüncü Dünya bölgelerinin ayrıcalıklı sınıflarının- geliştirdiği stratejilere bağlıdır.

7. Şimdi, bu uzun düşüncelerin parçalarını kısaca biraraya getirmeye çalışacağım.

Derinleşen küreselleşme savaş sonrası uluslararası düzene (1945-1990) son verdi, fakat bu, -esas olarak kutuplaştırmacı küresel sistem olarak kavranan- kapitalizmin temel çelişkisinin ortadan kalkmakta olduğu anlamına gelmez. İnsanlığın şu anda karşı karşıya olduğu gerçek görev, bu tür kutuplaşmanın felâket getirici etkilerinin adım adım silmeyi sağlayacak yeni bir dünya toplumu kurmaaktır. Kapitalizmin başlattığı evrenselciliği mükemmelleştirmeyi içeren bu amaç, ulus kavramına tehlikeli biçimde meydan okur. Çünkü, bu kavramın özgüllükle evrensellik arasındaki çelişkiye yanıt verebilecek şekilde hümanist ve demokratik yön değişikliğini gerektirir.

Talancı dönemin hem ideolojik hem dinsel büyük evrenselliliğiyle başlayan, Aydınlanma felsefesiyle derinleşen ve sosyalist hareket tarafından yeniden yorumlanan meydan okumaya yanıt, şimdi,

küreselleşmenin gelişmelerine denk düşecek yüksek bir nitelik düzeyine taşınmalıdır.

Ne yazık ki, eski düzenlerin yıkılışında ifadesini bulan derin kriz, tehlikeli içe dönme sürecini hazırlayan bir kargaşa içerir. Bu barbarca ve sonuç olarak ırkçı tepkiler ulusun, çeşitli etnik biçimlerinin, özgüllüğün eleştirisiz biçimde onarılmasının ve cemaatçi içedönüklüğün her türünün bulanık yorumlarının canlanmasında ifadesini bulur. Resmi ve yoksullaştırıcı anlamda anlaşılan “farklılığa saygı” ve demokratik haklar, hakkıyla mücadele edilmesi gereken bu içedönmeyi meşrulaştırmanın bahanesi olmamalıdır ve sonuçta, daha etkili yanıtlar adım adım ortaya atılmalıdır.

Bu isteği gerçekleştirmesi muhtemel politik eylem programları, demokrasi kavram ve uygulamalarında zenginliği gerektirir; öyle ki, farklılığa saygı gösterirken “aynı olma hakkı”nı da savunur. Bu tür programlar, bu evrenselci perspektif aracılığıyla geçilmesi gereken evrelere ilişkin somut bir fikir gerektirir. Çeşitli tarihsel alanlarda (Avrupa, eski-SSCB, Latin Amerika, Arap dünyası, Güney-Sahra Afrika, Hint, Çin, Güney-Doğu Asya) büyük bölgesel varlıkların inşası evresi muhtemelen zorunlu bir geçiştir, özgüllükle evrensellik arasındaki çelişkiye, bu noktada en etkili yanıtıdır.

Kaynaklar

Amin, Samir, *Class and Nation, Historically and in the Current Crisis*, Monthly Review Press, NY, 1980, bölüm 5.

Amin, Samir, *Empire of Chaos*, Monthly Review Press, New York, 1993.

Amin, Samir, *Maldevelopment: Anatomy of a Global Failure*, Zed Books, 1990.

Amin, Samir, *Les enjeux stratégiques en Méditerranée*, Birinci Bölüm, L'Harmattan, Paris, 1992.

Mukherjee, Ramkrishna, *The Rise and Fall of the East India Company*, Monthly Review Press, New York, 1976.

Warren, Bill, *Imperialism, Pioneer of Capitalism*, Londra, 1980.

Güney’de Gelişmeyi Yeniden Başlatmanın Koşulları Nelerdir?

Gündem Dışı Gelişme

Gelişme gündem dışıdır: Batı hükümetleri “kriz yönetimi” ile ilgilenmektedir; eski Doğu Avrupa ülkeleri pazar kapitalizmine geçmişlerdir; ve Latin Amerika, Afrika ve Arap dünyası öncelikle dış borçlarının faizini ödemekle uğraşmaktadır. Yalnızca Asya’nın gelişmiş ülkeleri -Çin, Doğu (Tayvan, Kore) ve Güney-Doğu Asya ve daha mütevazı olarak Hindistan- artan oranda ekonomik büyümeyi sürdürmekle ilgilenmektedirler.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ilk otuz yılında “gelişme” her rejimin ana kaygısıydı. Üç büyük proje oldukça başarılı biçimde uygulamaya kondu: (i) Gelişmiş Batı’da refah devleti; (ii) Doğu’da Sovyetçilik; (iii) Asya, Afrika ve Latin Amerika’daki Bandung grubu bağlantısızlarının hızla modernleşmesi (‘kalkınmacılık’). Bu

projelerin üçü de kendi içine kapalı ulusal ekonomiler çerçevesi içinde ya da Doğu ve Güney ülkeleri örneğinde olduğu gibi, bu tür kendi içine kapalı ekonomiler inşa etmeyi amaçlayan ülkelerde gelişip serpildi. Bu projelerin dünya ekonomisiyle ilişkileri ('karşılıklı bağımlılık') farklıydı: Batı'nın gelişmiş ülkeleri örneğinde, Avrupa'nın inşası, Atlantikçilik; Güney ülkeleri örneğinde dünya ekonomisine 'pazarlık sonucu' açılma; Doğu ülkelerinin kısmi otarşisi. Söz konusu projeyi sürdüren toplumsal güçlerin niteliği açısından da farklıydılar (Batı'nın ulus-devletleri içinde emek ile sermayenin tarihi sosyal-demokrat uzlaşması; Güney'de Marksist ya da sosyalist görünümlü popülizm). Dahası, politik sistemlere göre de farklıydılar (örneğin, seçime dayalı çoğulculuk, tek parti devletleri). Tarihsel mirasların tartışmasız çeşitliliğine bağlı olan farklılıkların çokluğu ve gelir dağılımı açısından bazı ülkelerin daha çok, bazılarının ise daha az eşitlikçi olması, hedeflerin özünde aynı olmasını ortadan kaldırmaz: Ekonomik gelişme yoluyla maddi refah artışı ve ulusun dünya ölçeğinde güçlenmesi.

Savaş sonrası büyümenin otuz 'altın yılı' boyunca dünya ekonomisinin (ister teşvik edilmiş olsun, isterse de direnilmiş olsun) uluslararasılaşması, devletin modernleşmeyi yönetme kapasitesini adım adım aşındırırken sorunun yeni boyutları ortaya çıktı (örneğin, gezegen ölçeğinde çevrenin bozulması). 1968-1971'de dünya sistemi yapısal bir kriz evresine girdi ve bu evre günümüze dek sürmektedir. Kriz, Batı'daki büyümenin yavaş yavaş azalması, Sovyetçiliğin çökmesi, Üçüncü Dünya'nın bazı bölgelerinde ciddi gerilemeler ve dış borçlanmanın önlenemeyen artışıyla birlikte, yüksek oranda ve kalıcı işsizliğin yeniden ortaya çıkmasıyla kendini gösterdi. Buna karşılık, Doğu Asya hızlı bir ekonomik büyüme ye girdi.

Savaş-sonrası dönem (1945-1990) dünyanın değişik bölgeleri arasında ciddi çatışmalara sahne oldu: Batı-Doğu arasında Soğuk Savaş; Batı blokunun Bandung güçleriyle çatışmaları. Bununla birlikte, genel olarak bir ekonomik büyüme vardı ve kimi durumlarda

Doğu'da ve Güney'de daha hızlı olması gelişmiş ülkeleri yakalamanın mümkün olduğu fikrini güçlendiriyordu.

Aslında, dünya ekonomisinin güçlü bir şekilde büyümesi, sermayenin tekyanlı mantığının aleyhine genel anlamda yoksul uluslardan ve halk sınıflarından yana çıkmış olan politik gelişmelerin ürünüydü. "Patlama"nın (ya da patlamaların) (kısmi) açıklamalarında genel olarak ihmal ya da gözardı edilen bu olgu üzerinde ısrarla duruyorum. Faşizmin yenilgisi dünyanın tüm toplumları içindeki ve bu toplumların kendi aralarındaki güç ilişkilerini frenledi ve sınırladı.

Batı'da, kapitalizmin tüm tarihi boyunca hiç rastlanmamış bir şekilde, önemli ölçüde emekçi sınıfların yararına olan güç ilişkileri ortaya çıktı. Bu yeni güç ilişkileri, Fransız düzenleyici [devlet müdahaleci] ekolün "Fordizm" diye adlandırdığı (bu tartışmalı bir testittir, çünkü Fordizm Amerika Birleşik Devletleri'ne Roosevelt'in New Deal'inden önce ve ona karşıt olarak girmişti) ve emek ile sermaye arasındaki tarihsel bir uzlaşma olan "refah devleti"nin anlaşılmasında anahtar işlevi görür. Sermayenin -deyim yerindeyse, doğal olarak- emekle uzlaşma peşinde olduğunu ileri süren ve egemen olan analizlerde küçümşenen bu politik faktörün temel önemi üzerinde ısrarla durdum. Sovyetler Birliği'nin ve Çin Devrimi'nin zaferi, tarihsel sosyal-demokrat uzlaşmaya katılması için sermaye üzerinde baskı uygulamaya katkıda bulunduğu ölçüde Doğu ve Batı ülkelerinin gelişimine elverişli ulusal ve uluslararası koşullar yarattı. Bu gelişmelerin toplumsal doğasıyla -niçin sosyalisttirler, niçin değil?- ve tarihsel uzlaşmanın muhtemel çöküşü ve tükenmesiyle sonuçlanan iç çelişkilerin rolüyle ilgili tartışmalar, ABD askeri harcamalarının şiddetlendirdiği Batı-Doğu politik rekabetinin olumlu etkilerinden dikkatimizi uzaklaştırmamalıdır. Üçüncü Dünya'da ulusal kurtuluş hareketlerinin eşzamanlı yükselişi ve sömürgecilik-sonrası rejimlerin Doğu-Batı rekabetinden yararlanma yeteneği Güney'deki büyümeyi değişik biçimlerde destekledi.

Faşizme karşı zaferin sonucu olarak yükselen ve otuz altın yıl-

daki gelişmeyi destekleyen üç proje, sınıfların yaslandıkları sınıf ilişkilerine içkin sınırlamalarla adım adım kemirilmiştir: Sosyal-demokrat uzlaşmanın sınırlamaları; Sovyet burjuvazisinin ve Üçüncü Dünya burjuvalarının özlemleri. Ulusal ekonomik gelişmenin mantığını tahrip eden politikalarda ortaya çıkan ve daima büyüyen küreselleşme trendleriyle beslenen bu iç çelişkiler, 1980'lerin politik konjonktüründeki sert dönüşün kökeninde yatar. Yukarda kısaca belirtilen İkinci Dünya Savaşı sonrası üç projenin çöküşü, sermayenin dünya halklarına görece uygun yapılar içinde faaliyet göstermek zorunda kaldığı “savaş sonrası anti-faşist dönem” diye adlandırdığım döneme son verdi.

Geçmiş otuz yılın sonunda, tekyanlı sermaye mantığının yeniden inşasına uygun koşullar yeniden yaratıldı. Ancak, tekyanlı sermaye mantığı büyümeyi kendi kendine yaratamayacağı gibi gelişmeyi (tam istihdamla ve halk sınıflarından yana gelir dağılımıyla desteklenen güçlü büyüme) hiç yaratamaz. Bu mantık, özellikle yüksek mali gelir arayışına dayanarak, ülke içinde ve uluslararası planda, toplumsal sınıflar arasında eşitsiz gelir dağılımı yaratma eğilimindedir; bu da görece ekonomik durgunluğa katkıda bulunur. Tekyanlı sermaye mantığının deflasyonist etkisini yalnızca Marx ve Keynes anlamışlardı; bu ders, savaş sonrası yıllarda anti-faşist ruhun adım adım yok edilmesiyle birlikte unutulmuştur.

Çağdaş Toplum Krizde, Ancak Kapitalizm Henüz Krizde Değil

Eğer krizi çoğunluğun beklentilerinin sistemin mantığı tarafından yerine getirilememesi olarak tanımlarsak, çağdaş toplum açıkça krizdedir. İnsanlar tam istihdam, toplumsal hizmetlerin iyileştirilmesi ve toplumsal sınıf değiştirme imkânı gibi şeyler ister. Sermayenin tekyanlı mantığı ise işsizlik, yoksullaşma ve marjinalleşme yaratır. Uluslar bağımsızlık ve saygınlık ister; küresel sermaye

mantığı tersini yaratır. Bu süreçte, devletler ve hükümetler toplumsal ilişkilerin halk sınıflarından yana düzenlenmesini ve ulusal çıkarlarını uluslararası sahnede savunmalarını mümkün kılan meşruyetlerini kaybettiler. Hem Batı demokrasisi, hem Sovyetçilik (muhallifleri tarafından kaba biçimde “komünizm” olarak söz edilir) hem de Bandung’un ulusal popülizmi krizdedir. Bununla birlikte, “kapitalizmin krizi”nden söz etmek başka bir şeydir. Sermayenin mantığına karşıt toplumsal güçler, savaş sonrası anti-faşist yıllarda olduğu gibi bütünlüklü ve uygulanabilir karşı-projelere sahip oluncaya dek bu tanımın anlamı yoktur.

Savaş sonrası düzenin çöküşünün ardından ortaya çıkan politik güçler, sermayenin gelişim mantığının hizmetine çoktan girmişlerdir.

“Kriz yönetimi” adını verdiğim politikaları ayrıntılarıyla inceledim. Kapitalizm ve kriz bağdaşmaz değildir: Tam tersine; çünkü sermayenin mantığı zorunlu olarak kriz doğurur. Sermaye, kendi başına bırakıldığında, krizi yönetebilir ama ona çözüm bulamaz.

Kriz; kapitalist sömürü kârlarının, üretken kapasiteyi genişletebilecek mali olarak kârlı yeni pazarları yeterince bulamamasının sonucudur. Kriz yönetimi; 1930'larda olduğu gibi, mali sistemin kütleli ve ani çöküşünü önlemek amacıyla kısa vadeli sermaye fazlalığı için alternatif yeni yatırımlar bulmaktan ibarettir. Buna karşılık, çözüm, gelir dağılımını, tüketimi ve yatırım kararlarını etkileyecek şekilde oyun kurallarının değişmesini gerektirir; başka deyişle, özellikle kârlılık ölçütüne dayalı projeye alternatif bir toplumsal proje gerektirir. Sistem karşıtı toplumsal güçler, katıksız sermaye mantığının dışında ve bundan bağımsız kısıtlamaları sermayeye dayatıncaya kadar (ve dayatmadıkları sürece) krize çözüm olmayacaktır.

Ulusal hükümetlerin kriz yönetimi, sendikacılığın gücünü zayıflatmayı ve fiyatlarla ücretleri birbirinden ayırmayı ve serbest bırakmayı; kamu harcamalarını (özellikle yardımları ve toplumsal hizmetleri) azaltmayı; dış ticari işlemleri özelleştirmeyi ve serbest-

leştirmeyi hedefleyen düzensizleştirme politikalarıyla sürdürölür. Tüm hükümetler için talimat aynıdır ve bu talimat aynı muğlak ve aşırı dogmatizme dayanarak doğrulanır: Serbestleştirme, müdahaleciliğın bastırđı potansiyel inisiyatifleri serbest bırakır ve ekonomik büyüme motorunu yeniden işler hale getirir; en hızlı ve en eksiksiz liberalleşenlerin açık dünya pazarlarındaki rekabet gücü artacaktır. Ancak, Marx ve Keynes'in açıkça gösterdiği gibi, gelecekteki "sağlıklı" gelişmeyle ilgili içi boş vaatlerinee karşı bu tür liberalleşmeler ekonomiyi, uluslararası düzeyde yönetilemeyen, uzlaşmaz çelişkileri çoğaltan deflasyonist durgunluk döngülerinin tuzağına düşürecektir. Bu politikalar hangi temelde, hangi ölçütlerle değerdendirilir ya da yargılanır? Bunu kimse bilmiyor. Dahası, ekonomik mekanizmalarla ilgili önermeler kadar muğlak ve yanlış olan politik ve ideolojik önermelerle tercihin meşrulaştırılması güçlendirilir. Ekonomik liberalleşme politik demokrasinin eş anlamlısı olarak sunuldu ve bu politikalara yönelik her eleştirinin demokratik olarak kabul edilemez olduğuna inanıldı. Ekonomik liberalizmin nimetleri "şeffaflık" adına övüldü, devlet, tanımı gereğı, donuk alan olarak kabul edildi (demokratik devletin şeffaflık için en elverişli koşulları yarattığı bilmezden gelindi); aslında, "işletme mahremiyeti"yle korunan özel teşebbüsün -pek gerçek- donukluğunun sözü bile edilmedi. Oligopolün toplumsal ve ekonomik gerçeklikleri, özel sektörün kamu sektörüyle ayrıcalıklı ilişkisi ve çürüme bilimsel analiz konusu edilmez. Sanki aşikâr bir gerçekliğe dayanıyormuş gibi medya ve egemen söylem tarafından aralıksız tekrarlanan bu dogmatik köktencilik kadar aşırı bir ideolojik söyleme ender tanık olmuşuzdur.

Sermayenin küreselleşmesi, burada tanımladığımız gibi, bir kriz yönetimi rejimi gerektirir. Büyük miktarda kısa vadeli sermaye, ekonomik mekanizmaların katışıksız özel kârlılık ölçütlerine tabi olmasını gerektirir. Uluslararası sermaye hareketlerinin serbest bırakılması, mübadele oranlarının değışkenliği, yüksek faiz oranları, Amerikan ödeme dengesi açıkları, Üçüncü Dünya'nın borçlulu-

ğu ve özelleştirme son derece rasyonel bir dizi koşul oluşturur; bu da, küresel sermayeye, kütleli devalüasyon tehlikesinden kaçmak için spekülasyon mali kâr olanağı sunar. Mali sermaye hacmindeki aşırılığın boyutları hakkında fikir sahibi olmak için 3 bin milyar dolar civarında olan yıllık dünya ticaret miktarını 80 binle 100 bin milyar arasında, otuz misli fazla olan uluslararası sermaye dolaşımıyla karşılaştıralım. Okuru, bu kriz yönetme politikaları dizisinin rasyonelitesini titizlikle incelemeye davet ediyorum. Bunların, bu bakış açısından, son derece rasyonel ve etkili olduklarına dikkat çektim; çünkü, liberalleşme politikalarını eleştiren literatür, genellikle, her bir önlemi diğerlerinden soyutlayarak ele alıyor ve onları görünüşte saçma buluyor.

Kriz yönetimi perspektiflerinden bakıldığında uluslararası kurumlar Batı-Güney ve Batı-Doğu ilişkilerinin düzenlenmesinin hizmetindeki araçlardır. Bu bağlamda, IMF'nin ve Dünya Bankası'nın, hatta GATT'ın işlevi, serbest ticaret söyleminin ardında gizlenerek, egemen olan uluslararası oligopoller aracılığıyla pazar üzerindeki denetimin korunmasıdır. G7, bu kriz yönetim politikalarını koordine etmeye çalışmaktadır; ne krizin temel sorunlarına ne de ana partnerleri arasındaki çıkar çatışmalarına yönelmektedir.

Çözümler: Sınırlardan Kurtulmuş Liberalizm mi?

Özel kâr kuralının tartışmasız zaferinin yarattığı krizi yönetme taleplerine verilen öncelik bizi çözüme yaklaştırmaz. Tersine, her geçen gün çözümden biraz daha uzaklaşırız. Günümüzde 20 yaşında olan kriz 1960'ların sonunda ve 1970'lerin başında (birinci petrol şokundan önce), üretken yatırım düzeyindeki adım adım düşüş ve hâlâ artmaya devam eden aşırı mali sermaye büyümesiyle birlikte başlamıştır. Ekonomik durgunluğun inadını ve azmini görmezden gelen hükümetler, konjonktürel “durgunluk” ve “iyileşme”den söz etmeye devam ediyorlar; aslında, ekonomik liberaliz-

min zaferinin sonucu olan temel bir yapısal dengesizlikle karşı karşıyayız.

Bu dengesizliğin sonucu olan toplumsal felâket dünyanın her bölgesini etkiledi. Gelişmiş merkezlerde kalıcı işsizlikle kendini gösterirken; çevrelerde ekonomik büyümenin engellenmesi ve yoksullaşmanın şiddetlenmesi, toplumsal gerileme olarak ortaya çıktı. Küresel düzeyde, gezegenin geleceğini kurtarmak için alınması gereken önlemler feda edilmiştir. Bununla birlikte, egemen söylem ideolojisi tüm bu felâketleri, gelişmeyi yeniden başlatmanın gerektirdiği geçici önlemler olarak sunmaktadır. Gerçekte, kâr yasasına tekyanlı bağımlılık ülkeleri deflasyonist döngülerin içine kaçınılmaz olarak çeker; tek başına kurtuluş olanağı bırakmaz. Yenilgi geldiğinde bu daima sermayenin tekyanlı mantığının dışındaki bir şokun ürünüdür. Gelirin yeniden dağılımının sağlanması için toplumsal ilişkilerin değişmesi, savaş hazırlıkları ya da sömürgeci yayılmaya coğrafi açılım teknolojik çaplanma dalgasını sürdürebilecek ekonomik yayılmayı yenilemeye elverişli koşulları yaratır. Anti-faşist zafere eşlik eden, emekçi sınıfların konumunun güçlenmesi de, bu şekilde, savaş sonrası seri üretim endüstrilerinin yayılma koşullarını yaratmıştı. Savaş sonrası Fordist rejimleri bu yenilik dalgası bakımından açıklayan yaygın yorumlar nedenselliğin yönünü tersine çevirir. Bunu, kapitalizmin doğal durgunluk eğiliminin üstesinden tarihsel olarak gelmesi olarak açıklayan Paul Sweezy ve diğerlerinin (azınlık) görüşünü ben de paylaşıyorum.

“Sınırlardan kurtulmuş liberalizm” politikaları izleyerek krizden kaçamayız. Bu bir ütopyadır; birikim yasalarına indirgenmiş olan ve özellikle sermayenin katı mantığının yönetimindeki katıksız bir kapitalizmin değişmez ideolojik bakış açısını aşırı biçimde ifade ettiğinden, bu ütopya, kapitalizmin tarihi boyunca azimle desteklenmiştir.

Tam bir liberalizm asla var olmadı; var olmasının politik koşullarını yakınladığı tarihsel anlar ise hep kısa sürdü. Bu nedenle, aşırı liberalizm politik ve toplumsal ilişkileri kontrol altına alacak, sı-

nırlayacak ya da değiştirecek bir politik tepkiyi zorunlu olarak üretir; böylece, yeni bir yayılma evresinin ya da savaşın koşullarını yaratır. Liberalizm ideologları bunu anlamaktan yoksundurlar.

Savaş sonrası yayılma, anti-faşist zafer temelinde kurulmuş toplumsal sistemlerin sunduğu olanaklar tükenene kadar kırk yıl sürdü. Liberal ütopya projesi kısa sürede bizi felâkete götürdü.

Milliyetçilik

Ütopik liberal projeler kurma çabaları her zaman karşı çıkan politik tepkiler yarattı. Bu tepkiler krizi çözmekte potansiyel olarak etkili, bütünlüklü ve sistemli karşı-proje biçimini ender olarak aldı. Başlangıçta bunlar hemen hemen her zaman kendiliğinden, kısmi, çelişkili ve hatta çatışmalıydı. Günümüzde, temelden uluslararasılaşmış küresel bir sistemde aldıkları biçim itibarıyla bu tepkiler korumacı olarak nitelenebilir: Sınırlandırma kısmi kapatılması; sermaye hareketlerinin kontrolü; ülke içindeki endüstrileri ve ulusal mülkiyeti koruma önlemleri; kimi durumlarda emek ile sermaye arasındaki toplumsal sözleşmenin geri gelmesi; ve devlet müdahalesinin restorasyonu.

Bu tür tepkiler milliyetçilik söyleminin canlanmasından meşruluk bulurlar. Milliyetçilik ise kolaylıkla şovenizm halini alır; görece güçlüyse saldırganlaşır, zayıfsa savunmada kalır.

Liberal teorik söylemin ileri sürdüğü gibi milliyetçi politikalar her koşulda etkisiz değildir. Asya, bugüne dek genel krizden kaçabilmişse ve yüksek büyüme oranlarına Japonya, Kore ve Tayvan'da rastlanıyorsa, Çin'de ve Güneydoğu Asya'da büyüme az da olsa hızlanmışsa, bu istisnayı nasıl açıklamalı? Bunun nedenleri kuşkusuz sayısız ve karmaşıktır; insanlığın yarısından çoğunun yaşadığı bu bölgedeki bir ülkeden diğerine değişir. Olası her açıklama yolu denenmiştir; Konfüçyüsçülükla ilgili tartışmalarda görüldüğü gibi, gerçek ya da hayali kültürel unsurlara baş köşeyi veren

açıklamalar bile mevcuttur. Söz konusu tüm ülkelerin, yukarda belirtilen korumacı ve devletçi anlamda güçlü ekonomik milliyetçiliklerin belirlediği politikaları değişik düzeylerde benimsemiş olmasına dikkat çekiyorum yalnızca. Bunlar, AT ülkeleri, ABD, Latin Amerika ya da Afrika gibi liberalizmin politik öğütlerine uymamışlardır. Bunlar -gelişmiş bir kapitalist ülke olan Japonya, hızlı inşa sürecindeki Kore, Deng Xiaoping Çin'inin pazar sosyalizmi ya da Güneydoğu Asya ve Hint yarımadasının daha fazla entegre olmuş Üçüncü Dünya kapitalist ülkeleri- aslında tersini yaptılar.

Az çok aynı olan başlangıçtaki gelişme düzeylerinden yola çıkarak, korumacılığa ve devletçiliğe yönelik milliyetçi politikaların sistematik ve bütünlüklü olduğu düzeyle uyum içerisinde, kayda değer sonuçlar elde edildi. Nasıl oldu da bu ülkeler bu tür politikalar seçebildiler ve uygulayabildiler? Amerika Birleşik Devletleri'nin bölgedeki jeostratejik kaygıları (anti-komünist haçlı seferine katkılarından dolayı Japonya, Kore, Tayvan ve Güneydoğu Asya'ya yapılan destekler istisnaidir), ihracat sorunları karşısında iç pazarların açılımının her zaman tercih edildiği Çin ve Hindistan gibi kıtasal ülkelerin devasa boyutu (Brezilya ve yeni Rusya gibi diğer geniş ülkeler geniş iç pazarlarını kendi yararlarına harekete geçirmekte isteksiz ya da başarısız olmuşlardır) ve toplumsal yapıların özellikleriyle (Çin'in Hindistan'dan daha başarılı olması, elbette, sonraki ekonomik büyümenin temellerini atmış olan dev toplumsal dönüşümü Maoizmin harekete geçirmiş olmasına bağlıdır) ilgili karmaşık nedenler vardır; başka (kültürel) nedenler de olabilir. Bölgedeki hiçbir ülke, Hindistan'ın teşkil ettiği nitelikli istisna hariç, demokrasiye özel olarak saygılı değildir. Japonya çoğulcu bir Batı ülkesinden çok tek partili politik modele benzemektedir, Doğu ve Güneydoğu Asya'nın tüm rejimlerinin otoriter olduğu söylenebilir.

Bu milliyetçi uygulamalar Asya bölgesini kesin olarak koruyabilir mi? Bunu söylemek güç. Japonya ve belki de Doğu ve Güneydoğu Asya'nın orta boy ülkeleri tehdit edilebilir. Hindistan, ekono-

mik istikrarı tehdit eden bir politik kriz içindedir. Çin; Kore-Tayvan-Hong Kong modelinden etkilenen güney eyaletlerinin ulusal bütünlüğü tehlikeye atmasını önleyebilirse, potansiyel bir istisna olarak kalır. (Alternatif bir politika bu eyaletlerin büyümesini ülkenin iç kesimlerinin büyümesine doğru yönleltebilir.) Ancak, iç bölgelere doğru büyüyen ekonomik istila Asya'ya, dünyanın geri kalanıyla kıyaslandığında görece bir özerklik tanır. Bu, "Asya mucizesi"nin sürmesine uygun bir faktör yaratır.

Ancak, Asya'da milliyetçilik ekonomik büyüme anlamında (yoksa, toplumsal adalet ya da demokratikleşmede değil) olumlu sonuçlar yaratmış olsa da, krizin etkilediği dünyanın diğer bölgelerinde durum böyle değildir.

Anti-demokratik Gerileme Tehlikeleri:

Etnik Saldırı, Köktendincilik ve Neo-faşizm

Latin Amerika'da, Afrika Aşağı-Sahra'sında ve Arap dünyasında Bandung yıllarının kalkınmacı milliyetçiliği geçmişte kalmıştır. Ricat, bu politikaların ötesine götürecek bir yol sağlamamıştır. Tersine, ciddi gerilemelerle sonuçlanmıştır. Ulusa yönelik etnik saldırıyı (Doğu Avrupa ve eski SSCB'de olduğu gibi) ve köktendincilik yanlısı hareketlerini (özellikle İslami, aynı zamanda da Hindu) bu gerilemenin tezahürleri olarak yorumlayabileceğimiz kanısındayım. Devletlerin ve toplumların demokratikleşme yolunu açmaktan ve olumlu bir milliyetçiliğin ve bölgesel işbirliğinin canlanmasını sağlamaktan uzak olan bu döngüler güçsüz ülkelerde bir tür neo-faşizm olasılığını artırır.

Latin Amerika'da demokratik güçler daha güçlü gözüktüğünden tepkiler muhtemelen daha az olumsuzdur. Ancak onlar, burada ve başka yerde, sağlıklı bir milliyetçilik dozu (yani, liberal ütopyanın kutuplaştırıcı kapitalist küreselleşmesinin inkârı) ve bölgesel işbirliği anlaşmasını zorunlu olarak içerecek daha bütünlüklü bir

toplumsal ilerleme projesi telaffuz edebilirler mi?

Avrupa'da, liberal Avrupa projesine tepki olarak milliyetçiliğe dönüş olasılığını dışlayamayız. Bu proje, ortak pazar fikrine indirgendiğinde kendi içinde ölümcül olabilecek bir çelişki taşır. Avrupa ekonomik entegrasyonu, emek ile sermaye arasında yeni bir toplumsal sözleşmeye dayanan politik entegrasyonla tamamlanmadıkça geri dönüşsüz olamaz; böyle bir politik entegrasyon ancak tüm Avrupa çapında bütünlüklü bir sol tarafından meydana getirilebilir. Sağın yürürlüğe koyduğu Avrupa projesi günümüzde görünür biçimde suya düşme tehlikesi içindedir; tabi eğer milliyetçi infialin gücüyle şu anda infilak etmekte değilse. Bir Alman Avrupa da soruna çözüm sunmaz. Ancak, faşizmin yeniden canlanmasını teşvik eden bu sağ kanat milliyetçilikleri zaman içerisinde ilerici toplumsal canlanmaya yol açacaktır. Geniş ölçüde liberalizm ilkelere bağlı kalan bir sistem içinde faaliyet göstermek, kıtayı geriletici bir ekonomik, politik ve ideolojik döngüye hapseden sürekli bir etki/tepki döngüsü varsayar. Bu, bölge ekonomilerinin eriştikleri verili küreselleşme düzeyinde, krize etkili bir yanıt oluşturmaz. Doğu Avrupa'da ve eski Sovyetler Birliği'nde ise milliyetçiliklerin ve alt-milliyetçiliklerin yükselişinin toplumları içine sürüklediği açmazlar daha da dramatiktir.

Amerika Birleşik Devletleri'nde, Avrupa'da, eski Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği'nde, Latin Amerika'da, Afrika ve Ortadoğu'da yerleşik iktidarlar, öncelikle, ekonomik krizin ürünü olan politik krizin yönetimiyle ilgilendiler. Ancak, politik kriz yönetimi, uzun vadeli çözüm getirmede ekonomik kriz yönetiminden daha etkili değildir. Politik krizi 'kaos' olarak niteledim: AB'nin ve olası bileşimlerinin açmazı; Doğu Avrupa ve eski Sovyetler Birliği'nde dramatik kaos ve kopma; ve Üçüncü Dünya'da çok sayıda toplumun çöküşü. Bu kaosun politik yönetimi kısa vadeli *realpolitik* olumsuz uygulamalara, faşizme yol açan milliyetçiliklerin, kültüralizmlerin, ırkçılıkların ve etnikliklerin manipüle edilmesine dayanır. Doğu Avrupa'da, Latin Amerika'da, Afrika ve Ortadoğu'da bu po-

litikalar, bölgesel güçleri zayıflatarak ve söz konusu toplumlarda ilerici rönesans olasılıklarını azaltarak kısa vadeli avantajlar elde etme umuduyla yangına körükle gitmekten ibarettir. Bu düşünceyle, kriz yönetme politikalarını, özellikle Yugoslavya, Etyopya, Doğu Avrupa, Afrika ve Ortadoğu'yu etkileyen askeri (düşük yoğunluklu savaş) ve politik boyutları bakımından eleştirel bir yeniden okumayı önerdim.

Demokratikleşmenin yükselmekte olduğunu ileri süren egemen söylemin hedeflerine hizmet etmekten uzak olan ekonomik ve politik kriz yönetimi her yerde anti-demokratik gerilemeyi güçlendirdi. Karl Polanyi'nin *Büyük Dönüşüm* adlı analizinde (1944) gösterdiği gibi liberalizm faşizm riski doğurur. Polanyi bu eserinde çağdaşlarını, anti-faşizmin zaferinin ve Birinci Dünya Savaşı sonunu izleyen dönemi niteleyen ütopyacı liberal politikaların reddinin yeni bir ekonomik yayılmanın koşullarını yaratabileceğini kavramaya çağırırdı. Günümüzde unutulmuş olan bu ders şiddetle hatırlanmalıdır. Neo-liberal küreselleşmenin mantığından kesin olarak kopmadan krizden ve faşizme doğru gerileme riskinden kaçamayız.

Tarih tekerrür etmez; en azından aynı biçimde tekerrür etmez. "Faşizm" terimi, bizim dönemimizden farklı olan bir başka dönemin deneyiminden yanlış kullanılabilecek yananamlar taşır. Bununla birlikte, neo-faşizm -ben böyle adlandıracağım- faşist atalarının anti-demokratik özelliklerini ve ortak yöntemlerini paylaşmaktadır. Merkezdeki gelişmiş ülkelerde, büyük sermayeyi destekleyen politikaları tekyanlı olarak dayatan (ve bu şekilde, safça kabul edildiği gibi, çok vitesli bir ekonomi biçiminde krizi ve marjinalleşme yönetimini sürdüren) merkez dışı hareketlerin (örneğin ırkçılık) savunduğu gibi zor kullanma biçimini almaz. Ancak burada bile, her türlü gerçek içerikten yoksun ve manipüle edilen seçime dayalı demokrasi biçimlerinin korunması yoluyla yakın gözlemden bağımsız milliyetçi faşizmin ve şovenizmin eski modellerine doğru kayma olasıdır. Faşizmin yeniden canlandırılması tehlikesi küçümsememelidir. P.G. Casanova'nın doğru tanımıyla "küresel sömür-

gecilik” diye adlandırdığı bölgede yer alan çevre ülkelerinde neo-faşizm ne kadar acımasızsa bu ülkeler de o kadar zayıf ve umutsuzdur. Etnik temizlik ve devletlerin parçalanması, bölgesel birlik adına varlıklarını sürdüren terörist diktatörlükler, toplumlarının küreselleşmiş ekonomiye boyun eğmesine direnemeyen yerel güçlerin aldığı biçimdir. Bu uygulamalar, bu halkların egemen dünya sermayesi tarafından sömürülmesine uygun düzen görünümünü sürdürebilir ve bu nedenle, dış güçler tarafından destek görür.

Bir Karşı-Proje Üzerine Düşünceler:

Bazı Temel Önergeler

Ne liberal inat ne de neo-faşist red mantığı cehennemi kriz-kaos döngüsünden kaçış imkânı sunar.

Polanyi’nin “Büyük Dönüşüm”deki dersleri öğrenilinceye kadar bu meydan okumalara etkili bir cevap olası değildir. Tarih, bazı üniversite profesörlerinin sandığı gibi, yanılmaz yasalarca biçimlendirilmiyor. Tarih, bu yasaların etkisine yönelik toplumsal tepkilerin ürünüdür; buna karşılık, yasalar, ekonomik yasaların içinde hareket ettikleri çerçevenin toplumsal ilişkilerini tanımlar. Tarih, gerçekte, sermaye birikiminin özünde bulunan herhangi bir mantıktan daha fazla tarihi şekillendiren ekonomik yasaların (söz konusu bağlamda, kapitalist kârlılık yasalarının) tekyanlı ve mutlak gereklerine toplumu boyun eğdirmeye karşı duran örgütlü, bütünlüklü ve etkili reddedişin sistem-karşıtı gücüdür. Bu güçler, ekonomik ve toplumsal örgütlenmeye dayattıkları kurumsal çerçeve içindeki yayılmanın biçimini ve olanaklarını belirler.

Burada savunulan yöntem, krizden kurtulmanın hazır yöntemlerini formüle etmemizi sağlamaz. Çözümler, etkileri öngörülemeyen mücadelelerden kaynaklanan toplumsal ve politik güç ilişkilerinin sonucu olarak ortaya çıkar. Bununla birlikte, bütünlüklü ve uygulanabilir karşı-projeler üzerine düşünceler sunabiliriz. Böyle-

likle, toplumsal hareketlerin yanlış (neo-faşist) çözümlerin açmazına batmasını önleyebiliriz. Kendimi, bu tür düşünceler içeren bazı temel önermelerle sınırlandırıyorum.

Dünya tek bir pazar gibi yönetilemese de; ve (devletçilik-karşıtı ideologların inandığı gibi) pazarın varsayılan yasalarına tekyanlı itaati güçlendirmek amacıyla ideolojik ve politik müdahale ortadan kaldırılamasa da, küreselleşme olgusu ne görmezden gelinebilir ne de inkâr edilebilir. Tarihin akışı içinde saati geriye işletmek olanaksızdır. Ekonomik, politik ve kültürel faaliyetlerde kendi içine kapalı ulus-devletin merkezi konumu işgal ettiği savaş-sonrası ekonomik büyüme modeline geri dönüş, ekonomik ve diğer alanlarda iler tutar yanı olmayan gerilemeler gerektirir. Evrimci yörüngenin tersine döndürülemez doğasını reddeden, geriye dönük ideolojilerin, kaçış ve kurtuluş sunma iddiasındayken kaçınılmaz olarak faşizmin işleyişini hatırlatmasının nedeni budur. Bunlar aldatmacaya ve yalana dayanır; demokrasi yerine otoriter bir yönetim geçirmeden faaliyet gösterememelerinin nedeni budur. Bunlar, toplumları sahte sorunlar üzerinde -örneğin, etnik temizlik, dinin sözümona yasalarına itaat- seferber etmek ve bu sahte davaları terör yoluyla diktatörlüklerini dayatma aracı olarak kullanmak zorundadırlar.

Dolayısıyla, meydan okuma, toplumsal partnerlerin (ekonominin rekabete elverişli çeşitli sektörlerinde çalışanlar) ve ulusal partnerlerin (baskın merkezler, orta güçler, endüstrileşmiş çevreler, marjinalleşmiş Dördüncü Dünya) küresel sermaye karşısındaki güç eşitsizlikleri ile küreselleşmenin gerektirdiği bağımlılığı uzlaştırmaktan ibarettir. İzin verirsiniz açıkça ortada olan bazı sıradan şeylerle başlayalım: Dünya hem birleşmiştir hem de çeşitlidir. Ancak çeşitlilik yalnızca -hatta esas olarak- kültürel değildir. Kültürel çeşitliliğe vurgu yapmak, dünya kapitalizminin ekonomik hiyerarşisindeki belli başlı konum farklılıklarına ikincil önem vermektir. Soruna saldırmaya başlamamız gereken nokta bu ekonomik düzeydir. Bu farklılıklar yalnızca (duruma göre kültürel olarak farklı olan ya da olmayan) halklar arasındaki eşitsizliklerde ortaya çık-

maz, sınıflar ve toplumsal gruplar arasında da görülür. Dünyanın yoksul ve güçsüzlerinin -çevre halkları ile merkez ve çevrelerdeki tüm ülkelerin ezilen toplumsal sınıfları- konumunu güçlendirmek dışında krize çözüm yoktur. Başka deyişle, küresel sömürgecilikten ve liberal mitlerden kaçış neo-faşist hayallerin reddini içerir. Bu ilkeler, hümanist, evrensel, demokratik, eşitsizliğe değil farklılığa saygılı bir karşı-proje inşasıyla ilgili anlamlı düşüncelerin çıkış noktasını oluşturur.

Ezilen halk ve sınıflara üretime katılım koşullarında iyileşme ve daha iyi yaşam koşullarına erişme olanağı sunacak şekilde, tartışmalı bağımlılıkların düzenlenebileceği bir çerçeve olarak dünyanın çokmerkezli inşasını önermiştim. Bu proje, özellikle küçük ve orta ölçekli devletler söz konusu olduğunda, ulus-devlet düzeyinde eylemden bölgesel politik ve ekonomik örgütlenmelere doğru -bölgeler arasında kolektif tartışmalarla- harekete geçmemizi gerektirir.

Okur, bu öneriye destek olarak geliştirdiğim daha ayrıntılı argümanlara başvurmalıdır. Biz burada, iktidar ilişkilerinin şu anki çerçevesine dahil olandan farklı, yeni bir bölgesellik kavramıyla ilgilenmekteyiz. Şu anki çerçeve, kutuplaştırıcı modernleştirmenin aktarım kayışı olarak inşa edilmiştir; buna uygun olarak, çevresel bölgeler “küresel sömürgecilik”in sorumluluklarını paylaşan ege-men merkezlere bağlıdır. NAFTA (Mexico’yu Amerika Birleşik Devletleri’ne ve Kanada’ya bağlayan Kuzey Amerikan Serbest Ticaret Bölgesi), Lomé Anlaşması (AB-ACP), yen bölgesi (Japonya ve Güneydoğu Asya) ve öneri düzeyindeki Pasifik Bölgesi (Amerika Birleşik Devletleri, Japonya, Avustralya ve Pasifik kıyısı ülkeleri) gelişme eksikliğini azaltma amaçlarına uygun olmayan neo-emperyalist konseptlerdir. Ortak bölgesel pazarlar (Latin Amerika’da Mercosur, Batı Afrika’da ECOWAS ve Doğu ve Güney Afrika’da PTA) ve Soğuk Savaş’tan miras kalan politik örgütlenmeler (Güneydoğu Asya’da ASEAN), başka bir yerde (*Regionalization in the Third World*)

Bölgeselleşmeyle ilgili bu uygunsuz bakış açılarının tersine, bölgesel ve küresel ölçeklerde, özellikle sermaye pazarları ve parasal sistemler alanında eşzamanlı olarak uygulanan bir yeniden inşadan yana argümanlar geliştirdim. Burada sonuçlarımın bazı özetlerini sunmakla yetiniyorum:

(1) Yeni Dünya Ticaret Örgütü'nü GATT'ın ardılı olarak değil, yer-yüzünün önemli doğal kaynaklarını kullanma hakkını ve hammadde fiyatlarını (şu terimi kullanabilir miyim?) planlamakla görevli bir kurum olarak tasarlamak gerekli olacaktır; yoksa, çevre söylemi, tüm insanlığın ve özellikle çevre halklarının çıkarlarına karşı manipüle edilen demagojik bir retorik olarak kalır. Dünya Ticaret Örgütü endüstri ürünlerinde bölgeler arası ticaret hedeflerini planlama sorumluluğunu da üstlenmelidir; genel rekabetliliği, mahrumiyet bölgeleri yararına dağıtım ölçütleriyle ve mahrumiyet içindeki emekçilerin gelirlerinin düzelmesini sağlayacak koşulların yaratılmasıyla uyumlu kılmalıdır.

(2) Küresel pazarın en yoksul ülkelere en zengin ülkelere doğru mali transferleri desteklediği ve Amerika Birleşik Devletleri'nin dış ödeme açıklarını sürdürmesine imkân verecek şekilde, aşırı tasarrufları bu ülkeye yönlendirdiği gerçeğini dikkate alarak, mali fazlalıkları çevrelerdeki üretken yatırımlara doğru yönlendirmek üzere organize sermaye pazarı mekanizmalarını yerli yerine koymak gerekir.

(3) İşlevsiz hale gelmiş olan uluslararası para sistemini yeniden düşünmek ve değişken mübadele oranları ve tek mübadele ölçüsü olan doların yerine bölgesel para sistemlerini eklemlen bir sistemi (hem Avrupa para birimini hem de Üçüncü Dünya'nın geniş bölgelerinin her birinin ve eski SSCB'nin bölgesel paralarını kapsayacak şekilde), mübadele oranlarının görece istikrarını garanti edecek ve yukarıda önerilen sermaye pazarlarının işleyişini güçlendirecek şekilde yerleştirmek gerekir. Bunu, IMF'nin bir dünya merkez bankasına dönüştürülmesine alternatif olarak öneriyorum; küresel sermaye pazarlarının kutuplaştırıcı eğilimleri ışığında, böyle bir dönüşümün hem ütöpik hem de tehlikeli olacağından yola çıkıyorum.

Önerilen bölgelerin işleyiş ve hedefleri ayrıcalıklı ekonomik

entegrasyon uzamlarıyla sınırlı değildir. Bunlar, yoksun sınıfların ve alt-bölgelerin toplumsal konumunu kolektif olarak güçlendirme-yi teşvik edecek politik uzamlar olarak da hizmet etmelidir. Bu bölgeselleşme, Üçüncü Dünya'nın kıtalarıyla sınırlanmaalıdır, Avrupa uzamlarından da yararlanmalıdır.

Küreselleşme ile yerel ve bölgesel özerklik (ben buna, yeni meydan okumalara karşılık olarak “bütünlüklü bağlantısızlık” adını verdim) arasındaki bu tür bir uzlaşma perspektifi, “gelişmeye yardım” kavramının ve BM sisteminin demokratikleştirilmesinin ciddi olarak gözden geçirilmesini gerektirir; böylelikle, (bölgesel yeniden inşa çerçevesinde bölgesel ve ulusal güvenlik önlemlerinin kolaylaştırdığı) silahsızlanma hedeflerinin uygulanmasında da kullanılabilir. BM (dünyanın doğal kaynaklarının yönetimiyle yakından ilişkili) bir dünya vergilendirme sistemi yerleştirmeyi başarabilir ve kendi örgütlenmesini, evrenselliğin gereklerini (bireysel haklar, halkların kolektif hakları, politik ve toplumsal haklar) tarihsel ve kültürel mirasımızın çeşitliliğiyle uzlaştırabilecek bir dünya parlamentosuna sahip, devletlerarası ilişkiler sistemi olarak tamamlayabilir.

Öncelikle ulus-devlet düzeyinde kesin bir biçim alan gerekli reformları uygulamaya muktedir toplumsal güçler olmadan bu projeler toplamının gerçekleşme şansının olmadığı gayet iyi anlaşılmıştır; çünkü küresel liberalleşme ve kutuplaşmanın dayattığı yapılar içinde reform olanağı yoktur.

VI

Küreselleşmenin Tehditleri

Avrupa Örneği

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönem Batı Avrupa'nın iyi dönemlerinden biriydi. Birkaç on yılda bölge ülkeleri 1913'ten beri kaybettikleri toprağı yeniden ele geçirdiler ve iki savaştan da kazançlı çıkmış tek ülke olan Amerika Birleşik Devletleri'ne yetiştiler. Geçmişten gelen ulusal kinler yok olurken yeni bir kuşak ve yeni bir Avrupalılık anlayışı gelişti. Bu bağlamda, Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun (AET) adım adım inşasının gerçekten kimi yararları olmuştur; AET'nin bilançosu tartışmasız olumludur. Ancak, sonra kriz patlak verdi: Tarihte eş benzeri görülmemiş yüksek büyüme oranları gittikçe yok oldu; düzenli biçimde yükselen yaşam standartları artık güvenilir değildi; ve otuz yıl boyunca sahneyi terk etmiş olan işsizlik, aniden, kütleli olarak ve uzun süreli bir biçimde sahneye yeniden çıktı. Şimdi, kendi başarısından büyülenmiş ve doğuya yayılma telaşı içindeki bir Avrupa Birliği karşı karşıya olduğu yeni tehditleri göğüsleyebilecek midir? Eğer göğüsleyebilirse, bunu hangi koşullarda yapabilir?

Savaş Sonrası Avrupası'nda Ekonomik Topluluk

Projesinde Siyasal Tamamlayıcılık Yokluğu

1. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, tüm Avrupa halklarının karşısında hem sağlam temelleri olan hem de yanıltıcı her türden korkuyla dolu devasa tehditler vardı.

Avrupa ikiye bölünmüştü. Ama ortak imgelemde her bir parça diğerini tehdit ediyor gözüксе de, askeri saldırganlık riski kesinlikle yoktu.

Savaş sonrası dönemin bir barış dönemi olacağı belliydi. Sık sık ileri sürüldüğü gibi yalnızca Amerikan nükleer koruyuculuğuna ve süper güçlerin korku dengesine bağlı bir barış değildi bu. Aslında, askeri denge o dönemde oldukça geç gerçekleştiğinden —1970 yılı civarında— yeniden inşa bu yaklaşık yirmi yılda tamamlanmıştı ve ortaya çıkan Avrupa mucizesinin modası geçmeye başlamıştı bile (artık çok dikkat çekmiyordu). Bu dönemde, kimileri Amerikan askeri korumasına bile gerek duymadı.

Sovyet rejiminin Batı Avrupa'yı istila etme niyeti olsaydı bu çok önceden belli olurdu. Gerçekte, Sovyet rejimi 1917 sonrası hemen benimsediği, kuşatılmış bir ülkenin savunmacı tavrını asla terk etmedi. Kuşkusuz büyük bir sosyalist demokrat olmayan, ancak Hitler gibi deli de olmayan Stalin'in istediği tek şey koruyucu bir tampondu; tabii ki bu tampon askeri stratejinin modası geçmiş terimleriyle tasarlanmıştı.

Amerika Birleşik Devletleri de, kendi açısından, muhtemel bir gerilemeyi adım adım bir süreç olarak düşündü; o da askeri saldırı tehlikelerinin farkındaydı. Amerika'nın hâlâ gayet iyi bildiği dünya hegemonyası vizyonu Hitler'in çılgın ve canice yöntemlerinden kaynaklanmaz! Bu nedenle, Sovyetler Birliği'nin 1945-1947 arasında Yunan komünistlerinden desteğini çekmesinde ya da Washington'un 1956 yılında Macaristan'a müdahaleden kaçınmasında şaşırtıcı bir şey yoktu. Kendilerini Moskova'nın vesayetinden kurtaran ülkeler —1948'de Yugoslavya, 1960 sonrasında Arnavutluk—

bunu Batı'nın desteği, hatta aşırı bir sempatisi olmadan yaptılar.

Ancak, savaş riski yoktu ama devrim tehlikesi de mi yoktu? Bu, en azından Fransa ve İtalya'da, fikir ayrılıklarının olduğu iki kamptan insanların düşündüğü şeydi ve tarih bunun iki taraf için de bir yanılsama olduğunu gösterdi. Elbette, eğer yeniden inşa başarılı olmak yerine yerinde saysaydı, Avrupa halklarının nasıl tepki göstereceğini kimse söyleyemezdi. Her şeye rağmen hâlâ anti-faşist ruhla ve iki savaş arası rejimlerin küçümseyici anılarıyla doluydular, bu nedenle, Doğu'daki sosyalist inşaaanın muzaffer başlangıcı olarak sunulan şeye destek vermemeleri muhtemel miydi? Ben kuşkuluyum. Ve, bu yönde hareket etselerdi, yerel tutucu güçlerin ve Amerikan ordularının bir *oldu bittiyi* kabul edeceklerinden de kuşkuluyum. (Bu güçlerin bunu kabul etmediklerini ve seçimle bile olsa bir Komünist zaferine *darbeyle* karşılık vermeyi planladıklarını gizli anlaşmalarından biliyoruz.) Moskova, sosyalizm anlayışını tehdit edebilecek böylesi bir armağandan tamamen huzursuz olmuş olmalıdır. Neyse; tüm bu hayalci varsayımlara daha fazla yoğunlaşmak gerektiğini düşünmüyorum. Avrupa'nın yeniden inşasının niçin hızla ilerlemediğinin ve tehdidin farkına varan Amerika Birleşik Devletleri'nin niçin Marshall Planı'yla yardım ettiğinin nedeni yoktur.

Savaş sonrası tüm Avrupa kamuoyunu rahatsız eden —önemini bugün unutmaya başladığımız— diğer bir şey ise Almanya'nın sanayi ve askeri gücünün canlanmasından duyulan korkuydu. Tampon bölge isteyen Stalin bunu cesaretle kabullenmişti. İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri'nin kuyruğunda sürekli ve koşulsuz bir ittifakı tercih etti. Büyük güç konumu artık geçmişte kalmış olan Fransa, Almanya'nın potansiyel tehdidi karşısında özellikle hassastı. Bunun nasıl üstesinden gelebilirdi? Almanya'yı parçalamak gibi bir düşünce bir an için oluşmuşsa da bu düşünce kısa sürede terk edildi. Bağımlı bir müttefik olarak boyun eğen De Gaulle'ün Amerikan himayesi karşısındaki duyguları karmaşıktı. Diğer yandan, Moskova'yla girilecek bir ittifak Komünizmin konumunu

güçlendirme riski taşıyordu. Yolu zorla açan yeni fikir, Almanya'yı Avrupa'nın inşası amacına dahil ederek tarafsızlaştırmaktı. Bu fikir, demokrasiyi Ren'in doğusunda güçlendirme ve Amerikan hegemonyasının gerektirdiği açık pazar sorunuyla da uyuydu. İki savaş arası Avrupa'nın, fiilen otarşik olmasa da güçlü korumacı eğilimlerine son vermek amacıyla Marshall Planı, tam bir açılımın başlangıcı olarak, Avrupa içindeki ticaretin yoğunlaşmasını desteklemeyi amaçladı. Bu, yarım yüzyıl sonra Doğu Avrupa *karşısında* yapılan tercihin tam karşıtıydı, Doğu Avrupa ülkelerinden esinlenen Batı güçleri, (resmi adı, elbette, Karşılıklı Ekonomik Yardım Birliği olan) Comecon içinde oluşmuş karşılıklı bağımlılığı bozmak için müdahale ettiler; ne var ki bu müdahale Doğu'daki yenisinden inşayı olumsuz etkiledi.

Avrupa Topluluğu projesi, belirttiğimiz savaş sonrası atmosferde doğdu. Olayların daha sonraki gelişimini anlamak için bunu hatırlamak gereklidir.

2- Tarihsel bir ayrıntı olarak, Avrupa projesinin ilk ifadesini 1951 yılında Kömür ve Çelik Topluluğu'nun (KÇT; Coal and Steel Community, ECSC) kurulmasında bulduğunu biliyoruz. Bu, Almanya'nın asker-sanayi kompleksinin canlanmasından Fransızların duyduğu korkuya Jean Monnet'nin yanıtıydı: Ren boyunca uzanan sanayi Avrupa'nın inşasına dahil edilebilecekti. Diğer yandan, Bundeswehr'i (Avrupa Savunma Topluluğu'nun koruması altında) bir Avrupa ordusuna dahil ederek etkisizleştirmek için paralel bir proje 1954 yılında berbat edildi. Yeniden inşa edilen Alman ordusunun üç kanaldan sınırlandırıldığı doğrudur: (i) Federal Cumhuriyet'in NATO'ya katılmasıyla; (ii) nükleer silahlarının olmamasıyla; ve (iii) sınırları dışına herhangi bir müdahaleyi sınırlandıran (şimdi ağır saldırı altındaki) anayasal koşullarla. Yine de, Alman askeri sorunu bir kaygı konusuydu ve de Gaule'ü (Fransız) Atom Enerji Komisyonu ve nükleer topluluk üyeliği lehine (1957 yılında kurulan) Euratom'u sabote etmeye yönelten gerekçe kuşkusuz buy-

du.

Büyük tarih, kimi zaman tarihsel ayrıntılardan ibarettir. KÇT'nin başarısı geçiciydi (kömür ve çelik ekonominin motoru olma işlevini yitirmişti). Ancak bu başarı, (Savunma Topluluğu projesinde) politik yanın başarısız kalması ve de Gaulle'ün iktidara gelişiyle birlikte, Avrupa inşasının ana eksenini 1957 Roma Anlaşması temelinde iktisadi entegrasyona doğru değiştirirken, politik iktidarla ilgili tüm sorun tamamen unutulmasa da, uzun süre geride kalmıştı.

Günümüzde Avrupa'nın karşı karşıya olduğu tehdidin merkezinde bu dengesizlik yatar. Siyasal Avrupa'nın kuruluşunu hızlandırmak bu dengesizliği düzeltir mi? Halkın istediği bu mudur? Arzu edilir bir şey midir bu? Ekonomik kazancı sağlamlaştırmanın başka yolu var mıdır? Tüm bu sorulara tekrar döneceğiz.

"İktisadi Avrupa"nın kuruluşu uzun vadeli menzilleri nedeniyle önem taşıyan bir dizi tercih içerir. Amaç, olabildiğince açık bir dünya sistemine açık, güçlü bir serbest ticaret bölgesi yaratmak mıdır yalnızca? Ya da, olumsuz kabul edilen dış etkilere direnebilecek bir yapı ("Güçlü Avrupa" kadar aşırı olması gerekmez) geliştirme fikri midir? Başka deyişle, Avrupa, Amerika ve Japonya ile birleşebilir ya da tamamlanabilir mi? Her evrede ve her büyük kararda gizli olan tercih, bence açıkça yapılmamıştır. Yalnızca üye devletler arasında değil, farklı ülkelerin kamuoyu içinde de görüş farklılıkları olduğundan bu yapılamazdı da.

Hâlâ ilk kararsız adımları atılan siyasal yan, iktisadi entegrasyonu etkileyen kararlara bir tesiri olmaz. Ne var ki iktisadi tercihler, bu tercihlerle uyum içinde olan siyasal seçimleri —en azından ima yollu— gerektirir. Çatışmanın, (uluslarötesi hükümetiyle) siyasal olarak entegre olmuş Avrupa ile (İngiltere'nin sabit konumunu da içeren de Gaulle'cü formülü kullanırsak) yalnızca koordine edilen "Europa of Nations" bakış açısı arasında olduğu açıktır. Burada da sorun, "ne yapmalı?"dır. Perspektif hâlâ NATO ile birlikte işleyen bir Kuzey Atlantik grubu mudur? Yoksa, adını koymadan

bir Avrupa neo-emperyalizmine işaret edebilecek bağımsız bir rai-
kip midir?

Siyasal düzlemde bir kararı reddeden ya da erteleyen Avrupa yalnızca ortak bir pazar (potansiyel olarak tek bir pazar; ama henüz değıl) inşa ederek fiilen adım atmaya seçti. Bu tercih, asgari muha-
lefet, en küçük ortak payda çizgisinin devamıydı. Ve, daha önce söylediğim gibi, uzun erimli anlamı nedeniyle bu sağıcı bir tercih haline geldi.

Bunun, (sosyalist) sola karşı Avrupa'nın (tutucu ve liberal) sa-
ğının tercihi olduğunu söylemek istemiyorum. Çünkü, Avrupa pro-
jesine bağılılık ya da bu konudaki çekince parti çizgilerini aşar. Tü-
müyle ya da kısmen red (yayılma tehdidi içerse de) günümüzde ol-
dukça küçük bir azınlığın tavrıdır. Durum her zaman böyle değıldi.
Ancak yakın dönemlerde bir araya gelmiş bazı ülkelerde (İskandi-
navlar) kuşkular üstün geldi. Avrupalılık fikri aşırı sağıcı faşistlere,
açıkça ifade etmeseler de yabancısıdır. Komünist partiler genel ola-
rak "tüccarlar Avrupası"na karşıydılar, fakat daha sonra kavramları
tartışacak konumda olmadıklarından buna katıldılar. Bütün olarak
sağ, farklı iktisadi çıkarları her zaman bir araya getirmiştir. Mo-
dern ve rekabetçi büyük sermaye (sanayi, tarımsal işletme ya da fi-
nans) kesimleri hemen hemen her zaman açık pazarları tercih eder-
ken sanayinin diğeri sektörleri —genellikle düşüşte olanlar— ulu-
sal korumanın geçerli olduğu her şeye sımsıkı sarılmaya gerek du-
yar. Brüksel'de tartışılan somut konularla ilgili olarak sağda her
zaman çok küçük farklar, hatta bölünmeler olmuştur. Aynı şey sol
için de geçerlidir. Bunun çeşitli işverenlerin çıkarları için pek
önemli olmadığı ileri sürülse de (ki durum hep böyle değıldir), çı-
karları bir o kadar farklı olan emekçiler için bile önemlidir. Pazar
büyümesinin somut biçimleri, ücret artışını destekleyen bir tür
"damlama etkisi" ve yoksul tabakaların daha büyük toplumsal ya-
rarı yoluyla artan homojenleşme yönünde işleyecek midir? Ya da,
tersine, özellikle bir kriz döneminde emekçiler arasında rekabeti
keskinleştirerek, homojenleşmenin azalması yönü mü ağır basa-

caktır? Bu soruna bakış açıları da farklıdır ve bunlar, elbette eylem alanına ve bunun gerektirdiği karar türüne göre değişir. Dahası, (milliyetçiliğin yeterince ortak bir payda olduğu ancak komünizm düşmanlığının da azami yoğunlukta arttığı) sağda da (enternasyonalci perspektiflere teorik olarak daha yatkın olan, ama milliyetçiliğin de yok olmadığı) solda da ideolojik görüşler asla eksik değildir.

Benim vurguladığım nokta, toplumsal ve siyasal yönetim alanında yerleşik ulusal yapılara dokunulmasından Avrupa'nın rahatsız olduğu, diğer yandan ise, asgari muhalefet hattı boyunca ilerleyiş sayesinde pazarların açılmasında başarılı olunduğudur. Fakat, pazarlardaki en ufak bir açılma doğal olarak sermayeyi güçlendirmiş ve emek karşısındaki düşman (antagonist) konumunu daha da artırmıştır. Toplumsal önlemler eşzamanlı olarak pazarı sınırlandırsaydı bir denge sağlanabilirdi; en azından, emek/sermaye ilişkisinin dar (ulusal) pazarların önceki düzeyinde işlediği koşulların daha geniş (Avrupa) düzeyde yeniden üretimi mümkün olurdu.

AT'nin Gerçekleştirdikleri: Bir Bilanço

1- İktisadi (ve hatta toplumsal) gelişme söz konusu olduğunda, AT'nin bilançosu yine de tartışmasız olumludur. Esas sorun, niçin böyle olduğunu bilmektir. Dogmatik bir neo-liberal ekonomist, pazarların açılmasının, emekçiler ve patronlar da dahil olmak üzere nüfusun tümü üzerinde damlama etkisi olan büyümeyi teşvik ettiğini kolaylıkla söyleyebilir. Benim bakış açım göre ise bu tez, hem pazar ve yayılma arasındaki nedensel ilişki açısından hem de gelir dağılımı üzerindeki etkileri açısından yanlıştır. Bir yandan, pazarları açan yayılmadır, yoksa tersi değil: Diğer yandan, damla etkileri daha ziyade neo-liberal imgelemde mevcuttur ya da pazarın tek yanlı mantığına üstün gelen toplumsal zaferlerin ürünüdür.

Bununla birlikte, olumlu bilanço oldukça farklı bir şeyden kay-

naklanır. Savaş sonrası Avrupası'nda büyümenin gerçek motoru sermaye ile emek arasındaki toplumsal uzlaşmadır; bunun sonucu, faşizm üzerindeki zaferdir ve emekçilerden yana bir güçler dengesinin kapitalizmin tarihindeki geçmiş dönemlerden daha fazla ortaya çıkmasıdır. Bazılarının "Fordizm" diye adlandırdıkları sağlam temel üzerinde tüm Batı Avrupa'da inşa edilmiş olan refah devleti, savaş sonrası yılların istisnai büyümesini kolaylaştırmıştır. Bu bağlam içinde, elbette, pazarların açılması sadece mümkün ve açıkça ortada olan bir şey değildi; aynı zamanda, modelin yayılma potansiyelini destekleyen bir şeydi. Konuyla ilgili yayınlarda ileri sürüldüğü gibi, pazarların açılması refah devletinin iç dinamizmi olmaksızın gerçekleşebiliyorsa bunun sonucu elbette karışık yönde olacaktır: Günümüzde Afrika, Arap ve Latin Amerika Üçüncü Dünyası'nda gördüğümüz gibi üretim sonuçlarının kötüleşmesi. Ancak, söz konusu refah devleti, sermaye ile emek arasındaki karakteristik "toplumsal sözleşme"yi (bu sözleşmenin özü, ücretlerin ulusal düzeyde üretkenlikle paralel yükselmesini sağlamaktı) destekleyen dar anlamda ulusal devlet politikaları doğrultusunda faaliyet gösterdiğinden ulusaldı.

Bu ulusal politikaların etkisiyle, pazarların açılması eşitsizlikleri en dinamik ülkeler yararına artırmak yerine fiilen azaltmıştır. Bunun en açık örneği, istisnai olarak yüksek büyüme oranları sayesinde Avrupalılık merdivenine tırmanan İtalya'dır. Bunun için AT'ye teşekkür etmeli miyiz? AT, buna elbette katkıda bulundu: Yalnızca büyük Avrupa pazarını Kuzey İtalya sanayisine açarak değil, Güney İtalya'da modernleşmeyi destekleyerek de. Bununla birlikte, İtalya devletinin ülke içindeki paylaşım politikasıyla karşılaştırdığında bu katkı ikincil önemdeydi. İspanya'da da, AT'ye katılmadan önce, onu birleşmeye yönelten büyüme oranları görülmüştü. Dolayısıyla, AT'ye atfedilen başarıdaki belirleyici unsur, aslında Fordizm ve (yetersiz de olsa) refah devleti etrafında inşa edilen ulusal politikalarlardır. Örgütlü toplumsal karşı-güçlerin —ve bunları destekleyecek güçlü devlet politikalarının— yokluğunda,

pazarların açılmasının eşitsizlikleri azaltmak yerine her zaman kuttuplaşmayı arttırıcı bir etkisi vardır.

2- 1950'den 1980'e otuz yılın istisnai büyümesi bir yana, AT'nin, itibarını artıran başka bir dizi parlak başarısı da vardır. Bunların başlıcası, bence, Ortak Tarım Politikası'dır (OTP); dünya pazarındaki fiyatlardan daha yüksek fiyatları müdahale yoluyla yerleştirerek tarım fiyatlarını bağımsızlaştırmıştır. Bu, çiftçilere şehir dünyasıyla kıyaslanabilir bir gelir sağladığı gibi, Topluluk düzeyinde tarımsal ithalat fiyatlarını yükselten vergiler biçimindeki korumacılığı da sağlamıştır. Bu yolla AT, tarıma önemli bir ivme kazandırmıştır; böylece Avrupa yalnızca kendine yeterli olmakla kalmamış, büyük bir ihracatçı da olmuştur. Bununla birlikte, bu başarı günümüzde sorunludur, çünkü vergilere eşit miktarların ödenmesi dolayısıyla ihracatçılara verilen desteğe rağmen, alışılmışın dışında artıklar birikmiştir. Elde edilen başarıyla birlikte AT, gerektiğinde müdahale fiyatlarını adım adım azaltma durumundadır. Temel ilke olan bağlantısızlık ilkesini bu alana sokmuş olan Avrupa'nın Üçüncü Dünya ülkelerine aynı hakları tanımaması üzücüdür!

1972 ve sonrasında çılgın dolar dalgalanmalarından AT'yi korumaya yönelik Avrupa Para Sistemi 1970'lerin sonunda önemli sonuçlar göstermeye başlamıştı. Günümüzde moda olan saçma monaterist dogmalar, ciddi tartışmaların konusu olması gereken bu başarının gerçek nedenlerini gizlemişti. Başarı, sistemin atında yatan ilkeye mi dayanmaktadır, yoksa, bellibaşlı üye devletlerin (yanlızca parasal değil) genel ekonomi politikalarını paralel bir şekilde sürdürmelerini sağlayan bir konjonktüre mi bağlıdır? Ben ikinci açıklamadan yanayım ve bundan, sistemin zayıfladığı sonucunu çıkartıyorum —1992'den beri art arda gelen krizler de bunu göstermiştir. Bu alanda, tarımdakinden farklı olarak, Avrupa bağlantısızlığı seçmemiştir. Sermaye hareketlerinin küresel liberalleşmesi —Avrupa'nın ABD'nin ardından benimsediği ilke— büyümenin sonuyla birleşti ve dolaşımdaki Avrupa parasını hep birlikte koruma-

nın etkisi azalarak, kolektif dayanışmaların yönü değişti. Er ya da geç bu dayanıksızlık, üye devletleri farklı iktisadi ve para politikalarını benimsemeye kaçınılmaz olarak yöneltecektir. Bana göre, “açık pazar”ın yayılmasını ve iktisadi entegrasyon umutlarını önemli ölçüde azaltacak olan bu gelişmeye karşı durmanın tek yolu yine bağlantısızlıktır: Yani, mali spekülasyonun mahvedici etkilerini azaltarak Topluluk düzeyinde (ya da, bunun yokluğunda, ulusal düzeyde) sermaye transferlerini düzenleme yolları edinmek.

İkinci Dünya Savaşı’ndan önce ve hemen sonra, Akdeniz Avrupası (İtalya ve İspanya) ile (ortada Fransa ile tarihsel düşüşle karşı karşıya olan İngiltere) Kuzey Avrupa arasındaki gelişme ve yaşam standartları arasındaki açıklık hâlâ büyüktü. O zamandan beri bu açıklığın büyük ölçüde azalmış olmasını Avrupa Topluluğu’nun kurulmasına bağlayıp bağlayamayacağımız sorulması gereken bir sorudur. Bence bu başarılar özellikle Fransa, İtalya ve İspanya’nın etkin ulusal politikaları sayesinde olduğu kadar pazar genişlemesinin sunduğu imkânların da sayesinde. AT, yoksun (deprived) ülke ve bölgeleri destekledikçe, pazar genişlemesinin rolü destekleyicilikten öteye geçmedi. Bildiğimiz gibi, İrlanda, Portekiz, Yunanistan, Güney İtalya ve eski Doğu Almanya önemli miktarlarda destek aldı. Fakat, en azından son iki bölgede, iktisadi yeniden inşanın başarısı ya da başarısızlığı daha ziyade söz konusu devletlerin politik strateji ve eylemlerine bağlı olacaktır. Yunanistan örneğinde, bu desteklerin olumlu bir etkisinin olduğu da kesin değildir; bunların ülkenin bir çıkmaza yönelmesine katkıda bulunmuş olmaları da mümkündür —bunun nedeni, belki de Yunanistan’ın yeterince rekabet gücüne sahip olmadan AT ile birleşmiş olmasıdır, bunun sonucunda günümüzde turizm gibi alt işlerde marjinalleşmiştir. Çevresel kapitalizmin dünya pazarıyla entegrasyonunun yıkıcı etkileriyle daha da genelleşen bu sorun, yarın, AT ile entegrasyonda acele eden Doğu Avrupa ülkelerinin karşı karşıya kalabileceği sorunlardan biridir. Gelişmiş kutuplar etrafında oluşmuş grupların dışında kalmaktansa içine girmenin daha iyi olduğu ya da, da-

ha nahif bir deyişle, gelişmiş bir merkeze bağlı olmanın avantajından yararlanmanın her zaman mümkün olduğu sık sık işitilen bir şeydir. Fakat bu, egemen ideolojinin canlı tuttuğu bir yanılsamadır ve tarih tarafından acımasızca çürütülmüştür. Örneğin Haiti Amerika Birleşik Devletleri'ne bağımlı değil midir? Kimi zaman “peşisi-ra sürüklenme” etkisi olsa da, bağlantısızlığın dogmatik karşıtlarının genel olarak görmezden geldikleri yıkıcı etkileri de vardır.

1950'den 1980'e büyük patlama sırasında Avrupa'da olup bite-ne daha yakından bakarsak, ülkeler arasındaki eşitsizlik az çok azalırken ülkelerin içindeki bölgesel eşitsizliklerin genellikle yaygınlaştığı açıkça görülür. AT elbette bu tür trendlerden sorumlu değildir: Bunlar, etkileriyle yalnızca cesur ulusal politikalar aracılığıyla mücadele edilebilecek kapitalist yayılmanın doğal ürünüdür.

AT'nin kredi verme konusundaki başarılarına rağmen tek pazar henüz tam oluşmuş bir gerçeklik değildir. Enerji ve taşımacılık hâlâ büyük ölçüde Topluluk yapılarının dışındadır; ulusal ve dolayısıyla kısmen çatışmalı dinamiklere aittir. Topluluk, bugünlerde uygulanmakta olan özelleştirmeler ve devlet müdahalelerinin kaldırılması sayesinde bunları tek bir pazar içinde entegre etmeye henüz başlamıştır. Bu tercihler bence olumsuzdur, çünkü söz konusu sektörler doğaları gereği oligopolistik (hatta monopolistiktir); içlerinden çoğunun ulusallaştırılma nedeni de budur. Dolayısıyla, yeni önlemler kamusal tekellerin [monopol] yerine özel tekelleri geçirmiştir; özel sektörün karakteristik mantığının, tüm Avrupa alanında optimal gelişme talebiyle uyumlu sonuçlar doğuracağının garantisi ise elbette yoktur. Gerçekten de, kısa vadeli kâr mantığının, bu durumlarda, gelişme eşitsizliklerini şiddetlendirmesi korkulacak bir şeydir. Bunun alternatifi, devlet topluluklarıyla koordinasyon içinde planlanabilir. Fakat, egemen ideolojik önyargılar ve kârlı yatırımlar için finans kapital arayışına hükümetlerin tabi olması bu alandaki birçok talihsiz tercihin sorumlusudur.

Benim açımdan daha önemlisi, AT'nin kendi sanayileşme politikalarını geliştirmemiş olmasıdır. Üye devletler kimi zaman bunu

yapmıştır, fakat dönemin liberal, devlet-karşıtı korosuna göre kendilerini ayarlama eğilimindedirler. Günümüzde herkesin son derece önemli olarak gördüğü araştırma ve gelişmede Avrupa Amerika Birleşik Devletleri ve Japonya'nın ardından gelmeye devam etmektedir; ve ulusal yetersizliklerin etkisini azatma yönünde Topluluk projeleri kapsam olarak son derece sınırlı kalmaktadır.

AT'nin genel olarak olumlu bilançosuna rağmen Avrupa, sahici bir iktisadi entegrasyonu gerçekleştirecek bir serbest ticaret bölgesinin (sözde tek pazar) ötesine geçmeyi sağlayacak bir yola gerçekten girmemiştir. Böyle bir entegrasyon Avrupa çapındaki üretim sisteminin, geçmişten miras alınan ulusal üretim sistemlerinin yerine adım adım geçmesini gerektirir. Fakat böyle bir gelişmenin içerdiği niteliksel sıçrama henüz ortaya konulan politik sorunların çözümünü gerektirir.

Bu koşullarda, başarı söylemlerinde ticaretin taşıdığı önemi Topluluk içi ticaretin büyümesine bağlamak yanlış olur. Böyle bir ticaretin, 1960'lardaki çeşitli üye devletler için (Birinci ya da İkinci Dünya Savaşları arifesinden ufak bir farkla) % 25 ile % 40 arasında bir rakamdan doğduğu ve bugünkü % 50-60 düzeyine eriştiği doğrudur. Fakat, AT tercihlerinin yeni güvenilirliğini elbette doğrulayan bu gelişme, entegre bir üretim sistemi için geçerli değildir.

3. Son olarak da, Topluluk'un iktisadi başarılarını eleştirel sunuşumuz, yapılarını, kapsamlarını ve sınırlarını çok iyi özetleyen bütçeyi göz önüne almalıdır.

AT bütçesi, önemsiz olmasa da, hâlâ üye devletlerin toplam bütçesinin yalnızca % 2,4'üyle sınırlıdır. Fonları, herhangi bir gümrük birliğinde olduğu gibi gümrük vergilerinden (% 28), Ortak Tarım Politikası'nın (Common Agricultural Policy - CAP) başarısı dolayısıyla azalmış olan tarımsal ithalat vergilerinden (% 3), KDV'den (% 51) ve üye devletlerin GSMH'larına oranla yaptıkları katkılardan (% 27) kaynaklanır. Normal rekabet koşulları diye ad-

landırılan şeyi sağlama meselesi, elbette, AT'nin izlediği vergi uyumlama politikasının temelindedir. Fiyat oluşumuna yalnızca dolaylı vergilerin dahil olduğu ortodoks finans doktrinine uygun olarak, —fiyat oluşumu için çok önemli olan— KDV'nin (şu anki oranlar ülkeden ülkeye % 15 ile % 25 arasında değişse de) % 25 alt sınırının benimsenmesi dolayısıyla takriben uyumlandırılması gerektiği ileri sürülmüştür. Yine geleneksel doktrinle uyum içinde, gelir vergisinin uyumlandırılması gerekmemiştir. Benim görüşüm, bu doktrinin pek sağlam olmadığı ve önemli oranda yeterleştirilmeye ihtiyaç duyduğudur. Çünkü gelir vergisinden etkilenen gelir dağılımı yapısı görece fiyatları belirleyen etkenlerden biridir ve dolayısıyla rekabet koşullarını etkiler. Güçlü iktisadi entegrasyon gelir vergisinin uyumlandırılmasını gerektirecektir, fakat birçok Avrupa ülkesinde kamuoyu bunu kabul etmekten uzaktır.

Gider olarak AT bütçesi'nde OTP desteğine (% 50), bölgesel yardıma (% 30), Üçüncü Dünya'ya yardıma (% 5) ve araştırma ve geliştirmeye (% 4) tahsis edilmiştir. OTP'ın başarısı ve Avrupa'nın imalat fazlasının ihracatında karşılaşılan güçlükler nedeniyle tarımsal ihracata ayrılmış destek payı düşme eğilimi içindedir; birkaç yıl önce % 80'ken bugün % 50'ye düşmüştür. Diğer yandan, yoksul bölgelere yardım, Almanya'nın birleşmesi nedeniyle artmıştır. Birçok Avrupa ülkesindeki kamuoyu Almanya'nın fazlasıyla politik bu kararın tüm maliyetini üstlenmemesini kimi zaman kabul etmekte güçlük çekerler; bu karar yine de Almanya'nın AT içindeki en büyük güç olarak konumunu güçlendirmiştir. Buna karşılık, Üçüncü Dünya ülkelerine yardım oldukça üzücü bir rakama indirilmiştir (on-yirmi kez kalabalık bir nüfus için çevresel Avrupa bölgelerine yapılan yardımın altıda biri). Böyle bir toplam uluslararası dayanışmadan ziyade sadakaya benzemektedir ve bir Avrupa-Afrika bölgesel alanı inşa etmenin aracı olabilecek asgari düzeye hiçbir durumda erişmemiştir. Bu olgu her zaman kavranamayan bir durumu ifade etmektedir:

Küreselleşme Çağında Avrupa Entegrasyonunun Geleceği

1. AT'nin başarılarının bilançosu, Avrupa'nın inşasının temel özelliğini açıkça ortaya çıkardı. Şimdiye kadar bu, açık bir ticaret ağının yaratılmasını neredeyse tümüyle sınırlamıştı —hatta entegrasyon yolundaki bir iktisadi alanı henüz yoktur bile. Bir politik Avrupa düşüncesinin şu ana kadarki yokluğu daha ileri gidecek herhangi bir girişimi engelledi. Tüm Avrupalılar bu olgunun tamamen farkındadır, hatta bir çoğu bundan üzüntü duyar. İlerde göreceğimiz gibi, politik inşa araçları yaratılmıştı, ancak bunların neye hizmet edecekleri bilinmiyordu. Aynı zamanda, politik bakış yokluğu ve bu bakışın toplumsal perspektifler düzeyindeki kaçınılmaz tamamlayıcılığı, Topluluğun zaten varolan iktisadi altyapısı üzerinde etkili oldu. Avrupa'nın ve Avrupa'yı meydana getiren devletlerin, dünya iktisadi ve politik sistemleri içine kendi projesini (ya da projelerini) nasıl yerleştireceği hâlâ cevap bekleyen bir soru olarak durmaktadır.

Avrupa entegrasyonunun geleceği bu nedenle tamamiyle belirsizdir. Entegrasyon derinlemesine gelişebilir ve Avrupa yeni bir politik ve toplumsal özne halini alabilir; tersine, Topluluk iyice durgunlaşabilir, marjinalleşebilir, hatta geriye giderek geçmişte elde ettiği anlamı kaybedebilir. Avrupa kendini geri dönüşsüz bir tarihsel gerçeklik haline getirememiştir.

Avrupa projesi, ulusal egemenliğin anahtar unsuru olarak kabul edilen şeyi tehdit etmeye başladığında, olasılığın sınırlarına eriştiği izlenimi verdi. Ve, sınır aşılmamıştır. Muhtemelen daha uzun bir listeden birkaç örnek vermeme izin verin.

(1) Araştırma ve geliştirme (A&G) esas olarak ulusal bir sorumluluktur. Bu sorumluluk, Topluluk aktörlerine ancak yaşamsal-olmayan çok sınırlı alanlarda devredilebilir. Bunun nedenlerinden biri, Euratom örneğinin bize hatırlattığı gibi, A&G'nin özellikle askeri kapasitenin gelişimiyle sınırlı olması mıdır?

(2) Kamusal pazarlar günümüzde Topluluk kapsamındaki gerçek reka-

bete tabi değildir. Üye devletler mevcut durumda egemenlik uygulamalarıyla birleştirdikleri ulusal tercihleri karşısında şeffaflığın bir tehdit oluşturmamasını çeşitli, kimi zaman da dolambaçlı araçlarla sağlarlar.

(3) Ticari yasa, özellikle şirket yasası hâlâ ulusal devletleri ilgilendirmektedir. Bu yasayı birleştirme projeleri —“Avrupalı” (yalnızca Alman, İngiliz ya da Fransız değil) çokulusluların ortaya çıkması için neredeyse açıkça ortada olan bir gerekliliktir bu— retoriğin ve akademik araştırmaların düzeyini aşmamaktadır.

(4) Sinema ve TV yapımları, “kültüre ayrıcalık tanımak” temelinde ticari rekabete tabi alandan dışlanmıştır. Amerikan kültürünün istilasına diğerlerinden daha duyarlı olan Fransa bu mücadelenin öncüsü olmuştur ve —bence oldukça doğru olarak— kültürel bağımsızlık ile koşulsuz politik bağımsızlık arasındaki yakın ilişkiyi gündeme getirmektedir.

Topluluk, bir kişinin devlet, hatta bir devlet embriyosu olmadığından herhangi bir egemenlik sorununu hemen bir yana koyar ve tek tek devletleri, safları sıkılaştırarak ya da dağıtarak mücadeleye katılma (ya da meyletme) durumuna sokar.

Topluluğun geleceğiyle ilgili sorunların —çokuluslu ya da uluslarötesi bir devletin güven belgesini hazırlayabilecek midir?— belirlenmesinin güçlüğünün yanısıra, devlet ve iktisadi entegrasyon arasındaki ilişki de (yalnızca Avrupa’daki değil) dünyadaki son trendlerle alt üst olmuştur.

Ulusal egemenliğin tanımladığı alan dışında gerçek iktisadi entegrasyon şimdiye kadar hiç olmamıştır. Modern (burjuva) ulusal devletlerin oluşum tarihi entegre olmuş, merkezi bir iktisadi alanın —yani, ulusal bir üretim sistemi ile (kim zaman, elbette birden fazla ulusu kapsayan) ulusal bir politik sistemin eşzamanlı inşasını gerektirdi. Bu uyum, moderniteye ya da bağımsızlığa geç ulaşmış ülkelere model sağladı. Görünür istisnalar kaideyi bozmaz. Sömürge imparatorlukları, merkezileşmiş metropoller etrafında örgütlenmiş hiyerarşik uzamlardı. Ve, günümüzde ABD ve Kanada’nın oldukça mükemmel biçimde entegre olmuş alanlar meydana getiri-

yor olmaları bu iki güç arasındaki dengesizliğe bağlıdır; Kanada, fiilen ABD'nin dış eyaleti olmayı kabul etmiştir. ABD'nin Latin Amerika'daki ya da Avrupa'nın Afrika'daki hegemonyası gibi bölgesel hegemonyalar veya on dokuzuncu yüzyıldaki İngiltere ya da 1945 sonrası ABD gibi dünya çapındaki hegemonyalar entegre bir iktisadi uzam içinde faaliyet göstermez; bundan çok uzaktırlar. Bölgelerdeki hiyerarşiyi sistemi düzenleyerek örgütlerler.

Devlet ile entegre iktisadi alan arasındaki bu uyumdan beri, gelecekte, tek bir devlete ait olmayan ya da —egemenlik demesek de — liderliğini kabul ettikleri bir güç etrafında kümelenmiş devletlerden oluşan entegre iktisadi alanlarla karşılaşacağımız kimi zaman ileri sürülmüştür. Avrupa böyle bir eğilimin örneği olacaktır: İktisadi bir bütün olarak entegre olacaktır (ya da bu, en azından arzulanır ve yapılabilir bir şeydir), ancak bir Topluluk devleti oluşmayacağı gibi üye devletlerden birinin liderliği de (bu yalnızca Almanya olabilir) kabul edilmeyecektir. Alternatif bir bakış açısı da, devlet ile bütünleşmiş iktisadi alan arasındaki anlaşmanın kendini hissettirmeye devam edeceği, böylece Avrupa'nın ya kendi Topluluk-devletini kuracağı ya da “Alman Avrupa” formülünü kabul edeceği ya da parça lara ayrılacağıdır.

Bu iki düşünce ekolü de, küreselleşmenin zorunlu olarak ulusal üretim sisteminin parçalanmasına varacağını; (ilk evre olarak ve sonra da oluşturucu bir bölüm olarak bölgesel alt-alanlarla) küresel bir üretim sisteminin hem gerekli hem de kaçınılmaz olduğunu; ve bu arzu edilir evrimin politik ve toplumsal olarak yönetilmeye gerek duyduğunu kabul eder. Buna karşı çıkmak, bir stratejinin böylesine boşa çıkmasının içerdiği genellikle dramatik tüm sonuçlarla birlikte ilerlemeyi reddetmek ve geçmişe sınıksız sarılmaktır. “Alman Avrupa”yı reddetmek, aynı zamanda, küreselleşmenin yaygın biçimde Amerikan hegemonyası altında devam edeceğini fiilen kabul etmek olur. Böyle bir dünya tablosu, her yana yayılan bir pazarın taleplerine —ya da, başka deyişle, “çokuluslular”ın özel mantığına, küreselleşmiş bir üretim sisteminin dayanıklı parçalarına—

tabi, parçalanmış ve güçsüz iktidarlar sisteminin (insan bunlara devlet demekle güçlük çeker) tablosudur. Bu dünya “düzeni”nin jandarması yalnızca, dünyanın tam anlamıyla tek devleti ve tek askeri gücü olan Amerika Birleşik Devletleri olabilir; bu askeri güç ve bu devlet dünyanın gevşek politik örgütlenmesinin bayrağı altında faaliyet göstermeyi kabul etmiş olsa da... Bazılarına göre bu olasılık tamamen kabul edilebilir, hatta iktisadi küreselleşmede arzu edilir bir ilerleme ve toplumun demokratikleşmesine bir katkıdır. Başkalarına göre ise bu tür bir şey değildir. Bana göre, her durumda, ulaşılamaz bir ütopyadır.

Dolayısıyla, Avrupa’nın geleceğiyle ilgili çetin sorunla karşı karşıyayız. Çıkış noktamız ne olabilir? Bunun, “şu an mevcut” Avrupa olduğunu söyleyebilirim. Bu Avrupa’nın bellibaşlı özellikleri şunlardır:

(1) Bu Avrupa, entegre bir iktisadi alan değildir, bu yalnızca geniş ter- cihli bir pazardır; ne bir Avrupa üretim sistemi vardır, ne Avrupa üre- tim varlığı, ne Avrupa çokulusluları. Bu koşullarda ulusal üre- timin kesin erozyonu Avrupa üretim sistemlerinin yeniden oluşumu- na yardımcı olmaz, ama onları parçalayacak ve küreselleşmiş üretim sistemleriyle onlar arasında bağ kuracak şekilde davranır. İngiliz terci- hi, bu anlamda hayli aydınlatıcıdır. Günümüzde küreselleşmiş finans sisteminin parçası olan geçmişin en görkemli kalıntısı ve İngiltere’nin çöküşün gücüne karşı durmasını sağlayan City [Londra’nın iş merke- zi], tercihlerini bir finans Avrupası’nın inşasından ziyade küreselleş- meden yana yapar. Japon motor sanayisinin [küreselleşmeye] dahil ol- masının açıkça gösterdiği gibi İngiliz sanayisi de bunu taklit etmekte- dir. Ancak İngiltere’nin istisna olduğunu düşünmek yanlış olur; Al- man, Fransız ya da İtalyan sanayisinin gerçek tavrı da farklı değildir.

(2) Şu anki durumda Avrupa, toplumu biçimlendirecek hiçbir ortak projeye dayanmamaktadır. Bu acımasız yargının doğruluğuna ikna ol- mak için Topluluk düzenlemelerindeki “toplumsal boyut”un rolünün küçüklüğüne bakmak yeterlidir. Şu anda tüm (ya da hemen hemen tüm) Avrupa toplumlarında çoğunluk görüşünü oluşturan ve böylelik-

le Topluluk tarafından desteklenen bazı ilkeleri küçümsüyor değilim. Kadınlar ve erkekler için eşit muamele bu yeni kazanımlardan biridir; tıpkı, ekolojik koruma gibi. Ancak, bunun dışında, Topluluğun ortak paydası çok fazla kapsayıcı değildir; gene de, çalışma koşullarının denetimi ya da sendikal haklar bellibaşlı üye devletlerde uzun süre önce gerçekleşmişti. Toplumsal mülkiyete ilgili (kamu mülkiyeti/özel mülkiyet üzerine sınırlı tartışmanın ötesinde) kilit sorun da, (emekçilere “danışma” hakkındaki yeni bayağılıkların dışında) çalışmanın geleceği ve toplumdaki yeri de Topluluğun eylem gündeminde değildir. Üye devletlerde karara bağlanmakta bile olmadıkları doğrudur. Çünkü ulusal refah devleti potansiyelini tükettiğinden Avrupa’da ileriye yönelik toplum tasarısı artık yoktur. Bu eksiklik yalnızca geleneksel sağın mevcut olayları kavrayışına bağlı değildir —çünkü geçmişte bu sağ refah devletini dönemin soluyla dönüşümlü olarak yönetmek zorundaydı; günümüzde, bu eksiklik Avrupa solunu da etkilemektedir. Politik yaşamın yönetiminde demokratik pratiğin ortak paydası bu eksikliği telafi etmemektedir. Eğer bunun yeterli olduğu düşünülüyorsa, parçalama tehdidini de taşıdığı unutulmamalıdır.

(3) Avrupa, gezegenin diğer bölgeleriyle ilişkide ortak tasarıya —ya da, acımasız olacak ama, herhangi bir tasarıya— sahip bir varlık değildir. Bu, yalnızca iktisadi alanda hissedilmez; daha önce söylediğim gibi, Avrupalılar (devletler, partiler, kamuoyu) küreselleşme sürecinde entegrasyon ile (alışılmamış bir terimle ifade edersek, belli bir bağlantısızlık oranı içeren) gerçekten ayrıcalıklı topluluk arasında seçim yapmazlar. Tasarı yokluğu politik yanı da kapsar. Avrupalılar Doğu Avrupa’nın ve eski-SSCB’nin kazanmasını mı istiyorlar? Yoksa onları “Latin Amerikalılaştırmak” niyetindeler mi? Afrika ve Arap dünyası ile ilişkilerinde sömürgeci ya da kısmen-sömürgeci geleneği geride bırakmayı mı düşünüyorlar? Ve, anlam, boyut ve nitelik bakımından ciddi kuşkular taşıdığım Asya’nın “gelişmesi”nde olduğu gibi, Avrupalılar da korku dışında başka bir duygu var mıdır? Avrupa’nın Asya ülkeleriyle (Japonya, Çin ve “Kaplanlar”) ticaret açığının kabul edilemez olduğunu iştimize daha ne kadar devam edeceğiz —oysa ki, diğer bölgeler karşısındaki dengesizlik kolaylıkla kabul edilebilir! Küçük çıkarların yönetimiyle ilgili alelâde fikirler dışındaki şeylerin Avrupa’da olmaması önemli sonuçlardan biridir. Avrupa, Amerika Birleşik Devletleri’ni “dünya görüşü” tekelıyla ve bunu yönetmek için (askeri) araçlarla başbaşa bırakır.

2. Gelecek için temeller hazırlamanın bazı araçlarını kendilerine sağlamış olan Avrupalılar üzerinde bu zayıflıkların asla etkisi yoktur. Ancak, ilerde göreceğimiz gibi, tehdide vermek istedikleri yanıt uygun değildir.

Ortalama Avrupa yurttaşı, yerel meclisin, ulusal parlamentonun ya da hükümetin ne anlama geldiğini gayet iyi bilir. Fakat, AT kurumları alanında tamamen şaşkın haldedir. Bunların ne olduklarını ve ne yaptıklarını çözümleyerek, değişimlerin doğasıyla ve bunların nasıl karşılanacağıyla ilgili tartışmada bazı ilerlemeler sağlayabiliriz.

Bazılarının ileri sürdüğü gibi Komisyon, teknokratların işlettiği ayrı bir hizmetler kümesi değildir. Ulusüstü bir hükümet de değildir —çünkü komisyon üyeleri bakanlık benzeri (örneğin tarım, sanayi, maliye) bir alandan değil, Topluluğa yetki verilmiş özel görevlerden sorumludur. Komisyon bir hükümet embriyosu da değildir, çünkü egemenlik uygulamasını içeren sorumluluklardan hiçbirini (örneğin polis, ordu, dışişleri, adalet) ona emanet edilmemiştir. Bu eksikliğin ne kadar tehlikeli bir tehdit olabileceğini biliyoruz: Örneğin “Europol” herhangi bir şeffaflıktan yoksundur ve kamu denetiminden uzak ulusal polis güçleri arasında işbirliğinden ibarettir. Bu, aynı zamanda, Komisyon başkanının niçin kendine bağlı bakanlığın faaliyetini koordine etmekten ve genel politikadan sorumlu bir başbakan olmadığının da nedenidir.

Politikayı tanımlama ve yürütme erkine vekalet etme ya da bu erki örgütleme görevi, yine de, Komisyon dışında, Konsey tarafından yerine getirilir. İlgili devlet bakanları biraraya gelmiş olduğundan daha ziyade Konseyler dememiz uygun olur. Bu tür örgütlenmenin dayanıksızlığına genellikle dikkat çekilmiştir: Örneğin, maliye bakanları tarım bakanlarının önceden almış oldukları kararlarla çatışan bir karar alabilir. Ulusal düzeyde, böylesi çatışmalar bakanlar kurulunun ya da başbakanın varlığıyla engellenebilir; fakat burada bu yoktur.

Avrupa Parlamentosu böyle bir yapı mıdır? Ya da, en azından,

gerçek bir Avrupa Birliği'nin embriyosu mudur? Bu alanda hiçbir şey kararlaştırılmamıştır. Konsey kararıyla önceden yaklaşık olarak belirlenen bütçenin onaylanması ve komisyon üyelerinin seçimi sorumluluktan muaf resmi işlemler olarak kalır. Dahası, Euro milletvekilliğinin tüm Avrupa seçmenlerince uluslar-üstü listelerden seçilebileceği fikri kıtanın politik ve kültürel düşüncesinde olgunlaşmış değildir.

Topluluk kurumları, sonunda, kendi adına konuşamayan devletler arası bir yönetim adına hareket eden yürütme kurumları statüsündedir. Bu kurumlar, temel sorunlarda açık bir stratejik bakış açısı benimseyemezler, çünkü Avrupa hükümetleri ulusal parlamentolardaki çoğunluğa göre değişir ve bu çoğunluklar, sol ya da sağ olsalar da, Avrupa düzeyinde ifadesini bulanlarla aynı değildir. Daha da önemlisi, üye devletlerin her birinde baskın bir bakış açısı saptanamaz. Şu anın sorunlarına ilişkin her ulusal hükümetin bir tavrı olsa da Avrupa birliğinin geleceğine ilişkin bir "Alman", "Fransız" ya da "İngiliz" düşüncesi yoktur. Hatta sağın ve solun Avrupa konusunda genel olarak karşıt görüşleri olduğunu bile söyleyemeyiz. Her ülkedeki politik kampların içinde de oldukça farklı, kimi zaman tamamen ayrı görüşler bulunur. Bu konudaki görüşler Avrupa analizcileri ve politikacıları için gerçek bir bulmacadır. Ancak bu şu anki evrede ne bir avantaj ne de bir dezavantajdır, çünkü Avrupa kurumları yalnızca yürütme sorumluluklarını açıkça tanımlamışlardır.

3. Avrupa günümüzde hem krizin hem de doğuya doğru açılımının tehditleriyle karşı karşıyadır.

Avrupa inşasının neredeyse tek ekseni olarak tasarlanan pazarın açılımı, iktisadi büyüme refah devleti temelinde yumuşak bir şekilde sürerken ve AT özellikle gelişme bakımından birbirlerine oldukça yakın ülkelerden ibaret bir Batı Avrupa'yla sınırlıyken ciddi sorunlar yaratmadı. Ortaya çıkan güçlükler de önemsiz ve sektörel; büyük fedakârlıklara gerek görülmeden üstesinden ge-

linmişti. Ne var ki, günümüz koşulları için aynı şey söylenemez. Toplumsal emeğin temel koşullarında radikal bir yönelim değişimi olmadığı müddetçe kitlesel işsizlik muhtemelen varlığını sürdürmeye devam edecektir. Ve, (aşamalı da olsa) tüm kıtaya yayılmış bir Topluluk içinde gelişmenin önemli dengesizlikleriyle birlikte, bu, açık pazarların yararsız ve –kuşku uyandırıcı olmanın ötesinde– büyümlü bir formül olmasını tehdit eden bir durumdur.

Günümüzde Avrupa üç tür sorunla karşı karşıyadır; bu sorunların gerektirdiği kararlar ise, hiç kuşkusuz, nesnel olarak zordur:

1) Avrupa'nın politik bütünleşmesine ilişkin nihai bir bakış açısı seçimi belirsiz bir biçimde ertelenemez ya da baştan savılamaz. Bu seçimi, çok fazla basitleştirmeden, şöyle belirtebiliriz. Bu, ulus-ötesi politik bir güce (Avrupa jargonunda bu genellikle “federalist” tercih olarak adlandırılır) varma fikri midir? Yoksa, yalnızca bir “uluslar Avrupası”na varma amacı mıdır (bu, jargonda kimi zaman “konfederal” çözüm olarak adlandırılır) -yani, politik düzeyde tek hükümran güç olarak kalan devletlerden oluşan bir Avrupa mı amaçlanmaktadır? Bu ikinci çözümden yana olanlar, tek pazarı tamamlayacak ve güçlendirecek olan iktisadi entegrasyonla bunun uyum içinde olduğunu düşünürler. Daha önce ifade etmiş olduğum gibi, benim şahsi bakış açım, ortak bir politik gücün inşası olmadan ileri düzeyde iktisadi entegrasyonun imkânsız olduğu şeklinde kuşkulu bir gerçekçiliktir. Diğer yandan, projenin iktisadi yanı, tek pazar olmadıkça ancak büyük güçlüklerle ilerleyecektir ve bu alandaki kazanımlar da dayanıksız ve kaybedilir kalacaktır.

Her şeye rağmen, en “Avrupacı” hipotezlerde bile, tarihin ürünü olan güçlü ulusal gerçekliklere sıkı sıkıya bağlılığı bilmezden gelmek bu hitopezi yararsız, yanıltıcı ve tehlikeli kılar. Bu nedenle, bu tür bağlılıkları geliştirecek ortak bir Avrupalılıkla uzlaştıracı kurumsal biçimleri tasarlamakta büyük hayalgücü kullanmak gerekli olacaktır. Avrupa'nın ya da dünyanın diğer bölgelerinin tarihsel deneyimi, bu yeni ve özgül tehdide yönelik federal ya da konfederal hiçbir model sağlamaz.

Ne tercih edilirse edilsin, çok-yollu entegrasyondan kaçınılamayacağı hâlâ olası bir durumdur. Bu durum, federalist hipotezlerde yeterince

açktır. Ancak, ulusal politik egemenlikleri sınırlandırmaya çalışmayan konfederal hipotezde bile, tek bir ekonomik sistem tüm Avrupa toplumlarına dayatılmaz; özellikle eğer Topluluk Doğu'ya doğru yayılıyorsa, bu sistemin hızla dayatılması bir yana, bu sistem özellikle tek ortak nokta olarak geniş bir açık pazarla tanımlanmadıkça tek bir ekonomik sistem hiç mümkün değildir. Bu durumda, değişik gelişme hızları her düzeyde kaçınılmaz olacaktır. Bunu belirttikten sonra, daha önce ileri sürdüğüm bir şeyi tekrarlamama izin verin: Ortak bir politik güç olmadan, Avrupa Topluluğu'nun yalnızca "merkez grubu"nun ekonomik entegrasyonuna yönelik ortak pazarın ötesine geçme çabalarını yenilgiye mahkûmdur.

2) Geleceğin dünyasında bölgesel bir varlık oluşturmaktan muhtemelen vazgeçmiş (Avrupalılığı yüzünden mi?) Avrupa kıtası homojen olmaktan uzaktır. Bunun tek nedeni, gerçeklikleri silinemeyen uluslardan oluşmuş olması değildir (birçok kimse bu türden kağıt üzerinde evrensellik planlarının arzulanır bile olmadığını düşünür). Kıtayı meydana getiren parçaların yapısının ve gelişme düzeylerinin farklı ve eşitsiz oldukları da bir gerçektir.

Merkezi bölgelerin sınırlarını çizmek de güç değildir; farklı bölgelere ait olsalar da güçlü ortak özellikleri ve kıyaslanabilir gelişme düzeyleri vardır. Ancak, dört ana yöne —güneybatıya, kuzeybatıya, güneydoğuya ve doğuya— doğru hareket edildiğinde, günümüzde ve muhtemelen uzun vadeli gelecekte toplumların karşılaşacakları tehditler farklı yapıda olacaktır.

Merkezi ve çevrelerini kuşatmaya yönelik tamamen ekonomik bir proje bile, etkili olmak için, böyle bir heterojenliğin ortaya koyduğu sorunları bilmezden gelerek yükselmez. Ortak bir pazar, yalnızca ortak bir pazar, herkes için arzulanabilir bir şey değildir. Yunanistan örneği daha önce belirtilmiştir ve uygun koruma duvarları sistemli bir şekilde yerine yerleştirilmemişse, Doğu Avrupa ülkelerinin üyeliği, pazar yasalarının işleyişinin neden olduğu bozuklukları şiddetlendirebilir.

3) Benim görüşüme göre, en rahatsız edici şey, Avrupalılar'ın bu sorunları tartışmakta başarısız kalmaları değil (bunları oldukça kesin biçimde saptamışlardı), bir çözüm yolundaki ilk adımın projesi çıkmaza sürüklenmesidir.

Bildiğimiz gibi, yeni “Avrupa Birliği”ni kurmuş olan Maast-richt Sözleşmesi, Avrupa'nın yüz yüze olduğu belligaşlı politik tehdidi yavaş yavaş yok etmiştir. Kolay yolu seçen Sözleşme'yle yalnızca Avrupa'nın inşaa yönü değışmemiş, gerçek bir çıkmaz olarak gördüğüm yola da girilmiştir. Sözleşme, tek bir paranın (Euro) dolaşımında olmasına öncelik verdi: Başka deyişle, Birlik yönünde politik perspektiflerin yokluğunda, önemli bir adım atarak (tek para) ekonomik entegrasyon projesini sürdürmeye karar verdi.

Bu tercihin ardındaki mantık gayet iyi bilinmektedir: Eğer tek bir pazar, sermaye hareketlerinin serbestliğı ve mübadele oranlarının istikrarı eşzamanlı olarak garanti altına alınacaksa ortak bir para politikası (ve bunun sonunda tek bir para) zorunlu bir koşuldur. Bu mantığın iki düzeyde hatalı olduğu kanısındayım:

a) Ortak bir para politikasının ötesinde, üye devletlerin ekonomik ve toplumsal politikaları da paralel giderse bu üç hedef bağdaşabilir. Bununla kastettiğim şey, eğer sistem işleyecekse üye devletlerin politikaları (örneğin vergilendirme, kamu harcamaları) aynı olmalıdır, üretim sisteminin sektör ve dallarının stratejileri aynı çizgiler boyunca hareket etmeli, toplumsal aktörlerin (özellikle sendikalar) stratejileri de aynı rotada olmalıdır, vs.

b) Sermaye ve pazar hareketlerinin “iç açılımının” ile “dış açılımının” güvencesi olacak bütünlüklü ve etkin bir Avrupa politikasını formüle etmek güçtür –kriz dönemlerinde imkânsızdır. Bir tercih yapılmalıdır. İç pazarın açılımı için öncelikle gereken şey, koruyucu duvarın gerekliliğidir. Ancak gördüğümüz gibi, herhangi bir bağlantısızlık söylemi rağbet görmemektedir.

Bu bahtsız dönüş, benim görüşüme göre, monetarist ideolojinin moda olan hakimiyetinden kaynaklanır, başka bir şeyden değil.

Herhangi bir toplumsal varlığın (üye devletin ya da Topluluk'un) "yansız parasal yönetim" uygulayabileceği varsayılır. Bence bu, gerçek ya da sürekli tarihsel varlığı olmayan tamamen ideolojik bir düşüncedir. Yansız yönetim görünüşte yalnızca, genel bir projeden yoksun olan toplum pazarın tek yanlı yasasına boyun eğdiğinde var olur. Ancak tarih göstermiştir ki bu tür dönemler günümüzde, bütün olarak toplum için tasarlanmış bir projenin tanımladığı yeni bir toplumsal düzene doğru kaotik geçişlerdir. Böylelikle, dolaşımdaki para, doğası gereği neyse o olur: Diğer metalar gibi bir meta değil (moda olan neo-liberal ideoloji bunu ileri sürer), kolektif iradenin işlemsel bir aracıdır.

Avrupa mucizevi bir tedavi peşindedir, karşı karşıya olduğu politik güçlükten kendini kurtarmayı ummaktadır. Bununla birlikte, Bundesbank'ın ve onun ardında diğer merkez bankalarının yansız bir para politikası sürdürmesi durumun uzun vadeli bir özelliği olmaya yönelik değildir. Sorumluluk taşıyan muhafazakâr güçler, krizi, şimdiye kadar yaptıkları gibi —yani, krizin çapını sürekli genişleten, iniş içindeki bir helezon pahasına— yönetmekte ısrar ettikleri sürece bu arayış sürecektir. Bu politikanın yarattığı toplumsal fırtınanın —bu, şimdiden belirgindir— arayışa beklenenden daha erken son vereceğine iddiaya girebiliriz. Daha şimdiden, Euro'nun yaratılması için hedef-tarih olan 1996, 1999'a kaydırılmıştır. Yakında, çıkmaz ayın son çarşambasına ertelenecektir.

4. Ortak bir para birimine verilen öncelikten yana tavır alan Avrupa'nın inşası fırtınalı bir iklim kuşağına girdi. Bu öncelik, krizi sonlandırmadan yönetmekten yana en muhafazakâr güçleri güçlendirdi. Krizin kaçınılmaz sonuçlarına yönelik yükselen protestolar daha da arttı. Çünkü, Avrupa projesinin aşırı bir neo-liberal politikaya bağlanması pek yakın gelecekteki genel tutumları tersine çevirebilir ve bunları Avrupa fikrine karşı çıkartabilir. Bu fikrin aşamalı biçimde yürürlüğe konmasında hâlâ dayanıksız olan kazanımlar hızlı bir biçimde aşınabilir.

Bu gerçek bir kâbus senaryosudur. İyimser kişiler Avrupa'nın

geçmişte de benzer felaketler geçirdiğini söyleyebilir. Ancak, bu kıta toplumlarının kendi tarihlerinden utanmaları için bir neden olmadığı ve sonunda bir ilerleme yolunu her zaman açtığı doğru olsa da, faşizme karşı mücadelenin güçlü bir şekilde açıkladığı gibi kendi kanlarına genellikle pahalı bir bedel ödemişlerdir.

Avrupa dışardan tehdit edilmemiştir. Bazı politik güçler SSCB'den ve komünizmden büyük ölçüde hayali bir korku biriktirmiş olsalar da 1945-1990 arasında da böyle bir tehdit yoktu. Günümüzde Güney'deki halkların ve devletlerin —özellikle İslami köktendinciliğin— tehdit ettiğini ileri sürmek gülünç olur. Güney'de zaman zaman üstün gelebilecek rahatsız edici tercihler, yalnızca kendi halkları ve ulusları arasında kurbanlara yol açar, onların dünya ölçeğinde geriliklerinin ve dolayısıyla güçsüzlüklerinin artmasına hizmet eder.

Avrupa kendi içinden tehdit altındadır. Batı kısmı için, tehdit dramatik yoğunlukta belli bir eşiğe henüz ulaşmamışsa görülmez. Geleneksel olarak ulusal ya da topluluksal olarak sınıflandırılan, iyi bilinen çatışmaları —İrlanda, İspanya ve Belçika bu çatışmaların ana sahneleridir— daha kötüye gitmeyecek ya da çözümsüz kalmayacaktır. Bölgenin büyük güçleri (İngiltere, Fransa, Almanya) arasındaki geçmişin önemli çatışmalarının canlanacağını ve Avrupa savaşları biçimini alacağını hayal etmek güçtür. Diğer yandan, doğuda, dramatik eşik çoktan aşılmıştır. Neo-liberal “inanç değiştirme” politikalarının saçmalığı toplumsal ve ekonomik bir felaketi körüklemiştir. Bu felaket, demokratik kazanımların güvenilirliğine meydan okumuş ve bu kazanımların tamamen geçici olgular olarak görülmesine yol açmıştır. Yerel politik güçler, elbette, karışıklık sarmalına karşılık olarak bölgeyi sarsan şiddetli krizlerin başta gelen sorumlularındandır. Fakat sorumluluk Batı Avrupa ülkeleriyle paylaşılır. Ateşe benzin mi dökceklerdir, su mu? Şimdiye kadar, kasıtlı ya da kasıtsız, benzin dökmüşlerdir. Neo-liberal kaosun kaçınılmaz olarak yarattığı merkez dışı eğilimleri destekleyen Batı'nın diplomatik faaliyeti her yerde ateşe benzin dökmüş-

tür; egemenliklerini meşrulaştıracak yeni bir (etnik) temel arayan, köşeye sıkışmış demagoglardan destek görmüştür. SSCB ya da Yugoslavya gibi tarihsel yapıların şiddetli çatışmaları serbest bırakmadan gücünü yitirmeyeceği kesinlikle açıktı. İlk muğlak seçimlerin yönelimsizlikten başka bir şey ifade etmediği açıktı. Avrupa, birçok durumda, ilk tepkilerin şiddetini önleyebilecek sabrın zaferi peşindeki güçlere yardım etmeyi seçmedi. Burada belirtmeliyim ki, Almanya Avrupa'nın tahripkâr müdahalesinin yönetici gücü olarak ortaya çıktı. Slovenya'nın ve Hırvatistan'ın bağımsızlığını tek taraflı olarak tanıdı ve bir ay sonra Topluluk bu kararı desteklediğini belirtti. Bu, hiç kuşkusuz, yapılmakta olan projenin (Alman ya da Avrupa projesinin) işaretiydi: Doğu Avrupa'yı Latin Amerikalılaştırmak.

Kısa vadede, bu ulusal parçalanma ve toplumsal bölünme projesi, "dünyayı bir pazar gibi yönetme" şeklindeki ütöpik bakış açısına uygun düşer; bunun anlamı, her yerde hazır ve nazır bir pazar karşısında iktidarı mümkün olduğunca parçalamak, devletleri etkisizleştirmektir.

Bununla birlikte, artık bir demir perde var olmadığından, Avrupa'nın bir yarısındaki gelişmelerin diğer yarısı üzerinde doğrudan etkisi vardır. Bildiğimiz gibi, kötü bir örnek iyi bir örnekten her zaman daha güçlüdür. Batı'daki derin krize bağlı olarak Doğu'daki yeni faşizmler Batı'da canlanan faşizmleri teşvik eder. Ancak, neyse ki henüz yalnızca marjinal olan bu tehlikeden başka, kaos, devlet milliyetçiliklerinin canlanmasını körüklemektedir. Avrupa ülkelerinin hepsinin sunacakları ikna edici bir şey yoksa ulusal ve milliyetçi çözümlere yönelme teşebbüsü güçlü olacaktır ve Avrupa, her halükârda kendini farkında olmadan, uluslar arasındaki çatışmaların sınıf mücadeleleri kadar göze çarptığı on dokuzuncu yüzyıla geri dönmüş bulacaktır.

Avrupa'nın inşası Arap Birliği, Pan-Afrikanizm ya da Latin Amerika entegrasyonu kadar kaçınılmazdır. Avrupa'da da —Batı yarısı da dahil— merkezdisi eğilimler mevcuttur ve faaliyettedir.

Ve her Avrupa ulusu için kıtasal birliğin ardında başka tercihler vardır.

Uzun süre, İngiltere, kendisinin Avrupa'ya entegrasyon olasılığından ziyade, imparatorluk hegemonyasından miras kalan Commonwealth bağıını korumakla daha çok meşgul oldu. 1945'ten sonra asla terk etmediği bir tercih yaptı: Amerika Birleşik Devletleri'yle koşulsuz ittifak yapmak İngiltere'nin en temel önceliğidir. Şimdiye kadar, bunu Avrupa Topluluğu üyeliğiyle bağdaştırmak mümkün olmuştu. Ancak, Avrupa ile Amerika Birleşik Devletleri arasındaki rekabet daha da şiddetlenirse, Avrupa parçalanırsa ya da Almanya Avrupa'ya hakim olursa, gelecekte ne olacaktır?

1945-1946'da Fransa imparatorluğunu birlikçi bir çerçeve içinde (bağımsız uluslar birliği ya da sözcüğün ciddi anlamında bağımsız olmaya yönelik uluslar birliği) canlandırmaya girişti. Sömürgeci güçler canlandırma projesinin içeriğini boşalttılar ve sömürge ilişkilerini yerinden yönettiler; ta ki, —azalan eski sömürgeci çıkarlarının zararına ve modernleştirici dinamik sektörlerin yararına— Fransa kapitalizmi içindeki değişimler Fransa'ya Avrupa entegrasyonu doğrultusunda bir itki verinceye dek. Bugün Fransa'nın başka bir tercihi yoktur. Fakat, özellikle Avrupa'nın bellibaşlı gücü Almanya daha büyük bir hareket kabiliyetine sahip olduğundan bu bir zayıflık unsurudur.

1871'den sonra Almanya kendine bir proje geliştirdi: *Drang nach Osten*, Doğu'ya Atılım. Bundan vazgeçti mi? Elbette, Almanya'da da, İngiltere ve Fransa'nın ardından demokrasi kuruldu; ama bu Bismarck'ın İkinci Reich'ında pek gerçek bir demokrasi olmadığı gibi Hitler'in iğrenç Üçüncü Reich'ında hiç değildi. Bu kazanımın büyük öneminin farkında olan bu ülkedeki demokratik güçler, kendi deyimleriyle, "Avrupa Almanyası"nın "Almanya Avrupa'sı"na tercih edilir olduğu konusunda hemfikirdirler. Bununla birlikte, Almanya'nın Yugoslavya'ya müdahalesinden, "İsveç Sorunu"nu karıştırarak diriltmesinden ve başka birçok işaretten açıkça gördüğümüz gibi, Dördüncü Reich'ın hâlâ bizimle birlikte olduğu

bir gerçektir. Demokratik bir Dördüncü Reich mümkün müdür? Niçin olmasın? İngiliz ve Fransız emperyalizmleri, metropollerdeki burjuva demokrasisini tehlikeye atmadan kendi kollarını yayıyorlar. Demokratik bir Dördüncü Reich *Drang nach Osten* hedeflerini —ABD hegemonyasının dünya ölçeğinde yaptığı gibi (kendi demokrasisi zarar görmeden) ekonomi aracılığıyla işleyen bölgesel bir hegemonya— üstlense bile Doğu Avrupa halklarına katlanılmaz gelmeyebilir. Almanya'nın hareket alanı kuşkusuz geniştir; Avrupa'nın inşasına meydan okumadan bir Doğu politikası izleyebilir ve partnerleri (özellikle Fransa) onun girişimlerini desteklemek zorunda kalırlar. Böyle bir “Alman Avrupası”, elbette, kendine bir “Amerikan evreni” içinde yer bulur, çünkü Almanya (Hitler'in yaptığı gibi) çiğneyebileceği lokmadan fazlasını ısırmaz.

Şimdilik, Topluluğun diğer üyelerinin olası tercihleri aynı önemde değildir. Ancak, İtalya, İspanya, Belçika, Hollanda ve İskandinav ülkeleri bir Alman Avrupası'nı pek güçlük çıkarmadan kabul edecek gözükmemektedir; özellikle eğer Almanya, stratejisini demokrasiden vazgeçmeden sürdürürse.

Rusya ebediyen olayların dışında kalabilecek mi? Eski-SSCB ülkelerinden hangisi Moskova'nın ya da ötekilerin (Baltık devletleri ve Ukrayna söz konusu olduğunda Almanya'nın) iştahını kabartır? Burada da, kısa vadeli tercih *Drang nach Osten* oyunu oynamaktır. Almanya'nın yayılma fikri öncelikle Avusturya (hâlâ bu alanın parçasıdır), Çek Cumhuriyeti (şimdi kompradorlaşma tehlikesiyle karşı karşıyadır), Slovenya, Hırvatistan, Macaristan, Polonya, Baltık devletleri ve Ukrayna tarafından sınırlandırılacaktır.

Bu kâbus senaryoyu, Almanya'nın emellerini engelleyecek bir İngiliz-Fransız-Rus ittifakıyla ya da sonuçta Fransa'yı tecrit edecek yeni bir Alman-Rus paylaşımıyla on dokuzuncu yüzyıl Avrupası'nı canlandırmaya yönelik gözüküğünü söyleyerek sonuçlandıracağım.

Farklı Bir Gelecek: Radikal bir Avrupa Vizyonu

5. Neyse ki, kâbus senaryosu hayal edilebilecek tek senaryo değil. Gelişmeye açık bir senaryo da vardır; elbette bunun başarısı için büyük bir anlaşıma gereklidir.

Avrupa projesi, “çokuluslu bir alanda demokrasinin yönetimi”yle yetinemez. Asgari ortak payda oldukça yetersizdir: Topluluğun ekonomik kazanımlarını korumada yetersiz kaldığı gibi Avrupa’nın demokratik gelişimini de sağlayamaz. Kriz —bir durgunluk değil; toplumun (yalnızca ekonomik değil) yapısal krizidir— Avrupa’nın demokratik geleneğinin meşruluğunu ciddi olarak aşındırabilir.

Bir dizi tehditle karşı karşıya olan (Avrupa ne şekilde gelişecektir? Bu gelişme küreselleşmeyle nasıl uzlaştırılır? Avrupa içinde uluslar ve ulusötesilik nasıl bağdaştırılır?) Avrupa projesi, çağımızın sorunlarıyla boy öçüşebilecek, samimi bir toplum planıyla gelmedikçe yanıt bulamayacaktır. Dolayısıyla, adına layık bir toplumsal projenin denklemlerini sıralayarak sözlerime son vereceğim.

(1) Bir toplum projesi, her şeyden önce, toplumsal bir vizyondur, toplumsal ilişkileri tasarlama yoludur. Bu, üretim sisteminin yeniden üretiminin zımni bir sonucu olmamalıdır. Mevcut toplumsal ilişkilerde açıkça görülmelidir; bu ilişkiler, kısmen (merkezde) üretim sistemleri temelinde işleyen sınıf ilişkileridir, kısmen de gerçekliğin diğer alanlarındaki ilişkilerdir (örneğin, erkeklerle kadınlar arasındaki ilişkiler). Projeyi bu düzeylerde belirgin kılma yöntemi, toplumsal bir sözleşme olarak tanımlanabilir (böyle adlandırmakta sakınca görmüyorum). Avrupa (ve Amerika) mucizesini destekleyen tarihsel bir öncülü zaten biliyoruz: Devletin pazarlık alanı ve yürütme organı olarak kaçınılmaz bir rol oynadığı, emekle sermaye arasındaki tarihsel, ulusal uzlaşma. Bu modelde dikkat çekici bir şey yoktur; küreselleşme ve Avrupa entegrasyonu süreci nedeniyle zaman aşımına uğramıştır. Yine de, toplumsal sözleşme, bu model çerçevesi içinde ya da temelleri üzerinde geliştirilen ekonomik stratejilerden önce gelir, sonra değil. Geleneksel

ekonomistler bu öncelik düzenini kabul etmekte güçlük çekerler: Onlar her zaman ekonominin her şeye karar verdiğini —belki de ekonomist yabancılaşmanın sonucu olarak— düşünürler. Projeyi tanımlayan toplumsal ilişkilere “kapitalist” ya da “sosyalist” etiketini yapıştırmanın anlamı yoktur. Bu iki kavramın anlamsız olduğunu ya da tarihsel anlamlarını kaybettiklerini söylemek niyetinde değilim; tam tersine, her ikisi de anlam doludur. Ancak, kapitalizm dünyasından sosyalizm dünyasına uzun geçiş kapitalist mantıkla (örneğin, pazar, kâr hesabı, çalışma hiyerarşisi) anti-kapitalist mantığın (kapitalist yayılmanın değil, sermaye birikiminin tek yanlı mantığına karşı halkların mücadelesinin doğal sonucu olarak adalet ve demokrasinin) çatışmalı birlikteliğini gerektirir.

(2) Üretim sisteminin yeniden üretim koşullarını düzenleyen toplumsal sözleşmenin ötesinde, çağımızın taleplerine yeten bir toplum projesi bizim teknolojik uygarlığımızın geleceğine ilişkin bir vizyon gerektirir. Çalışmanın geleceği sorunu şimdi ortaya atılır. Fordist dönemin seri üretim emekçilerinden sonra, yarının üretim sisteminde yeni kitleyi oluşturmaya aday olan yurttaş-emekçi-entelektüeldir. Bu, sistemin tüm parçalarının birbirine bağlılığına ve (ekonomistlerin, üretkenliğin temel ve nihai belirleyici etkeni olarak “teknolojik etken”den söz ettiklerinde, tüm saflıklarıyla gönderme yaptıkları) değer yasasının şimdiye kadar egemen olmuş biçimlerinin sorgulanmasına yönelik tüm imalarıyla birlikte, bilgisayarlaştırılmış ve otomatikleştirilmiş teknolojileri temel alacaktır. Bu sistemin gerektirdiği yeni tür emekçi, ücret yerine “yurttaşlık geliri” talep etmeyecek midir? İtibari maliyet hesabının fikri sınırlarına kısa vadede dahil olamayan ekolojik tehdidin, yeni terimler içinde ekonomik karar sorunları getirdiği açıktır. “İşçi katılımı” ya da Alman tarzı “ortak yönetim”, elbette, uygarlığımızın doğasıyla ilgili genel sorundan kaynaklanan bu tür sorunları çözmekten uzaktır. Müküyetin ve yönelmemiz gereken yeni biçimlerin geleceği, toplumsal düşünce ve eylemin her boyutuna yönelik bir meydan okumadır.

(3) Ulusal dayanışmayı destekleyen tarihsel kavramların —Avrupa entegrasyonu açısından olduğu kadar başka alanlar açısından da çok açık olan— “ulusötesilik” tehdidiyle tartışma konusu edilen kavramlar ol-

duğunu belirtmek gerekli midir? Bu yeni çerçeve içinde farklılık, özgüllük ve evrensellik nasıl yeniden kavramlaştırılabilir?

(4) Doğrudan politik düzlemde Avrupa projesi, NATO askeri ittifakı çerçevesinde ele alınmaktan çok uzak olan, Avrupa ile Amerika Birleşik Devletleri arasındaki ilişkiler sorunuyla yüz yüzedir. Bu ittifakın kurulmasının nedeni olan düşman uzun süredir yaşamadığına göre, NATO'nun varlığını sürdürmesindeki amaç nedir? Yeni düşmanlarla —belki İslam ya da Asyalılar— baş etmek midir? Yalnızca önceden inandırılmış olanları ikna eden “kültürler arası çatışma” teorisini alelacele oluşturarak tehlikesiz ve çabasız kazanç için ateşli çabalar harcanmıştı. Bu düşmanlık niçin herhangi bir askeri tehdit oluşturmaz? NATO'nun dünyada demokrasinin aracı ya da öncüsü olduğu şeklindeki en sık işitilen yanıtlardan biri, eski “uygarlaştırma misyonu”nu hatırlattığından kahkahayla karşılanır. Dahası, zamanımızın askeri müdahalelerine çocuksu bir saflıkla yaklaşıldığında (Kuveyt'te demokrasi için Körfez Savaşı!) buna ancak gülünür. Gerçekte NATO, kapitalist yönetimin ekonomik yanının sonucu olan kaosu politik yönetimi için gerek duyulan cephaneliğin parçasıdır. Avrupa bu krizin ötesine geçmeyi amaçlamadıkça Amerikan askeri hegemonyasına boyun eğmekten başka bir şey yapamaz. Ancak, böyle bir tercih, Amerika'nın dünya hegemonyasını sürdürerek, Avrupa'nın Amerika Birleşik Devletleri'yle yeni ekonomik rekabetine atfedilen anlamların çoğunu yok ederken, gerçekte, birçok Avrupalı'nın “bağımsızlık” düşünü yok eder.

(5) Şunu kesinlikle tekrar etmek gerekir ki, Avrupa projesi kıtanın doğu yarısının Latin Amerikalılaştırılmasıyla doğrudan çatışır. Kıtanın bu yarısının diğer yarısına niçin ve nasıl darbe indireceğini yukarıda açıklamaya çalıştım.

(6) Son olarak, Avrupa projesi, Üçüncü Dünya'nın “marjinalleşmesi”nin görünümleriyle uğraşan ekonomistlerin içtenlikten yoksun söyleminin tekrarı mıdır yalnızca? Tüm gezegenin doğal kaynaklarına ulaşmanın “Batı”nın ayakta kalması için her zamankinden daha yamsal olduğu bu anda bu proje Güney'i gerçekten göz ardı edebilir mi? Bu doğal kaynaklara erişme sorununun küresel neo-emperyalizm tarafından düzenlenebileceği doğrudur. Ancak, Amerikan rakibin he-

gemonyasını sürdürmenin en iyi yolunun kaçınılmaz olarak bu olduğu bir yana bırakılırsa, insan bir an için bu projenin yaşayabilir olduğunu kanıtlayacağına ciddi inanabilir mi? Oldukça farklı bir yaklaşım, genişbölgesel alanların (Avrupa, Latin Amerika, Afrika, Arap Dünyası) kıtasal güçlerle (ABD, Çin, Hindistan), kendi gelişmelerine uygun ve pazar aracılığıyla küreselleşmeye içkin kutuplaşma etkilerini azaltabilecek karşılıklı bağımlılık ilişkileri içinde iç içe girme yolunu dikkate almalıdır. Bu konular hakkındaki bazı fikirleri (5. bölümde görüldüğü gibi) başka bir yerde geliştirdiğimden burada tekrar ele almayacağım.

Özetlersek, burada ortaya çıkan altı tema, bence, hareketler ve gelişmeler hakkında sol kanat düşünce geleneğine mantıksal olarak denk düşen bir gündem oluşturur. Eğer böyleyse, Avrupa ya solda olacaktır ya da hiç olmayacaktır.

Kaynakça

Casanova, P. G. (der.), *Etat et Politique dans le Tiers Monde*, L'Harmattan, Paris, 1994.

VII

İdeoloji ve Toplumsal Düşünce: İntelligentsia ve Gelişme Krizi

Toplumsal Teori ve Kapitalizm Eleştirisi:

Marksizm, Postmodernizm ve Toplumsal Hareketler

“Toplumsal bilim” yerine “toplumsal düşünce” (ya da “toplumsal kuram”) terimini kasten kullandım. Böylece, analitik toplumsal disiplinleri doğa bilimleriyle özdeşleştirme şeklindeki yanlış uygulamalardan kaçındım. Doğa bilimlerinin sahip oldukları epistemolojik statüye toplumsal bilimlerin asla erişemeyecekleri varsayımının, kendinden fazlasıyla emin bir varsayım olduğu kanısındayım. Öncelikle, herhangi bir toplumsal disiplin güçlü doğa bilimlerine kısmen de olsa rakip olduğunda, böyle bir gelişme zararlı olur. Toplumun yönetimi kümes hayvanlarının yönetimine indirgenir ve böylelikle insan özgürlüğü ortadan kaldırılmış olur. İnsan özgürlüğü/toplumsal özgürlük ve doğa üzerindeki denetimin ikili hedefi (bunlar da görece kavramlar olarak anlaşılmalıdır) gibi iddialar he-yecana gelmiş toplumsal disiplinler tarafından bilimsel, nesnel ve

dolayısıyla etkili bulunarak teşvik edilse de, sözümona rasyonel yönetim iddialarına karşı koymayı zorunlu olarak gerektirir.

Elbette, toplumsal disiplinleri doğa bilimleri gibi kesin kılmak postmodernist eleştirmenlerin modern düşünceyle karıştırdığı burjuva düşüncesinin uzun vadeli özlemidir. Burjuva düşüncesine temel teşkil eden toplumsal sistem (daha açık bir deyişle, kapitalist sistem), bu bağlam içerisinde bakıldığında, iktisadi alanda çok açık ifade edilmiş bir dünya görüşünün ürünüdür. Bugünlerde yeniden ilgi gören Weber, kapitalist toplumun bu öz-görüntüsünü şaşırtıcı saflıkta bir formülle sundu: Kapitalizm, dünyayı geçmişin irasyonel esaretlerinden kurtarmaya çalışan rasyonel *ethos*'un zaferini gerekli kılar.

Bir süre önce, eski düşünce sistemi ile modern (kapitalist) düşünce arasındaki karşıtlığa alternatif bir bakış açısı önermiştim. Benim karşılaştırmalı yaklaşımım, gerçekliğin metafizik yanlarına vurgu yapan pre-kapitalist toplumlarla (bunlara talan toplumları diyorum) iktisadi yanlarına vurgu yapan kapitalist toplumlar arasındaki karşıtlığa dayanır. Bu yeni bakış açısından, burjuva sisteminin iktisadi çelişki ve peşin hükümlerini çözdükten sonra gelişebilen daha ileri bir toplumun düşüncesi ile talan toplumlarının metafizik dünya görüşü arasındaki farklılık bu denli keskin bir karşıtlık içinde olmak zorunda değildir. Böyle ileri bir toplumu sosyalist olarak adlandırırız.

Burjuva düşüncesi yeni iktisadi rasyonalitesini mutlak bir değer olarak kutsayarak, toplumsal örgütlenmenin ortaya çıkan biçimini meşrulaştırmaya çalıştı. Bu süreçte, yeni örgütlenme biçimini, bazı yorumcuların pek yakın bir geçmişte ve yine olağanüstü bir saflıkla yazmış oldukları gibi, her nasılsa tarihin sonunu bildiren ezeli bir yapı olarak varsaydı. Bu, İlerlemenin (büyük İ ile) Tanrı'nın vekili, nesnelerin ebedi dizgesinin temeli haline geldiği bir dünya görüşüydü.

Bizim dünya görüşümüze göre ise, kapitalizmin ve burjuva düşüncesinin, sınırlılıklarına rağmen, bir ölçüde ilerlemeyi (küçük

harf i ile) temsil ettiği iki yan vardır. Muazzam maddi gelişmeye yol açan başlangıçtaki güçleri doğa üzerinde emsali görülmemiş bir denetime varmıştır. Bununla birlikte, bu denetimin asla tümüyle olumlu olmadığını hatırlamalıyız: Günümüzde, gezegenin varlığı tehdit altındadır. Aynı zamanda, kapitalizm ve burjuva düşüncesi, toplumsal düşüncüyü eski metafizik önyargılardan kurtararak demokrasi fikrinin ve modern demokrasi pratiğinin ortaya çıkmasına imkân tanımıştır. Burada da belirtmeliyiz ki, böylesi bir demokrasi pratiğı sistemin doğasıyla sınırlıdır. Kapitalist gerçeğin kapsamaması [synecdoche] olarak pazar ile demokrasi arasındaki denklem elbette gereğinden fazla basittir. Ancak, bu gerçek, somut ilerleme örneğine dayanır.

Burjuva düşüncesinin bu sınırlarını kavrayışımızı belirginleştirmedikçe kapitalizm eleştirisi anlamsızdır. Kapitalizm eleştirisi yapmak, kapitalizmi hem tarihsel gelişmenin niteliksel olarak yeni bir evresi olarak incelemeyi, hem de yeni sistemin teşvik ettiğı serbestleşme özelemleri ile kendi yarattığı global toplum ölçeğinde bu özelemleri tatmin etme yetersizliğı arasındaki çelişkilerin açık bir örneğı olarak incelemeyi gerektirir. Kapitalizm eleştirisi kapitalizmi açıkça aşmayı amaçlar. Bu, kapitalizmin benzeri olarak yorumlanan moderniteyi aşmaya hazır olmak anlamına gelir. Bu amacı gerçekleştirmek için, kapitalizm eleştirisi, alternatif değerlerin yanısıra, toplumsal örgütlenme için alternatif kurallar da ileri sürmelidir. Kısacası, alternatif bir rasyonalite sistemi sunmalıdır. Bu, kapitalizmin daha önce yaptığı gibi, kapitalizm eleştirisinin de kaçınılmaz olarak, kendi yaratıcı ütopyasının yeni rasyonalitesini ezeli bir yapı olarak sunmaya yönelmesi demek değıl midir? Yeni eleştirinin bu kusurdan kaçınabileceğı kanısındayım.

Ancak, kapitalizm eleştirisi burjuva düşüncesinin mevcut çerçevesini gerçekten geride bıraktı mı? Sorun budur. Şimdilik, buna verecek hazır bir yanıtım yok. Yeni eleştiri hâlâ eksiktir. Kapitalizmin gelişiminin sonucu olan yeni meydan okumalarla etkileşiminden kaynaklanan bakış açılarıyla derinleştirilmesi ve zenginleştirilmesi gerekir. Başlangıçta ahlaki değerlere yönelen kapitalizm eleş-

tirisi, Karl Marx'ın eserinin önemli bir evresi olarak gördüğüm noktaya erişmiştir. Gelineen noktaya Marksizm, İkinci ve ardından da Üçüncü Enternasyonal'deki bir dizi gelişmeden geçerek ulaşmıştır. Bu yol boyunca, burjuva kuramın iktisadi önyargısını benimsemiş, onun belirlenimci bakışının cazibesine kapılmış ve "tarihin yasaları"nı doğa bilimlerinin değiştirilemez yasalarına özdeş, amansız kurallar dizisine dönüştürmüştür. Böylece Marksizm, sonunda, bu "yasalar"ın bilgisine dayalı rasyonalleşmiş yönetimin ütöpik bir sistemini sosyalizm adına savunmaya dönüşmüştür ve bu süreçte insan özgürlüğünün diyalektiği zarar görmüştür.

Marksizm, besbelli ki, tamamlanmamıştır. Bununla beraber, Marksizmi tekil bir biçime, Sovyet ideolojisine indirgemek de tamamen haksızlık olur. Ben bu Sovyet ideolojisini, uzun süredir, Marksist düşünüşten ziyade burjuva düşüncesine yakın kabul ediyorum.

Kapitalizm eleştirisi, günümüzde bize postmodernist kuramcılar tarafından sunulan gelip geçici eleştiriden daha eskiye dayanır. Postmodernist kuramın herhangi bir yeni bakış açısına katkıda bulunup bulunmadığını değerlendirmek önemlidir. Postmodernizmi, yaptığı onca şamatanın ötesinde, kapitalist sistemi aşmaya muktedir kavramsal bir araç sunmadığından; ve toplumsal dönüşüm için yenilikçi bir tasarım esinleyecek kapasitede olmadığından, entelektüel bir ham hayal olarak görüyorum. Kısacası, postmodernist eleştirisi, Marx'ın eserlerindeki ufuk açıcı fikirlerin içerdği eleştiriden daha az köktencidir.

Lytard, Derrida, Deleuze, Guattari, Foucault ve Baudrilard'ın (Amerikan ekolünün ve Fransa'da Touraine'in savunduğu biçimiyle) postmodernizmin temeline yerleştirdikleri söylem yapıçözümü uygulamaları kuşkusuz bazı yararlı amaçlara hizmet etti. Hem Aydınlanma sonrası burjuva söylemin hem de bu söylemin sosyalist düşüncenin yürürlükteki ekollerine yayılmasının metafizik doğasını sergileme payesi onlarındır. Bu söylemin temelci [essentialist] kafa yapısını yalın biçimde ortaya sermişlerdir; yani, bu söylemin

mutlak arayışı içinde metafizik açıklamalardan yana yaptığı tercihleri sergilemişlerdir. Toplumsal yaşamın her yanını iktisadi rasyonalitenin buyruklarına tabi kılan ekonomist önyargılarına ışık tutmuşlardır. İlerleme'nin sarsılmaz adımlarla ilerleyişinde tarihsel yasaların acımasız katılıkla işlediğini öne süren bu söylemin örtük teleolojik özünü açık etmişlerdir.

Burjuva temelciliğinin, ekonomizminin ve teleolojisinin iddiaarının zaten etkisi altındaki okurlara bu postmodernistlerin kavrayışları yeni gibi gelebilir. Bununla birlikte, böylesi iddiaları asla yutmayanlar için bunlar burjuva düşüncesinin sınırları boyunca yeni bir yolculuk olmaktan öte yeni bir şey sunmazlar. Ve, benim görüşüme göre, bu yolun öncüsü Marx'dı.

Bildiğimiz gibi, postmodernist düşünürler, Aydınlanma'nın insanlığı özgürleştirmedeğini yeniden keşfettiler. Benim de paylaştığım Marksist düşüncenin belirgin tarzının bakış açısıyla bu sadece ve sadece aksiyomatik bir durumdur. Bizim Marksist kuram ekolümüz, tıpkı kapitalist sömürünün haraca bağlı sömürünün uzantısı ve vekili olması gibi, burjuva ideolojisine has iktisadi yabancılaşmanın da geçmiş dünya görüşlerinin tipik özelliği olan metafizik yabancılaşmanın bir uzantısı —ve işlevsel vekili— olduğu anlayışına dikkat çeker. Lyotard, Auschwitz ve Stalin'in modernist düşün çöküşü anlamına geldiğini söylediğinde, bu veciz formülü bir sıfatı dışarda bırakır: Kapitalist. Şurası bir gerçek ki, emperyalizm ve onun öldürücü zürriyeti faşizm, dünya savaşları ve sömürge katliamlarıyla birlikte, tümü de, kapitalist sistem içindeki keskinleşen çelişkilerin ürünüdür; kapitalizmin sunduğu özgürlük vaatleri ile uygun iyileştirmeler sağlamadaki beceriksizliği arasındaki çatışmanın bir ölçüsüdür. Sovyet ideolojisi, "kaynaşma"ya (benim görüşüme göre, bu kapitalistsiz kapitalizm düşü anlamına gelir) dikkat kesilmiş ekonomist bakışıyla, burjuva ideolojisinin bir türüdür. Bu haliyle, Maocu düşünürlerin 35 yıl önce öngördükleri gibi, 'normal' kapitalizme varacak doğal gelişme akışına göre programlanmıştır. Neredeyse hiç şaşırtıcı olmayan son birkaç yıldaki gelişmeler bu öngörüğü doğrulamıştır.

Marksist düşüncenin eriştiği radikal perspektiflerden yoksun olan postmodernist eleştiri, kapitalizmi aşmak için gerek duyulan aygıtları sağlamaktan uzaktır. Bu nedenle, önermeleri muğlak, bulanık kalır. Farklılığı eleştirisiz pohpohlamaya ve deneyciliği yüceltmeye olan eğilimi postmodernizmi, rasyonelitenin kesin, ezeli ifadesi olarak kabul edilmeye devam edilen kapitalist uygulamaları sürdürmek üzere tasarlanmış geleneksel, ekonomist düzenlemelerle neredeyse uyum içinde kılar. Bu durum, Anglo-sakson geleneğindeki toplumsal düzenlemelerde sık rastlanan türden neo-konservatif komünalist ideolojilere açık kapı bırakır. Aşırı durumlarda, nihilist patlamalara da yol açar. Diğer yandan, ortaya çıkan sonuç, Galbraith'ın parlak analizinde “varlıklılar” diye adlandırdığı imtiyazlının çıkarlarıyla uyumlu bir ideolojidir.

Bununla birlikte, demokrasi gereksinimine yapılan vurgu anlamsız değildir. Gerçekten de, demokrasi kavramının tüm dinamik kapsamı içerisinde kavrandığını varsayarak, kapitalizmin kuramsal ve pratik eleştirisinde yeni gelişmeler için etkin bir güdü haline gelebilir. İşçi mücadeleleri geçmiş dönemlerde demokrasiye derinlik ve anlam kazandırdı; aynı şekilde, demokrasi mücadelesinin gelecekteki olayların akışına yavaş yavaş hız kazandırma olanağını da gözardı etmemeliyiz. İşin doğrusu, bu, postmodernist ekolün önemli bir kesiminin paylaştığı bir umuttur. Onları, daha baştan düş kırıklığına uğramaya mahkûm “evrimci” hayaller beslemekle suçlamak niyetinde değilim. Yanlış yorumlanarak ihanet kabul edilen evrim ile; sosyalist geçişin kabul edilebilir yegâne yolu olarak sunulan devrim arasında saptanan ikiliğin dünya savaşlarına ve Rus Devrimi'ne bağlı koşulların özgül sonucu olduğu, yoksa kapitalizmin radikal eleştirisinin mantıki sonucu olmadığı görüşündeyim. Dönemin özel koşullarında böyle bir yorum gerçeği oldukça doğru yansıtabilir. Ancak amaca uygun bir yorum olarak başlayan şey, sonradan, kaba Marksistler tarafından mutlak bir ilke düzeyine çıkartılmıştır —mazur gösterilemez bir sapma. Aynı zamanda, işçi sınıfına yüklenen rol, kapitalizmin gelişiminin başlangıç döneminin yarattığı nesnel koşullar altında bu sınıfın gerçek işlevinin ek-

siksiz bir yansıması olabilir. Fakat günümüzde bu rolün, toplumsal güçlerin hem ulusal ortamlarındaki hem de dünya ölçeğindeki etkileşimlerinden kaynaklanan kapitalist sistemdeki değişimler ışığında gözden geçirilmesi gereklidir. Şimdilik, bir süre için, kapitalizmden devrimci kopuş stratejileri geri plana itilmiştir. Bu durum, kapitalist sistemi aşmaya artık hiç ihtiyaç olmadığı anlamına gelmez. Bunun tek anlamı, kapitalist sistemde geçerli değişimler yaratmak için yeterince gelişmiş yeni stratejiler tasarlama zamanının gelmiş olduğudur.

Marksizmin inkârının bu günlerde moda olduğu aşîkârdır. Bu tür bir inkârı kolaylaştırmak için, Marksizm öncelikle Sovyet tezahürüne indirgendi, daha sonra “katliamın aklayıcısı” olmakla suçlandı. Yani, her olayı yalnızca açıklanabilir kılmakla kalmayıp, kapitalist gelişme yasalarının zorunlu sonucu olarak da gören determinist yöntemlerle gerçekliği açıklama eğiliminde olduğu görüldü. Birçok Marksist bu suçlamayı hak eder. Ne var ki, Marx’ın kendisine gelindiğinde bu suçlama açıkça haksızdır.

Bu arada, iktisadi alanla iktisadi olmayan alan arasındaki ilişki, yani siyaset ile kültür arasındaki bağ, hem geliştirildiği kadarıyla Marksist çerçeve içinde hem de postmodern dizgeyi içeren diğer kuramsal çerçevelerde sonuca bağlanmamıştır. Kültürün iktisadi buyruklara tabi olduğu şeklindeki ekonomist görüş Marx’tan kaynaklanmaz. Tersine, Aydınlanma’dan günümüze yaygın olan burjuva ideolojik kavrayışların yansımasıdır. Ancak, günümüzün son modası olan kültürel çoğulcuların —ki, bazıları yalnızca Avrupa-merkezci, bazıları da Avrupa-merkezcilerin tersi yöndedir— pazarladığı, kültürlerin çekirdek sabitler olduğu şeklindeki karşıt görüş bana daha az makul, gerçek karşısında —gerçek karşısında olmak eğer mümkünse— daha dayanıksız gelmektedir. O halde, bu aşırı uçlar arasında, belki de ihtiyatla önerilen şey nedir (*in medio stat virtus*)? Bu ne kadar tatmin edici olabilir, ne ölçüde işe yarar? Bazı düşünürlerin, geçmişte, konuyu yeterince aydınlatamadan böyle bir tavrı benimsedikleri vakidir. Weber buna iyi bir örnektir. Onun tezleri, özellikle Protestan etiği ve kapitalizmin yükselişi üzerine

olanları, doğrudan doğruya güçsüz olmasa da bana daha ziyade ikna edici olmaktan uzak gelmiştir.

Aynı zamanda, toplumsal çatışma dinamikleri sorunu, ilk bakışta basit gelen bu sorun, Marksist gelenek içinde kesin yanıt bulunamayan sorular ortaya atmaya devam etmektedir. Örneğin, kendinde-sınıf kendi-için-sınıfa nasıl dönüşür? Bu konuda Lenin'in, kuramın işçi sınıfına dış kaynaklardan geldiğini ileri süren bir dizi önermede bulunduğunu biliyoruz; bu argümanı Marksist değil diye niteleyenler de olmuştur. Peki, örneğin, Gramsci'nin organik entelektüel grubu nasıl doğar? Bu sorunların çözümündeki herhangi bir gelişmenin, iktisadi, siyasi ve kültürel alanlar arasındaki ilişkileri kavrayışımızda gelişme sağlamadığı açıktır. Bu noktada da, sağlam ampirik zeminde kalmayı ve —rağbet gören terimi kulanırsak— birçok toplumsal aktör olduğunu; bunların aşikâr ya da örtük planlarının kısmi olduğunu ve birbirlerinden doğal olarak farklı alanları kapsadığını; ve bu nedenle birbirlerini tamamlayıp tamamlayamayacaklarını ya da çatışıp çatışmayacaklarını öngörmenin yolu olmadığı gibi, uygulanabilir ya da ütöpik olup olmadıklarını da öngöremeyeceğimizi; ve bu nedenlerle bu çatışmaların sonucunu öngörmenin olanaksız olduğunu gözlemlemeyi seçmemiz gerekir.

Bu şekilde formüle edildiğinde tüm bunlar aksiyomatiktir. Ancak, bu öncüllerden yola çıkarak, “toplumsal hareketler” (daima çoğul) toplumsal dönüşümün taşıyıcısı olduklarından ve gerçek insan gruplarının özlemlerini ifade ettiklerinden, bu hareketlerin tümünün demokratik hakkaniyet ruhu içinde saygı ve destek hak ettiklerini ileri sürmek bana mantıksız gelmektedir. Tasarılarının neye hizmet ettiğini bilmiyorsak herhangi bir gruba niçin saygı duymalı ve destek olmalıyız? Kurulu düzenlerin onları manipüle edebilme ihtimalini niçin göz ardı edelim? Bugünlerde ileri sürülen etnik taleplerin çoğunun, sorunları çözmek yerine krizi yönetmekle meşgul hükümetlerin manipölasyonuna maruz kaldıkları kanısındayım. Bu tür hükümetler halkların kendi kaderlerini tayin hakkını özgürlüklerini genişletmek için değil, sınırlandırmak için manipüle edebilirler. Dolayısıyla, muhtemelen toplumsal aktörler analizine

dayalı bir yaklaşım olan “hareketin hizmetindeki aktivizm”, kuramsallık-karşıtı bir önyargı riski taşır ki bu, karşıtı olan dogmatik kuram önyargısı kadar tehlikelidir.

Zihin İşlemcileri Karşısında *Intelligentsia*

Toplumsal bilimler toplumsal gerçeğin analizine uygulanabilen, birbirlerine gevşek bağlarla bağlı beceri ve yöntemler dizisini kapsar. Bu disiplinlerin epistemolojik statüsü bir alandan diğerine büyük ölçüde değişir. İktisat alanında yaygın olan yönetim takıntısı, özgül konuları, dikkate değer veri hakkında seçmeli bir yaklaşımı ve dar anlamıyla yönetim hedeflerine yoğunlaşmış dar bir gerçeklik bakışını gündeme getirmiştir. Bu tür tercihlerin kimi zaman etkinliği arttırdığı doğrudur. Ancak iktisat bilimi denen şey, söz konusu yönetim türünü ve bunun uzantısı olarak sürdürdüğü toplumsal sistemi, yani kapitalist sistemi meşrulaştıran gizli bir ideolojik tercihi içerir. Bu nedenle, iktisat bilimi toplumsal değişimle ve tarihsel gelişmeyle ilgili daha temel konuları, serbest imgesel düşünme oyununu onlara atfederek, bilimsel olmadığını kabul ettiği bir sürece bırakır.

Bence Marx, kapitalist toplumun neden olduğu yabancılaşmayı başarıyla sergileyebilmiştir. Marx’ın çalışmalarıyla “iktisat yasaları”nın doğa yasaları “kadar acımasız” işlediği kabul edilmiştir; bu durum, sistemin pratik yönetim etkinliğini göze görülür ölçüde arttıran bir numaradır. Marx, sistemin korunmasıyla ilgili bu dar alandan kaynaklanan konuları toplumsal dönüşümün daha geniş alanına taşıdı. Bu kaydırmaya rağmen, kapitalist iktisadı analiz eden bir Marksist gelenek, yine de, özellikle sorunları tanımlayışında ekonomist ekole yakın bir yaklaşım geliştirdi.

Marx’ın formüle ettiği radikal kapitalizm eleştirisi, iktisadi dogmadan kurtulmuş bir toplum yönetimiyle ilgili sorunlara hiçbir kesin çözüm getirmez. Böyle bir topluma geçişin genel çaresini de sunmaz. Bu konular, devrimci toplumsal hareketlerin siyasal ikti-

darı ele geçirdiği ve sosyalizmi inşaaya başladığı dönemde öne çıkmıştır. Dönemin nesnel koşulları dikkate alındığında bunların tasarıları belirsizdi. Amaç neydi: Sosyalizmi inşa etmek mi yoksa gelişmiş kapitalizmi yakalamak mı? Bu belirsizlik, kuşkusuz, pazar iktisadı yerine yönetsel emir komuta iktisadının benimsenmesi gibi, geçiş düzenleyen bazı tercihlerin kökeninde yatar. Bu tercihler burjuva ideolojisinin tipik özelliği olan rasyonaliteye (bilimsel aklın yönetimindeki bir toplum inşası) başvurularak rasyonalleştirilmiştir. Engels'in Alman sosyal-demokratlarının planlarını "kapitalistsiz kapitalizm" düşü olarak adlandırarak eleştirmesine yol açan bu tür bir rasyonalleştirme idi.

Benim görüşüme göre, bu konular hâlâ çözülmemiştir. Kapitalizme özgü dünya çapındaki kutuplaşma, az çok çelişik bir gündemi tamamen dikkate alarak, geçiş için uzun vadeli stratejilere gereksinim duyar: Bir yanda, üretici güçleri inşa etme gereksinimi; diğer yanda, alternatif toplumsal ilişkiler tasarlama gereksinimi. Bu stratejilerle, özellikle iktisadi yanlarıyla (pazarın toplumsal düzenlenişi) ilgili tartışma hâlâ sonuçlanmamıştır.

Kısacası, toplumsal düşünce ekonomist ekolün itmek istediği sınırlara kapatılamaz. Ancak, toplumu bir bütün olarak kavrama isteğini toplumun evrimini şu ya da bu yola yöneltme arzusundan ayırabilmenin yolu yoktur. İdeoloji (özel bir toplumsal tasarımın savunulmasını destekleyen değer sistemi) ve bilim (değişimi etkileyen nesnel, işlevsel gerçekliklerin bilgisi) burada birbirinden ayrılmaz. Örneğin, bence, gelişme kavramı, gelişme sürecinin yarattığı varsayılan toplum tipi tasarımının belirlediği ideolojik bir kavramdır. Ve, sürekli açıklamaya çalıştığım gibi, gelişme, modern dünyanın gerçeklikleriyle karıştırılmamalıdır. Bu gerçeklikler gelişme için değil, kapitalizmin yayılması için donatılmışlardır. Guruların, siyasetçilerin ve yöneticilerin, bu temel ayrımı sürekli bulanıklaştıran yürürlükteki bu gelişme oyununu oynuyor olmaları bunların gizli bir kapitalist tasarıya bağlılıklarına vurgu yapar. Feministler de yerleşik toplumsal "bilim" in ideolojik temellerini tümüyle gözler önüne serdiler. Sorunların tanımı dolayısıyla (temel olan nedir,

tali olan nedir?) ve gerçekliğin yerleşik tanımlarına hizmet eden metodolojilerin seçmeli kullanımı dolayısıyla, toplumsal bilimlerin feminist sorunları araştırma çerçevesinin dışına itmeyi nasıl becerdiklerini göstermişlerdir; çünkü, disiplinlerin karşı kenarında yer alan toplumsal amaçlar ataerkil sistemi sürdürecektir şekilde donatılmıştır.

Buna karşılık, yukarda sözü geçen düşünceler, toplumsal düşüncülerin, eserlerine yön veren toplumsal amaçlara göre açıkça farklılaşmasını gerektirir. Bir yanda, Galbraith'ın "varlıklılar" dedikleri vardır. Onların bakış açısına göre, toplumumuzun gereksinim duyduğu tek şey yöneticilerdir (ümit verici biçimde olumlu yönlerde değişmeye muktedir bir sistem olarak anlaşılmaya devam eden ve hâlâ tanımlanmaya muhtaç kapitalist sistemin yöneticileri, elbette). Bu "varlıklılar"a göre, bu çerçevenin dışında kalan her şey kamusal bir tehlikedir. Diğer yandan, bizim toplumumuzun önde gelen ihtiyacının, eleştirel düşüncenin, değişim mekanizmalarını daha iyi anlaması ve dolayısıyla toplumu kapitalist yabancılaşmadan ve trajik sonuçlarından kurtaracak şekilde bu değişimleri etkilemesi olduğunu söyleyenler vardır. İnsanlığın ezici çoğunluğu —Asya, Afrika ve Latin Amerika— söz konusu olduğunda, bu ihtiyaç yaşamaldır, çünkü bu halklar günümüzde mevcut kapitalizmi vahşi bir şey olarak yaşamaktadırlar.

Benim burada önerdiğim ayrım, yerleşik ideolojik aygıtı hizmet eden ve işlemciler diye adlandırdığım kesimi sözcüğün gerçek anlamıyla *intelligentsia*'dan ayırır. Bu sonuncusunun, eleştirel ve yeterli olma dışında etkisi yoktur. Başka deyişle, teori ve pratik bağı içinde güçlendirilmiş bir programla özgürleştirici eyleme esin kaynağı olmalıdır. Bu perspektif içinde, Afrikalı entelektüelleri de kapsayan Üçüncü Dünya entelektüellerinin üretimine ilişkin herhangi bir değerlendirme, "mevcut kapitalizm"le karşı karşıya olan halklarının yüz yüze oldukları meydan okumalar ile bu entelektüellerin eserlerinin esinlediği yönelim arasındaki ilişkinin analizinden yola çıkmalıdır. Burada öne sürülen türden bir değerlendirmenin daha somut bir yorumuna ilerde tekrar döneceğim.

Gelişme: Çatışan Eleştiriler

Gelişme eleştirisinin yaşamsal bir konu olduğu günümüzde, savaş-sonrası gelişme şemalarının kavram ve pratiğine yöneltlen eleştiri türlerini incelemenin; günümüzde krizde olan süreçle ilgili teori, kavram ve pratiklerin eleştirel bir değerlendirmesini yapmanın; bu eleştirilerin kullandığı yeni analitik teknikleri gözden geçirmenin; ve önerdikleri stratejileri değerlendirmenin zamanının geldiği kanısındayım.

Gelişme eleştirileri iki ekole ayrılır. Birinci ekole göre, 1950'lerden 1970'lere kadarki hareketli günlerdeki gelişme deneyimi, inişli çıkışlı olsa da, tümüyle olumluydu. 1970'den sonra süreç durakladı. Bundan dolayı, eleştiriler yeniden başladı. Bu eleştirilere göre, duraklamanın nedeni dünya ekonomisinin gelişmiş merkezlerini etkileyen genel krizdir. Kimileri krizin köklerini, aşırı milliyetçi olduğundan küreselleşmenin buyruklarına uymayan gelişme politikalarına bağladılar. Başkaları, sorunu iki sürecin birleşik etkisinin sonucu olarak gördüler. Açıkça görüleceği gibi, bu tür eleştiriler gelişmeyi hâlâ kapitalizmin dünya ölçeğinde yayılmasıyla sınırdış kabul ediyorlar. Onların bakış açısına göre, gelişme süreci kapitalizmin bir tür doğal sonucudur; bununla birlikte, bazıları kapitalist yayılmanın uygun politik talimatlarla birlikte yöneltilmeye, böylece keskin yanlarını törpülemeye ihtiyaç duyduğunu eklerler. Kısacası, bu tür eleştiriler, yönetsel yaklaşımların parametreleriyle sınırlıdır.

Karşıt ekolün eleştirilerine göre ise, tartışılan gelişme süreci vatandaşlarını yerine getirmediği için krizdedir; çünkü, tüm toplumsal tabakaları daha dengeli ve kapsayıcı, sağlam bir sisteme dahil etmek yerine yoksulları daha yoksul kılan ve marjinalleştiren bir süreç içinde, bu gezegendeki toplumlar arasında ve sistemin çevresindeki toplumlar içinde eşitsiz gelir modellerinin büyümesine yol açmış; ve yenilenemeyen kaynakların tehlikeli israfı sonucunda kor-

kunç bir çevre talanına neden olmuştur. Bizim kaygılarımız bu tür eleştirilerle büyük ölçüde çakışır. Bu noktada, gelişme *ethos*'u eleştirileri dile getirmenin 1980 krizinden önceye uzandığını belirtmek yararlı olur. Bizler, gelişme sürecinin altın çağındaki eleştirmenlerin fikirlerini tekrarlama gereksinimiyle karşı karşıyayız.

Geçmişteki gelişme eleştirilerinin günümüzdeki eleştirisinin tarz ve kapsam olarak değiştiğinin ve bunları birkaç genel açıklamaya sığdırmanın süregelen tartışmaların anlaşılabilirliğini tehdit edeceğinin farkındayım. Bu nedenle, aşırı genelleştirmekten kaçınacağım. Yine de, eleştirilerimizin, genellikle, bir kriz dönemindeki düşünceler toplamını sunan ve "Son On Yıllarda Neo-Marksizm" genel başlığı altında bir araya getirilen argümanlarımızın çarpık özetleri olduğu kanısındayım. Gerçekten de, bizim eleştirmenlerimiz genellikle bu tür neo-Marksist ekollerden birine dahil olmuştur ve bunlardan birinin yaptığı eleştiri ve öz-eleştiri geçmişteki kaygılardan esinlenmiştir.

Yeniden ortaya çıkan bu sunumlarda, neo-Marksist düşünce ekolleri, teorik vurgularının üretim biçimlerine, bağımlılığa ya da dünya sistemine olmasına bağlı olarak üç temel kategori altında sınıflandırılırlar. Temel vurgu yazardan yazara değiştiğinden sunulan analizler elbette farklıdır. Ancak, itiraf etmeliyim ki, ben, bu neo-Marksist ekollere karşı sık sık yönetilen eleştirilere büyük ölçüde katılmaktayım. Örneğin, üretim biçimleriyle ilgili kavramların sürekli yeniden ayarlanışının, gerçek sorunları aydınlatmak yerine gizler gözüken ayrıntılarıyla fildişi kulede yaşayanların takıntısının ifadesi olduğu kanısındayım. Dahası, bağımlılık ya da dünya sistemi çerçevesinde geliştirilen teoriler bana çoğu zaman mekanik, ekonomist, determinist gelmektedir. Bu çekinrceler listesini daha da uzatabilirim.

Bu eleştiriler geçerli olsa da, banyo suyuyla beraber bebeği de küvetten dışarı dökmenin yararlı olduğunu sanmıyorum. Tartışma konusu olan neo-Marksist düşünceye bence önemli katkıda bulunan şeye net bir bakış yöneltmemizde yarar olduğu kanısındayım.

Bu tür başarılarından biri, ulusal alanla dünya arasındaki ilişkileri aydınlatmaktır. Bu teorik bakışın sonraki tüm dönüşümleri, bunun yaşamsal önemde olduğunu ve hem burjuva hem de egemen Marksist ekolün ideolog ve teorisyenlerinin safça yaklaşımlarına panzehir işlevi gördüğünü gösterdi.

Sözlerime devam ederken, çalışmalarımı bu ekollerden hiçbirisine ait görmediğimi belirtmem izin verin. Bu tür yapay kategorileştirmenin sınırlılığının kanıtı olan bu durumda olanın yalnızca ben olduğumu sanmıyorum. Kapitalizmin ve kapitalizme geçişin tarihine yönelik özel göndermesiyle, bütünlüğü içinde anlaşılması gereken tarihsel materyalizme yönelik sürekli ilgim; ve bu alandaki egemen üst-teorilerin ekonomist ve Avrupa-merkezci bakış açısına yönelik eleştirim, en azından, neo-Marksist ekollerin günümüzde -kimi zaman haklı olarak- suçlandığı hata türünden — ekonomist ve temelci önyargıları, Marksizmi genellikle akademisyen tavrıyla ve dogmatik yorumlayışları ve özellikle kaba Marksizmin Sovyet tarzında açıkça görülen teleolojik eğilimleri— kaçınma kararlılığının ifadesidir.

Eleştiri külliyatına yönelik eleştirimin özü, yine de, teorik eser diye adlandırılan kapsamın dışında kalır. Çünkü toplumsal düşünce, esinlendiği pratik çalışmadan ayrılamaz. Neo-Marksist gelişme eleştirileri çerçevesinde öne sürülen önerme ve analizleri, bunların ifade edildikleri ortama yerleşerek tekrar tekrar incelemem gerekir. *Re-reading the Post-War Period*’taki ‘Bandung Planı’nın Açılımı ve Aşınımı’nı yakında yeniden incelemeyi kendime görev edindim. Burada, gerçek yaşam çatışmalarının etkisini dikkate alarak teorik düşünürlere yönelik meydan okumaları vurgulamıştım. Bu çerçeve içinde, geçmiş Sovyet formülasyonlarını, Maoçu düşüncenin karşıt formülasyonlarını ve gelişme sürecinin geçmiş eleştirilerinin şu anki analizinde, ne yazık ki tamamen tükenmiş olan radikal popülist Üçüncü Dünya milliyetçiliğinin muğlak bakış açısını kimsenin es geçmesine olanak yoktur. Bu entelektüel yoksunluğu acınası buluyorum ve bu ciddi boşluğun bu eleştirilerin çoğundaki fildişi kule özelliğinin sonucu olduğu kanısındayım. Bu duruma

katkıda bulunan bir diğer etkenin, birçok Batılı solcu entelektüelin görüşlerini yüz seksen derece değiştirmeleri ve Üçüncü Dünya'ya yönelik özellikle safça hayranlık duygusundan, günümüzde Üçüncü Dünya'yı ezme tavrından pek ayırt edilemeyen emperyalizmyanlısı bakış açısına geri çekilmeleri olduğu kanısındayım.

Üçüncü Dünya yandaşlığının bu özeleştirisinde kullanılan temel argüman, gelişme yollarının geniş yelpazesi dikkate alındığında, kapitalizmin dünya ölçeğinde anlaşılır değerlendirmeleri üzerinde ısrar etmenin, merkez ve çevre arasındaki karşıtlığa yoğunlaşmanın ve emperyalizmi aydınlatmanın çılgınca bir girişim olduğuydu. Bu, sanki, neo-Marksistlerce de paylaşılan, Marksizm'deki ölümcül kusurdu. Çünkü, söz konusu farklı gerçeklik, her toplumun her düzeydeki (iktisadi, siyasi, kültürel) gelişimini yöneten ve böylelikle dünya sistemi içindeki her toplumun evrimini -ileriye ya da geriye doğru- belirleyen iç koşulları ciddi şekilde açıklayabilen ustaca farklılaşmış analize zorunlu olarak çağrıda bulunur.

Bu şekilde formüle edilen argüman bize bildik gelir. Analizimin hiçbir noktasında ben (ya da görüşlerini paylaştığım herhangi bir yazar) kapitalizmin dünya çapında yayılmasının tüm farklılıkları ortadan kaldırdığını ileri sürmedim. Tam tersi: Tüm çabamız bu yayılma sürecinde meydana gelen farklılıkların doğasını ve kapsamını analize, özellikle gerçeğin genel (dünya) ve tikel (ya da ulus) yanları arasındaki arayüzeyi açıklamaya yöneliktir. Kendi içinde normal olan çeşitliliğin bilgisi geneli kavramanın paralel gerekliliğinden bizi azat etmez. Çünkü, genelin yokluğunda çeşitlilik anlamsızdır. Çeşitlilikten kaynaklanan gerçek sorun başka yerdedir ve buraya gönderme yapan eleştirmenler tarafından genellikle yanlış anlaşılır: Kapitalist çerçeve içinde modernleşme "aynı düzeye çıkartır" mı, yani, dünya çapındaki kutuplaşmanın ortadan kalkmasına varır mı? Eğer varırsa, bu sonuç iç ulusal koşullara mı bağlıdır?

Geçmişte olduğu gibi şimdi de, açık ya da zımni olarak, sorun iki karşıt yanıtı yol açar. Bazılarına göre evet, bazılarına göre ha-

yır. Ben, ikinci yanıtı paylaşıyorum. Bu arada, bu kutuplaşmış tavırlar, savaş sonrası *boom* yıllarından (1945-90) farklı olarak, kapitalist sistemin yeni düzenlenişiyle uyuşan yeni biçimler alır.

Marksist ya da neo-Marksist gelenekten temelde farklı ve açıkça karşıt bir bakış açısı benimseyen başka eleştirmenler de vardır. Postmodern eleştiri, daha önce gördüğümüz gibi, bu kategoriye dahildir. Gerçekten de, Üçüncü Dünya'nın postmodernist düşünürleri ilgilendirmedini söylemek doğru olur, çünkü geçmiş ve bugünkü burjuva dünya görüşüyle aynı çizgide, Üçüncü Dünya'yı yalnızca az gelişmiş ülkeler toplamı olarak görürler. Bazı postmodernistler gelişmiş dünyada ayırt ettikleri trendleri çevre ülkeler içindeki toplumsal hareketlere yansıtma alışkanlığı içindedirler. Bana göre, onların tahminlerinin gerçeğe pek ilişkisi yoktur. Çünkü, söz konusu hareketler, modernitenin inkârını ifade etmenin ötesinde, aslında, gerçek modernleşme vaadinin tuzla buz olmasının sonucudur, çevresel kapitalizme özgü yıkımın sonucudur.

Sundukları tek yenilik ambalajları olduğunda, genellikle alelacele yeni diye pazarlanan çeşitli gelişme stratejileri muğlak kalır ve inandırıcılıktan yoksun olur. Günümüz söyleminde hemen hemen ortak kabul görürlüğüyle dikkati çeken, sürekli yinelenen demokrasi çağrısı elbette olumlu bir değişimdir. Bu, en azından, bu tür dik kafalıları yok etmeye yardım eder, ama gelişmenin ardından demokrasinin otomatik olarak geleceği varsayımı şeklindeki önyargıları yayar. Gelişmeyi, ilerleyen bir toplum tasarısı için kilit terim olarak görenlerimiz için toplumun demokratikleşmesi, tanım olarak, gelişme sürecinin tamamlayıcı bir parçasıdır. Bu olmadan özgürleşme amacı ve iktidarın fiilen halkın elinde olması boş bir teoriye indirgenir.

Bu bakış açısıyla hemfikir olmak, yine de, sorunun çözüldüğü anlamına gelmez. Bunun ötesinde, çevresel kapitalizmin demokrasi yolunu tıkayan nesnel bir engel olarak davrandığı pratik yolları da analiz etmemiz gerekir. Sırası gelmişken söyleyeyim, bu, anti-demokratik önyargıların niçin yalnızca sosyalist teknokrat diye ad-

landırılanların yaklaşımlarını değil, açıkça kapitalist egemen güçlerin yaklaşımlarını da belirlediğini açıklar; gerçek gelişmenin kapitalist büyümenin buyruklarıyla çatıştığının açık ifadesidir. Son olarak, demokratikleşmeyi toplumsal gelişmeye bağlayan pratik eylem programları tasarlayabilmeliyiz; böyle bir çerçeve içinde etkin politikalar uygulamaya koyacak ve kapitalist büyüme hamlesinden doğan çatışma riskiyle uğraşacak cesarete sahip olmalıyız. (Bağlantısızlık diye adlandırdığım şey bu tercihtir.)

Kadın özgürlüğündeki ilerlemeler, çevreye yönelik kültürel ilgi ve uyanıklık gibi şu an moda olan diğer strateji tercihlerinin hak etikleri önem elbette inkâr edilemez. Ne yazık ki, bu konulardaki retorik iç dökmeler muğlaklığını ve yapaylığını hâlâ korumaktadır. Gelişme aktörleri bu konuları ele almada son derece maharetlidirler, retoriklerini kurulu düzenlere meydan okumadan değiştirirler. “Gelişen kadın”, kültürel değerlere saygı, sürekli gelişme üzerine konuşup dururlar Ancak, kadın-erkek rolleri, mevcut kültürel değerler ya da üretimin doğal koşullarının yeniden üretiminin analizini olduğu kadar yayımlacı kapitalist sistemin yetiştirdiği ilişkilerin ön analizini de yapma sıkıntısına pek az kişi katlanmaktadır.

Özgürleştirici bir süreç olarak gelişmenin herhangi bir tasarımı, bu alandaki son derece karmaşık meselelerin ortaya çıkmasına bağlıdır. Ve, gelişme yöneticilerine özgü kaçamak kibir tümüyle uygunsuz bir yanıttır. Burada da, evrensel (özellikle, dünya ölçeğindeki kaçınılmaz dönüşümün evrenselci hedefi) ile tikel (geçiş evrelerini tanımlar) arasındaki ilişki bir dizi teorik ve pratik açmazla neden olur. Ciddiyetten uzak retorikleriyle gelişme yöneticileri, bu sorunlarla karşılaşmak yerine basitçe ve utanmazca bunların yanından dokunmadan geçerler.

Bu koşullarda, stratejik önermeler, krizin çözümüne işaret etmek yerine, kriz düzenleyici basit hilelere dönüşme riskini taşır. Yönetici seçkinler, potansiyel olarak gelişen ama tutarsız biçimde düzenlenmiş önermeler manipüle etmekten, onları kurulu düzenlere yardım eden sloganlara dönüştürmekten uzak olmadıklarından

risk özellikle yüksektir.

Üçüncü Dünya *Intelligentsia*'sının Önü

Sürdüğü Analiz ve Stratejiler

Şimdi, son birkaç on yılda Üçüncü Dünya *intelligentsia*'sının, özellikle Afrika *intelligentsia*'sının öne sürdüğü analiz ve stratejileri incelemek ve yorumlamak, dönemin özgürlük mücadelelerinin içerdiği gerçek yaşam payları ile bunlar arasındaki ilişkileri aydınlatmak niyetindeyim. Benzer tartışma düşüncelerini, yeni kozlar ve uygun stratejiler belirleme yolu olarak, dünya sistemi ve çeşitli Afrika sistemleri ölçeğindeki dönüşümler hakkında da sürdürmek niyetindeyim.

· Yükselen kapitalizmin uzun yayılma evresi olarak, İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yarım yüzyılın (1945-1990) bir analizini yapmayı öneriyorum. Bu analiz, 3. bölümde sözü edilen modüler sistemden kaynaklanacaktır: Gelişmiş Batı ülkelerinde ulusal sosyal-demokrasi uzlaşması; Sovyet tasarımı'nın tarafsızlık çerçevesi içinde Batı'yla iç içe girmesi; ve Bandung Projesi adını verdiğim ulusalcı burjuva gelişme sistemi (bkz. *Empire of Chaos* ve *Intellectual Itinerary*). Bu temellerde inşa edilmiş sistemlerin düzenli erozyonu, düşüşlerinin doruğuna vararak, dünya ölçeğinde uzun erimli bir yapısal kriz evresine ulaşır. Bununla birlikte, şimdi ilk başta modası geçmiş sistemlerin erozyonuna yol açan derin globalleşme süreci dünya ölçeğindeki kapitalist kutuplaşmanın yeni tanımına yol açmıştır. Aynı biçimde, özgürlük mücadelelerine bağlı parametrelere karşı duran yeni meydan okumaların parametreleri de tanımlandı.

Bu bakış açısı içinde, savaş sonrası dönemde Üçüncü Dünya ve Afrika *intelligentsia*'sının öne sürdüğü ve benim "Bandung Projesi'nin Açılımı ve Aşınımı" olarak adlandırdığım analiz ve stratejileri yeniden incelemek zorunludur. Bu Proje'nin gerekli kıldığı şey, Sovyet sisteminin çözülmesi karşısında, dünya ölçeğinde denetimli karşılıklı bağımlılığın iç çerçevesi içinde görece iç-

merkezli ve sanayileşmiş ulusal ekonomilerin inşasına varmak üzere tasarlanmış bir burjuva-ulusalcı modernleşme sistemidir. Söylemeye gerek yok ki, iç faktörlere, özellikle anti-emperyalist kurtuluş cephesinin radikalleşme düzeyine bağlı olarak, bu Proje'nin sayısız değişkesi vardı; tıpkı fiili sanayileşme ve rekabet edebilirlikle ölçülen kurtuluş mücadelesindeki başarıların iç ve dış faktörlere bağlı olarak sonunda inişli çıkışlı olması gibi.

Benim bakış açım göre, geçmiş yarım yüzyıl boyunca Üçüncü Dünya ve Afrika'daki bu tartışmanın temel tarafları arasındaki ana ayrım şu soruyla tanımlandı: Bandung Projesi uygulanabilir mi? Başka deyişle, bu Proje, dünya ölçeğindeki bir bağımlılık çerçevesi içinde kaynaşmaya çabalayan modernleşmiş, ulusal kapitalist toplumların fiilen yerleşmesini kolaylaştırır mı? Yoksa, Proje, esin kaynağı olan kapitalist mantığın ötesine zorunlu olarak geçerek radikalleştiğinden hedef ütöpik mi kalır? Kimileri ulusal burjuvazinin yerine getireceği tarihsel bir misyona hâlâ sahip olduğunu ileri sürerken, başkaları da bunun hızla hayal kırıklığına dönüşecek kaçınılmaz bir sona varan bir yanılsama olduğunu ileri sürdüler. Ben ikinci ekoldendim ve tarihin bizi haklı çıkardığı kanısındayım.

Dolayısıyla, global sistemdeki yeni konfigürasyonları dikkate alarak, “gelişme on yılları” diye adlandırılan dönem boyunca hane-ye yazılan başarılar temelinde meydan okumaları yeni baştan tanımlamanın zamanı geldi.

Yeni Gündem: Üçüncü Dünya'nın Çeşitliliğini Analiz Etmek ve Halk Sınıflarının Toplumsal Gücünü Yeniden İnşa Etmek

Şimdi, sistem içindeki değişik partnerlerin rekabet etme kapasitesini temel ölçüt olarak kullanarak Üçüncü Dünya diye adlandırılan şeyin çeşitliliğini analiz etmeyi öneriyorum. Bu temelde, çevresel toplumlar iki farklı kategoriye ayrılırlar: Bir yanda, ürettikleri

mallar dünya pazarında rekabet edebilir bir üstünlüğe erişmiş olanlar; diğer yanda, henüz sanayi çağına giremediklerinden ya da sanayileri rekabet edebilir bir potansiyele ulaşmaktan uzak olduğundan hammadde ihracatçısı rolünde, modası geçmiş işbölümüne mahkûm kalan toplumlar vardır.

İlk grup, Doğu Asya, Latin Amerika ve daha düşük ölçüde Hindistan ve Güney-Doğu Asya'yı kapsar. Gelişme yöneticilerinin dilinde bunlar gerçek "gelişmiş ülkeler"dir, yani gelişmiş toplumlarla kaynaşmaya ciddi olarak katılmışlardır. Bence, bunlar doğmakta olan dünya sisteminin gerçek çevresidirler. Onların sanayileşme modelleri, sistemin merkezindeki ülkelere denetlenen ve beş yeni tekel diye adlandırdığım ve dünyayı kendi çıkarları doğrultusunda kutuplaştırmaya müsait tekeller aracılığıyla işletilen dev bir taşeron işletmeye benzer.

Kuzey ve Güney Afrika da dahil tüm Afrika'yı kapsayan ikinci grup, kimi zaman Dördüncü Dünya diye de adlandırılır, yeni dünya düzeni içinde giderek daha fazla marjinalleşmek ihtimaliyle karşı karşıyadır.

Egemen rejimlerin önerdiği çeşitli ideolojiler, ortaya çıkan sistemin krizini yönetme çabasında kullandıkları araçlardır. Onların yönetim tarzı, farklı kaynaklardan toplanan, bir çoğu moral bir cila sunan, tümü de mevcut rejimin hizmetinde yeniden kullanıma giren değişik geçerlilik düzeyindeki argümanlarla gelişigüzel biçimde desteklenen yamalı bohça şeklindeki bir retoriğe sıkı sıkıya dayanır. Örneğin, bir dünya sistemi kurmak adına ve modası geçmiş ulus kavramının uygunsuzluğu adına girişimler, günümüzde, sistemin çevresindeki devletleri pazarın dünya ölçüsündeki saldırısına dayanamayan talihsiz mevcudiyetler haline getirmeye zorlarken BM bayrağını dayanıksız incir yaprağı olarak kullanan diktayı onaylamak için yapılır. Ve, azınlık haklarının savunulması gibi davalar bu amaçla sömürülür. Özelleştirme adına, teknolojik ve mali tekellerin etkinliğini güçlendirecek ve çevresel ülkeleri bu alanda savunmasız bırakacak çetin çabalar sarf edilir. Çevre adına, mer-

kez toplumları çevre devletlerini israfla suçlarken, küresel kaynaklara ulaşma üzerindeki tekellerini güçlendirirler ve onları israf etme hakkını kendilerinde görürler. Manipüle edilmiş demokrasi adına, sınırsız müdahale hakkını kendilerinde görürler.

Yeni aklayıcı retoriği yapıçözüme uğratmak, yani kriz yöneticilerinin taktik ve stratejik hedefleriyle işlevsel bağlantısını açığa çıkarmak *intelligentsia*'nın, özellikle Üçüncü Dünya ve Afrika *intelligentsia*'sının görevidir. Ne var ki, dünya sisteminin yenilenmiş atılımıyla toprakaltında kalmış, zaman aşımına uğramış formüle sıkı sıkı sarıldığımız ölçüde bunu yapamayız. Bununla birlikte, burada ve şimdi, savaş sonrası modellerin güçsüz düşmesi nedeniyle göze çarpan ilerici, demokratik sorunları dikkate almak ve radikal bir açıklama getirmek için bunları belirlemek zorundayız.

Bu yapılamazsa, yani, *intelligentsia* bu alanlardaki sınavdan geçemezse, dünya çapındaki yeni kutuplaşmayla bastırılmış olan halkın kendiliğinden ve uygunsuz tepkileri devam etmek zorunda kalacaktır; ve yaratılan enerji kesinlikle egemen rejimlerin krizi yönetme kararlılığında kullanılacaktır. Bu noktada, merkezdışındaki çeşitli etnik ve komünal güçler, nostaljik kültürel uyanışçılar ve yıkıcı etkisi özellikle hayal kırıklığı içindeki Dördüncü Dünya'da trajik boyutlar almış olan ve özellikle bugünlerde faal olan dinsel antikacılar aklıma geliyor.

Kriz düzenleyici bu ideoloji ve stratejiler karşısında, krize gerçek çözümler sunan alternatif önermelerin kesin biçim almasına *intelligentsia* olumlu bir katkıyla yanıt vermelidir. Her derde deva basmakalıp reçeteler önermek niyetinde değilim. Krizi çözecek etkili stratejileri yeniden biçimlendirmeye yardım ederken, sermayenin dünyayı yiyip yutan iştahıyla fiilen boğuşacak sağlamlıktaki, halkların enternasyonaline zemin hazırlayan bazı temel kavramları yinelemenin hâlâ yararı olduğu kanısındayım. Bu önermeler, sıradan insanlardan devlet, bölge ve tüm dünya sistemine kadar her düzeyde bilgiyi varsayar.

Bunların uygulanması, periferik toplumlarda anti-komprador cephelerin, belki kademeli olarak, yaratılmasını gerektirir, çünkü kompradorlara dayalı toplumsal ittifaklar yeni dünya düzeni için kapitalist tasarıya uygundur. Meydan okumaya karşı durabilecek devletlerin yeniden yapılandırılmasını amaçlayan programlar da gerektirir. Çünkü, meydan okumaya karşı koyacak kadar güçlü bir iktisadi, siyasal, kültürel ve askeri güç geniş bölgesel çevrede yaratılmadan, önceden tanımladığımız beş tekelin parçalanmasının yolu yoktur. Alt sınıflar için toplumsal ilerlemeye bağlı demokratikleşme; etnik, dini ve diğer alanlardaki farklılıklara saygı ile birlikte bu alanlardaki özgürlük ve çeşitlilikte gelişme gösterme hedefleri böylesi bir yeniden inşa için hareket noktası sağlayabilir. Afrika'da, gelişme sürecinin ilk başarılarının (bu başarıların içinin boşluğu bugün açıkça ortadadır) merkezden uzaklaştırdığı pan-Afrikanlık ve pan-Araplık düşünceleri içinde yeni yaşamları çözümünün zamanıdır.

Son olarak, dünya sistemi düzeyinde mücadele, mevcut meydan okumalarla karşı karşıya gelebilecek denli güçlü büyük bölgesel blokların tartışmalı yaratılışına dayanan bir yeniden inşaayı hedeflemelidir. Bu yeniden inşa iktisat alanını elbette içermelidir: Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu, Ticaret ve Gümrük Vergisi Genel Sözleşmesi, Patent ve Copyright Sözleşmesi gibi kurumların yerine geçecek şekilde tasarlanmış parasal, mali, bilimsel, teknolojik, ticari ve çevresel yeni kurumlar için işlemsel kipliklerin tanımı ve mübadele bağlantıları. Bu nedenle BM'nin rolü, çokkutuplu yeni bir bağlantısızlık stratejisi olarak gördüğüm bir süreç içinde yeniden tartışılmalıdır.

Bu öneriler kuşkusuz kolayca ütöpik görülüp bir yana bırakılacaktır. Terimin genel kabul gören anlamıyla, bunlar elbette ütöpiktir; yani mevcut trendlerin ilk sıraya yerleştirmedeği değişimleri dört gözle beklerler. Başka deyişle, dönemin gerçekten var olan toplumsal, siyasal ve ideolojik güçleri belirtilen yönde başı çekmezler. Ancak, ütöpik olmaktan uzak oldukları bir anlam vardır: Çünkü, bu yöndeki ilk adımlar, büyük bir hareket içinde çığ gibi

büyüyen erdemli bir değişimler döngüsünü harekete geçirebilir. Başka deyişle, burada tartışılan ütopya olumlu, yaratıcı bir ütopyadır ve benim samimiyetle bağlandığım bir ütopyadır. Her halükârda, böyle olumlu ütopyaların yokluğu durumunda, dünya halkları başka türden ütopyaları dirilterek içinde bulundukları ümitsiz koşullara sürekli tepki gösterirler. Köktendinci dini hareketlere yönelik coşku dalgası buradan kaynaklanır. Farklılık, bu diğer ütopyaların, özlerindeki gerici yönelimleri dikkate alındığında, tehlikeli olmalarıdır. Daha kötüsü, dinsel ütopyalar etkisizdir, çünkü kültürle sınırlı temel ilgi odakları, onları, iktisadi yönetim konusunda, doğmakta olan kapitalist dünya düzeninin buyruklarına uyuşukça boyun eğdirerek mükemmel bir uyum içine sokar.

Önerilerimi ütöpik bularak bir yana atan bu eleştirmenler, genellikle, “Alternatif Yok” nakaratını tekrarlayıp duracaklardır. Bu nakarat günümüzde öylesine bir kehânet halini almıştır ki, kısaltılarak “AY Sendromu” olarak ifade edilebilir. Alternatifler her durumda vardır. İnsan özgürlüğü kavramının esas anlamı budur. Örneğin, Marksizmi gereğinden fazla determinist bularak bir yana bırakan yönetici tiplerin bu diğer, kaba, mutlak determinizmi öneriyor olmalarını görmek oldukça eğlendiricidir. Dahası, bu argümanla savunmaya çalıştıkları toplumsal tasarı, yani dünya sisteminin pazara dayalı olarak yönetimi, sözcüğün kötü anlamında ütöpiktir, gerici, canice bir ütopyadır, oldukça patlayıcı yükünün baskısı altında her durumda çökmeye mahkûmdur.

Dünyanın mevcut durumunda, bir dizi yıldırıcı sorumlulukla karşı karşıya olan *intelligentsia* Afrika tarihinin ilk evrelerinde, ulusal kurtuluş mücadelesi sırasında ve ardından, gelişmenin on yıllarında, görevini şerefli bir biçimde yerine getirdi. O günlerde, IDEP, Üçüncü Dünya Ülkeleri Toplantısı ve CODESRIA gibi kurumlar yaşamsal entelektüel karşılaşmalarda, kendini adanmış çok sayıda akademisyenle omuz omuza mücadele etti, ilerici güçlere zengin ve verimli katkılarda bulundu. Şurası bir gerçek ki, bağımsızlığın elde edilmesinden sonraki dönemde yapıcı katkılarda bulunan ilerici güçlerin ya da ulusal kurtuluş partilerinin desteğine da-

yanıyor olmaları işlerini kolaylaştırdı. Başka deyişle, gerçek ve örgütlü toplumsal ve siyasal güçlerce desteklendiler. Ne yazık ki, bu tür bağların tehlikeli yanılsamalar yarattığı dönemler de oldu ve bu dönemler geri dönüşlere yol açtı.

Şimdi farklı bir görünüş ve düzenleniş [konfigürasyon] koşullarında yaşıyoruz. Yanlış bir adlandırmayla seçkin denen yönetici sınıflar, “Afro-karamsarlık” sözcükleriyle halklarını mazlumlaştıran kapitalizmin dünya çapında yayılma sistemiyle, dünya sisteminin yönetici memurlarıyla birlikte etkiledikleri olumsuz davranışlar dizisiyle işbirliğini rasyonelize ediyorlar. Bu sahte seçkinlerden umudunu kesmiş sıradan sınıflar ellerinden geldiğince [bu durumun] üstesinden gelmeye çalışıyorlar, hayatta kalmak için sürdürdükleri gündelik mücadelelerinde yaratıcı ustalıklarıyla toplumsal düzeylerini yükseltiyorlar. Bu arada *intelligentsia* kavgada yok gibidir. Meşru konumunu geri almanın tam zamanıdır.

Açıkça, toplumu yönetmeye muktedir halkçı, demokratik güçler bir araya gelmeden kriz çözülemeyecektir. Ancak, her etkin hegemonya ideolojik ve stratejik araçların varlığına bağlıdır. Bu aygıtların yaratılmasında *intelligentsia*’ya büyük görevler düşer. Halk sınıflarını toplumsal partner haline getirerek —bunu yapmazsa toplumsal tecrit sürmeye mahkûmdur— onların özlem ve eylemleri ile kendi yaratıcı düşüncesi arasında bağ kurmak *intelligentsia*’nın görevidir.

Söylemeye gerek yok ki, yeniden inşanın bu ilk evresinde önem taşıyan konu iktidarın acilen ele geçirilmesi değildir. Önümüzdeki ilk görev, süregiden krizin aşındırdığı halk sınıflarının toplumsal gücünü yeniden inşa etmektir.

Kaynakça

Amin, Samir, *Empire of Chaos*, Monthly Review Press, 1993

Amin, Samir, *Rereading the Post-War Period, an Intellectual Itinerary*, Monthly Review Press, New York, 1994.

Samir Amin, *Küreselleşme Çağında Kapitalizm*'de küreselleşmenin kaçınılmazlığına ilişkin basite indirgenmiş egemen söylemin sistematik bir eleştirisini yapıyor. Dünya kapitalizmini iki çelişkinin nitelendirdiğini öne sürüyor: Bir yanda birikimi yöneten ekonomik güçlerin ağırlık merkezlerinin tek ülkenin sınırları dışına çıkartılması, öte yanda tüm sistemin yönetilmesinde bağdaşım sağlayacak dünya düzeyinde siyasal, toplumsal, ideolojik ve kültürel bir çatının olmaması.

Samir Amin bu yapıtında gelecek için birçok farklı "dünya düzeni" olasılığının bulunmasının bizi yeni "dünya düzeni"ne ilişkin alternatif senaryolar düşünmekten alıkoymaması gerektiğini öne sürüyor. Bu bağlamda tartışmaya, eskisinin aşınması sonucunda üretilen bugünkü dünya sisteminin yeni unsurlarını derinlemesine irdeleyerek başlıyor. Büyük kapitalist ülkelerin artık dünya kapitalizminin bunalımına çözüm bulmak için değil, bunalımı kendi çıkarlarına yöneltmek için çaba harcadıklarını öne sürüyor.

